

SPRÅKLIG SAMLING

ÅRBOK 2011

Landslaget for språklig samling

© Landslaget for språklig samling 2012
www.samnorsk.no
ISSN 0333-0362

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven og fotografiloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Henvendelser om denne årboka kan en rette til: Landslaget for språklig samling, Postboks 636, 0106 Sentrum, eller redaksjon@sprakligsamling.no

Redaktør: Hans-Christian Holm
Trykk: Hegland Trykk, Flekkefjord

Innhold

Forord	4
Utdrag fra toårsmelding for Landslaget for språklig samling åra 2010 og 2011 . . .	5
Styret i LSS 2012–2013	8
Pål Styrk Hansen: Tale til Håvard Syvertsen ved prisutdelinga	9
Eric Papazian: Folkets røst? Folkelige (vrang-)forestillinger om radikalt bokmål med utgangspunkt i reaksjoner på Kari Bækken Larsens språkbruk i NRK . . .	14
Lars S. Vikør: Kløyvd infinitiv	20
Svein Lie: Parallellspråklighet i ti år	23
Arne Torp: <i>Oslo</i> : et tradisjonelt stedsnavn og et nytt litterært navn	26
Andreas Drolsum Haraldsrud: Bokmålsrettskrivinga – ei lita reise i rettskrivings- historia	38
Eric Papazian: De siste språkreformene? Offisiell norsk språkpolitikk på 2000-tallet	44
Magne Lindholm: Språknormering i samnorsklandet	76
Gunvald Ims: En oversetters betraktninger om radikalt bokmål og stilvalg i mo- derne norsk	84
Geirr Wiggen: Lundeby-minne	95

Forord

Dette er første utgave av *Språklig Samling* som årbok. Årboka er formelt sett samme publikasjon som bladet *Språklig Samling*, med samme tittel og ISSN-nummer, men i bokformat. Stofftilgangen har blitt for ujamn til å kunne gi ut bladet regelmessig hvert kvartal, sjøl om det ikke er noe å si på den totale stoffmengden i løpet av et år. Vi prøver derfor å gi ut bladet som årbok i stedet i en prøveperiode. Årboka for 2011 kommer i stedet for bladene som ellers ville vært gitt ut i 2011. Planen er å gi ut årbok i neste redaktørperiode også, dvs. for 2012 og 2013, og så vil vi vurdere om vi fortsatt skal satse på årbøker eller gå tilbake til å gi ut et blad hvert kvartal.

Det er flere fordeler med årbokformatet i tillegg til at vi kommer rundt problemet med ujamn stofftilgang. Ei bok lever kanskje lenger i bokhylla enn et lefsete blad ville gjort i bladhaugen. Mens ei bok passer godt til lengre og tyngre artikler og nettpublisering passer til kortere artikler og mer aktuelt stoff, faller et kvartalstidskrift litt mellom to stoler. Kombinasjonen av årbok og nettpublisering kan gi større bredde i tilbudet vårt.

Årboka kommer ut i januar og dekker fjoråret. Ettersom litteraturprisen for 2011 blir delt ut nå i januar, får vi dessverre akkurat ikke med stoff om den, utover at den er nevnt i toårsmeldinga. Det er et håp at vi kan få delt ut litteraturprisen litt tidligere, sånn at vi får med stoff i årboka for det aktuelle året.

Vi oppfordrer leserne til å sende inn stoff, både til nettsider og årbok! Alle typer stoff er interessant, fra korte, lette kommentarer til lange, akademiske utgreiinger.

Denne årboka er starten på en ny epoke for *Språklig Samling*, samtidig som den er siste utgave med undertegna som redaktør. Denne redaktøren fortsetter som redaksjonsmedlem, og ønsker den nye redaktøren Andreas Drolsum Haraldsrud velkommen!

Hans-Christian Holm
Redaktør

Utdrag fra toårsmelding for Landslaget for språklig samling åra 2010 og 2011

Styret

I perioden 2010 og 2011 har styret bestått av:

Leder: Ingunn Indrebø Ims

Nestleder: Arne Torp

Sekretær: Thomas Hoel

Kasserer: André Stryger

Redaktør: Hans-Christian Holm

Styremedlemmer:

Andreas Drolsum Haraldsrud

Hege Hellum (også medlem av litteraturpriskomiteen)

Vanja Røkkum Jahnsen

Varamedlemmer:

Ingvild Norland

Eric Papazian

Ellen Skolseg

Styret fikk to nye medlemmer ved forrige landsmøte, Andreas Drolsum Haraldsrud og Hege F. Hellum, som begge har bidratt med mye i styrearbeidet. Andreas Drolsum Haraldsrud har blant annet vært en del av redaksjonen sammen med redaktør Hans-Christian Holm, og Hege F. Hellum har som medlem av litteraturpriskomiteen vært bindeledd mellom komiteen og styret og samtidig bidratt til å finne nye jurymedlemmer for kommende periode.

Ved forrige landsmøtet gikk Vanja Røkkum Jahnsen fra å være leder til vanlig styremedlem, mens Ingunn Indrebø Ims gikk fra vanlig styremedlemsverv til ledervervet.

Styrets arbeid

I løpet av toårsperioden har LSS hatt ti styremøter fordelt på seks i 2010 og fire i 2011. I tillegg til løpende saker har møtene hatt følgende faste poster: referat fra forrige møte, orientering om økonomisk status fra kasserer, når det har vært aktuelt, og redaktørens rapport. Thomas Hoel har hatt jobben med å tømme postboksen.

Styret har brukt mye tid på å diskutere ulike strategier for å bli mer synlige på nett og gjennom sosiale medier. Dessuten har arbeidet med bladet, og problemer med å skaffe nok stoff det siste året, bydd på flere utfordringer. Styrets vedtak våren

2011 om å legge ned bladet (iallfall midlertidig) og gå over til årbok, gjør at arbeidet med nettpublisering må prioriteres i enda større grad for kommende periode.

Styret har også nyredigert heftet «Å skrive radikalt bokmål», som nå ligger tilgjengelig på nettsida. Eric Papazian har vært sentral i dette arbeidet. Gjennom hele perioden har vi også fått mange bestillinger på jubileumsboka fra 2009.

Andre verv

Redaktør:

Hans-Christian Holm (blad og årbok)

Dessuten har Andreas Drolsum Haraldsrud fungert som redaksjonsassistent i perioden.

Revisor:

Profero Revisjon DA (fondet)

Geir Tangen (driftskontoen)

Litteraturprisjury 2010:

Pål Styrk Hansen og Hege F. Hellum

Litteraturprisjury 2011:

Pål Styrk Hansen, Hege F. Hellum og Margit Ims

Hege F. Hellum har varslet om at hun ønsker å gå ut av litteraturprisjuryen etter denne perioden, mens tidligere prisvinner, Lise Knudsen, har sagt ja til å være jury-medlem fra og med 2012. Pål Styrk Hansen og Margit Ims fortsetter som jury-medlemmer kommende periode.

Valgmennd for landsmøtet 2011 har vært Margit Ims og Helge Gundersen. Ifølge vedtektene velges valgmennda av styret, og per i dag er ikke valgmennd for neste landsmøtet (2013) valgt. Dette blir en av styrets oppgaver for perioden 2012–2013.

Bladet

I 2010 kom det ut fire nummer av bladet. Våren 2011 meldte redaktør Hans-Christian Holm at det var store problemer med å skaffe nok stoff til fire bladnummer årlig, og styret gjorde da et foreløpig vedtak om at bladet erstattes av årbok i 2011. Medlemmene blei varslet om endringa i juli 2011. Medlemskontingent og bladpenger blei stående som før.

Årboka for 2011 er venta å komme tidlig i januar 2012, og Hans-Christian Holm er hovedredaktør. Om ordninga med årbok er ei foreløpig eller varig løsning, tas opp som egen sak på landsmøtet.

Det er redaktør Hans-Christian Holm som har stått for det meste av arbeidet med bladet, både når det gjelder innhenting av stoff og utforming. Arbeidet med adresseregister, giroblanketter og spesialutsending til abonnenter i utlandet har

blitt utført av André Stryger og Thomas Hoel. Ansvaret for adressering og pakking av bladet er lagt til Hegland trykkeri. Hans-Christian Holm har hatt ansvaret for kontakt med Posten og det praktiske arbeidet som er knytta til de formelle avtalene med denne instansen.

Våren 2010 vedtok styret å oppnevne styremedlem Andreas Drolsum Haraldsrud som redaksjonsassistent for å avlaste redaktøren i arbeidet med bladet (og nettsidene). Styret ser dette samarbeidet som gunstig, og arbeidsfordelinga mellom disse to i den kommende perioden blir drøfta som egen sak på landsmøtet.

Nettsidene

Lagets redaktør, Hans-Christian Holm, har også ansvaret for nettsidene. Disse har en god del interessant innhold, bl.a. samlenormalen, den nyredigerte versjonen av heftet «Å skrive radikalt bokmål» samt flere nummer av bladet i PDF-format. Disse utgavene kan derfor fritt leses av alle som måtte være innom nettstedet vårt. Net-tadressa er www.samnorsk.no.

Besøkstalla på sidene er moderate, og styret mener det er viktig å opprettholde og intensivere satsinga på nettsidene. Det er kanskje først og fremst via nettsidene våre vi har mulighet til å nå nye potensielle medlemmer, og kanskje viktigst, få fram det språkpolitiske synet vårt, derfor er det viktig at satsinga på nettsidene fortsetter i neste periode.

Litteraturprisen

I 2010 gikk litteraturprisen til forfatteren Håvard Syvertsen (1962). Syvertsen debuterte i 1992 med novellesamlinga *Nå ville han ikke tenke på det*, og har til sammen gitt ut to novellesamlinger og seks romaner. Det var prisutdeling i Aschehougs lokaler i januar 2011.

Årets prisvinner er forfatteren Ingvild Rishøi (1978). Rishøi debuterte med *La stå* i 2007, ei novellesamling som blei hovedbok i Bokklubben Nye Bøker. Etter det har hun gitt ut ytterligere ei novellesamling, *Historien om Fru Berg*, i 2011. Begge samlingene er utgitt på Gyldendal. Rishøi har også gitt ut to barnebøker på Cappelen Damm.

Rishøi er utdanna journalist og har tidligere jobba i barneradioen P2, i Dagens Næringslivs lørdagsmagasin og som featurejournalist i Dagbladet Fredag. Hun er også en av redaktørene i magasinet *Avsagd Hagle*. Hun er født og oppvokst i Oslo.

Utdelinga til årets prisvinner finner sted fredag 13. januar 2012.

Prisjuryens tre medlemmer bor i Oslo, Bærum og Bø i Telemark. Kontakten dem imellom har foregått per telefon og e-post. Det praktiske arbeidet i forbindelse med prisoverrekkelsene er i stor grad blitt utført av Pål Styrk Hansen. Det er også han som har skrevet og holdt juryens tale til prisvinnerne de siste åra.

Som nevnt tidligere er Margit Ims nytt jurymedlem fra og med 2011. Hege F. Hellum ønsker å gå ut av prisjuryen fra og med 2012 og blir erstatta av tidligere prisvinner Lise Knudsen.

Ingunn Indrebø Ims
Leder i LSS

Styret i LSS 2012–2013

Leiar: Ingunn Indrebø Ims

Nestleiar: Arne Torp

Sekretær: Thomas Hoel

Kasserar: André Stryger

Styremedlem: Andreas Drolsum Haraldsrud

Styremedlem: Hans-Christian Holm

Styremedlem: Eric Papazian

Varamedlem: Hege Hellum

Varamedlem: Vanja Røkkum Jahnsen

Varamedlem: Ellen Skolseg

Redaktør: Andreas Drolsum Haraldsrud

Redaksjonsmedlem: Hans-Christian Holm

PÅL STYRK HANSEN:

Tale til Håvard Syvertsen ved prisutdelinga

Det har vært ei spesiell jul: Jeg har oppholdt meg i Håvard Syvertsens fiksjonslandskap og kjenner jeg meg rotløs, fremmedgjort, forvirra og røyksugen, har hevntvang, lyst på damer, men er ramma av fylleangst, katastrofeangst og en sosial angst og hjelpeløshet som ikke ligger tilbake for den Løytnant Glahn opplevde i grenselandet mellom natur og kultur i nordlandssommerens evige dag. Jeg er imidlertid østlending, og blir desto mer ramma av de for meg kjente, skaunære og småbyprega omgivelsene Håvard Syvertsen oftest lar sine romanpersoner tumle rundt i. Møtet med personer som det butter så kraftig for, uten at de er i stand til å gjøre noe med det, har altså bydd på ubehag. Men som det blir pekt på i en anmeldelse: Hvem sier at kunst skal være behagelig?

Loner-motivet er noe av det som slår hardest i Håvard Syvertsens bøker, hovedpersonene hans kan noen ganger representere den inkarnerte bortkommenhet; de kan være noe så helt gjennomført utafør. Tydeligst er det i denne boka: *Det skal nok gå alt sammen, men hvor hen?* fra 2006, og kanskje enda mer i *Etterpå* fra 1995. Her betrakter hovedpersonen folk på avstand og føler at *det var noe alle visste (...) men som han ikke ante noe om*. Og han tenker på den varmen som utspiller seg mellom folk, mellom *andre* folk: *Alle er på vei mot den døra nøkkelen passer til*. Og dette bildet på å stå på utsida og betrakte sin egen mislykka tilværelse er ganske sterkt: *Jeg sto nede på fortauet og så opp, det var ikke tegn til lys i vinduene mine. (...) En måne i bane rundt et svart hull* er et tilsvarende bilde fra novella Stillas (Betzys sommer...).

Også parforhold oppleves fremmedgjort og ubehagelig ensomt: *Jeg skulle ønske jeg elska henne, tenkte han plutselig (...) gleden hennes la seg rundt ham som en ring han ikke kunne trå over*. Sjøl i kåte favntak er distansen der: *Jeg tenkte på at vi var så langt fra hverandre*.

Tilsvarende motiv som går igjen, er at noen ringer på og vil ha kontakt, men hovedpersonen åpner ikke. Eller omvendt, han ringer på, men den som er inne, åpner ikke. Og *holdeplass-motivet*; se og oppleve toga som går forbi, oppsøke stasjonen, den nedlagte holdeplassen, og tenke: *En dag skal det gå et tog fra stasjonen, og jeg skal være på det, og jeg skal aldri komme tilbake*.

Og *noen* klarer å bryte overflata, kjempe seg gjennom katastrofen og komme seg på toget. Det skjer helst når de forsoner seg med fortida, vender tilbake og fokuse-

rer på *lyset* i tilværelsen, åpner opp for andre og møter betingelsesløs hengivenhet og kjærlighet. Når hovedpersonene ikke dveler ved det ugjennomtrengelige, eller søker utopien i det vidunderlige, men erkjenner det håndgripelige i livet – da først kan kjeldor springa.

Nå skal vi ikke tulle for mye med språket, men vi kan tulle med anmelderne. Kjell Olav Jenssen i Dagsavisen er av *den gamle skole*, og som lærer i mer enn 25 år kjenner jeg meg igjen: Her hos unge Syvertsen mangler det litt språkdannelse, konsekvens og kommaregler (noe som i seg sjøl gjør deg kvalifisert til Språklig samlings litteraturpris, Håvard!) Og hvor bliver correcturen, Aschehoug – her er og/å-feil! Det er veldig lenge sia vi i juryen har lest noe liknende, det toppes egentlig bare av noen av Halvdan Freihows anmeldelser; han tok alltid med noe om vederstyggelige radikale former. Imidlertid var han så begeistra for en av våre prisvinnere at han glemte å nevne både a-former og diftong og spanderte et helt avsnitt på det at denne unge kvinnelige forfatteren visste å skille mellom *han* og *ham*. Dette språktrekket gjorde bøkene bedre. Så der har du et kvalitetstrekk, Håvard, oversett av Kjell Olav Jensen, men hermed trukket fram av meg.

Da er vi ved litt av kjernen i denne utdelinga. Prisen heter ikke *Språklig samlings litteraturpris* for ingenting: Du får prisen for å skrive et folkelig, radikalt bokmål, du tar med deg språket ditt inn i fiksjonen, noe som gjør det som sies autentisk, levende, kunstnerisk troverdig. Grunnen til at vi fortsetter å trekke fram forfatterskap og honorere forfattere som bruker de folkelige formene i bokmålet, samnorskformene, om du vil, er at du ved å bruke det språket du gjør, er med på å synliggjøre og gi verdighet til disse skriftformene, vise at de duger i et kunstnerisk uttrykk, og at de ikke er *markerte* i den forstand at de hører hjemme ved leirbålet og på pøbben. Og bare der. Til nød i kule ungdomsprogrammer som «Halvsju» (eller hva nå ungdomsprogramma heter for tida – «Trekant», kanskje?). Vi hevder ikke at alle skal skrive radikalt bokmål for å skrive verdifull litteratur, ikke at alle skal skrive alle tillatte a-former alltid. Men vi ønsker å bidra til at alle skal skrive *sitt* språk, alltid og kompromissløst, uten å måtte underkaste seg noen fremmed og liksom spesielt høyverdig språklig estetikk for å bli *estimert* som seriøs forfatter.

Også udanna østnorsk hører hjemme i høyverdig litteratur! (Hvis det er poetisk sagt, er det ikke tilfeldig). Gratulerer med Språklig samlings litteraturpris! ■

ERIC PAPAZIAN:

Folkets røst? Folkelige (vrang-) forestillinger om radikalt bokmål med utgangspunkt i reaksjoner på Kari Bækken Larsens språkbruk i NRK

På nettsidene til NRK P2 kan man finne en reportasje fra 2010 om reaksjonene på språkbruken til Kari Bækken Larsen (KBL) i Dagsnytt, der hun har brukt et radikalt bokmål siden 2005. Først er det en presentasjon av saka, med kommentarer fra KBL sjøl og NRKs språkkonsulent Ruth Vatvedt Fjeld, og deretter kommer en rekke innlegg fra en nettdebatt om dette. Det kan kanskje være nyttig å se nærmere på disse innleggene, for å se hva vanlige folk – i motsetning til språkforskere og norsk-filologer spesielt – tror og mener om radikalt bokmål: Hva det er og hvorfor vi bruker det. Bl.a. kan det få oss til å fundere litt over akkurat disse spørsmålene (noen av innleggene er rett nok såpass velformulerte og godt orienterte at man får mistanke om at forfatteren *er* norskfilolog, kanskje tilmed LSS-medlem – bl.a. er det en som veit at KBL har fått Esther Refsdals minnepris! Det er nok ikke *bare* «folket» som taler her). Det er minst like mange positive kommentarer som negative, men det er kanskje særlig de negative som er interessante, siden mange av dem er reine vrangforestillinger. Nedafor gjengir og kommenterer jeg de synspunktene som er relevante i samband med radikalt bokmål og som er poengtert formulert – de mest usaklige og tullete har jeg sett bort fra.

Radikalt bokmål – en dialekt?

Mange innsendere mener at KBL ikke snakker bokmål, men en østlandsk *dialekt*. Det er særlig *a*-endelser og tjukk /l/ som blir kommentert og som danner grunnlaget for denne påstanden. En innsender som kaller seg «ung herremann» og er negativ, sier at når hun opptrer «som representant for Norge og NRK», forventes det at hun «snakker ordentlig og respekterer sproget. Enten Bokmål eller Nynorsk». En som kaller seg «Cocen Colen» skriver (til KBL): «Snakk bokmål!» Og en som beskriver seg som utlending, skriver at «Jeg har forståelse for skillet mellom bokmål/nynorsk, men det irriterer meg over at det er fritt frem for alle (u)mulige dialekter. Snart må man vel begynne med undertitling [!! EP] av nyhets-sendingene som standard, slik man gjør ved innslag med sogninger, nordlendinger, dansker og svensker. Dialekt bør være bannlyst i NRK».

Også mange som er positive, tror KBL snakker dialekt. Én sier at hun bruker «den østlandsdialekta som er i bruk i hele Drammens-området og sikkert store deler av Østlands-området». En annen skriver «Veldig bra at noen i NRK represente-

rer dialekten nærmest det de fleste snakker på Østlandet, i Sør-Telemark, Vestfold, Buskerud og Østfold», hvorpå andre legger til «I tillegg til Akershus, naturligvis» og «Og sørlige deler av Hedmark og Oppland». Og en tredje jubler at «Det er herlig å høre Kari Bækken Larsen (og flere) med vanlig østnorsk på radio. [...] Oslo vest tror de eier språket og landet. Noen av oss irriterer oss nok i vårt stille sinn over ekstremsproget til Finn Bjelke og andre, men sender vi klager og henger over telefonen til NRK? Nei, vi er danna; vi veit at det egentlig er irrasjonelt». Andre sier at hun snakker «helt vanlig» og at språket hennes representerer «vårt helt naturlige talespråk som har vært miskjent og undertrykt i generasjoner».

Men en som tydeligvis har mer greie på sakene, skriver at «A-endingar er standard bokmål. Og når kom direktivet som seier at I skal uttalast tynt? Det eine som kan terge opp riksmålsfolk meir enn nynorsk er radikalt bokmål og austlandsdialekt. Det er like moro kvar gong». Og ifølge KBL sjøl er det bokmål hun bruker i NRK. I reportasjen forteller hun at hun ønsker å bruke et bokmål som ligger «nært opp til hennes egen Hokksund-dialekt». Hun prøver altså ikke å snakke reinspikka Hokksund-dialekt, men bare legger bokmålet sitt så tett opp til dialekten *som mulig*, gjennom de radikale formene. Det betyr at hun må unngå Østlands-former som å sitta, en påsa, har finni, hu, *vårs* eller *dem* som subjekt, som ikke er bokmål.

Denne misforståelsen viser hvor lite brukt og kjent radikalt bokmål hittil har vært. De fleste aner ikke at en kan skrive og snakke bokmål slik. Bokmål er for mange identisk med *konservativt* bokmål. Og det er en ganske stor likhet mellom radikalt bokmål og visse østlandske dialekter, så det er ikke så rart at de to tingene forveksles av mange. Nærmere bestemt svarer radikalt bokmål nærmest til ikke bare Hokksund- eller Drammens-dialekten, men det en kunne kalle *urban midt-østlandsk* eller *midt-østlandsk bydialekt* (som Arne Torp litt fleipete har døpt «udanna østnorsk», med allusjon til «dannet østnorsk», dvs. bokmål med østlandsk uttale). Med det mener jeg dialektene i urbaniserte strøk på det sentrale Østlandet fra Kongsberg til Kongsvinger – det «midt-østlandske» dialekt-området – med det tettbygde beltet langs indre Oslofjord fra Drammen til Drøbak som sentrum. M.a.o. noe som er best kjent fra Oslo som «Oslo Østkant» eller «Vika-mål», dvs. Oslo-dialekten. Jf. det en av debattantene skriver: «Jeg synes hun snakker helt ok. Er selv fra Oslo og vokste opp på Østkanten. Snakka vel omtrent som henne. Jeg er også lisensbetaler og synes jeg har krav på å høre min dialekt».

Midt-østlandsk bymål omfatter ikke det som er igjen av bygdemåla i dette området, og heller ikke dialektene på Nord-Østlandet, de opplandske, og de på Sør-Østlandet, de vikværske. Nord-østlandsk skiller seg fra bokmål på mange punkter, med former som /je, itte, domm/, mye jamning (/påså, såvå, vara/), noen former med palatalisert /k/ (/myç(ç)y, styççy, nyççyl/), sterkt pres. med omlyd og uten endelse (çæmm, søv, bryt, finn/), hos eldre også dativ. Sør-østlandsk er nokså likt midt-østlandsk og dermed også radikalt bokmål, men skiller seg ut med endelser uten full vokalreduksjon, bl.a. presens- og flt.-former på /-ær/ og (i flt.) /-ane/ (/kasst-ær, båt-ær – båt-ane/). Jf. det en av debattantene sier: «Jeg fra Fredrikstad mente en

gang i tiden at jeg snakka en type norsk som var mest lik bokmål, men såpass feil kan man ta, jeg har altfor mange æ-endinger til å få det til å stemme».

Konklusjonen må være at det KBL snakker i radio, er radikalt bokmål og ingen dialekt – men at det er lite kjent og derfor ofte blir tatt for østlandsk bydialekt, som det også likner mye på. Og det er en dialekt med svært *lav prestisje*. Dermed får også radikalt bokmål lav prestisje, noe som også preger mange av innleggene.

– en sosiolekt?

Flere av debattantene kaller KBLs språk for en *sosiolekt* istedenfor en dialekt. Den «unge herremannen» mener også det er viktig skille mellom dialekt, som «beriker vårt sprog og gjør det autentisk og vitalt», og «tilstrebede sosiolekter» som ikke har noe i NRK å gjøre. Det KBL snakker, er altså ifølge han verken bokmål eller dialekt, men bare en skarve «sosiolekt». En annen, fra Hurum, benekter at det er en sosiolekt: «Mitt språk er ikke en 'sosiolekt' (underklassespråk), det er en fullverdig dialekt, og jeg er glad det er representert i Dagsnytt».

Det er ganske vanlig å bruke *dialekt* i en slik innsnevra betydning som herremannen gjør, nemlig om *arkaiske bygdemål* – antakelig må en langt oppi dalom eller til Vestlandet for å få «dialekter», etter herremannens mening. I byene har vi bare «sosiolekter». En dialekt må m.a.o. skille seg *tydelig* fra riksspråket, i dette tilfellet bokmål, for å bli godtatt som en egen, selvstendig varietet, og ikke bare som en avart av riksspråket. Dialekter som ligger nært opp til bokmål, slik som midt-østlandsk bymål, får dermed problemer med å bli godtatt som ekte dialekter: Det er bare dårlig bokmål – slang, gatespråk/vulgærerspråk eller «sosiolekt», som skyldes uvitenhet eller skjødesløshet (såkalt «slurv») hos brukerne. Som Ruth Vatvedt Fjeld sier i reportasjen: Dialektene i Oslo-området blir ikke sett på «... som ordentlige dialekter, bare som en litt slurvete og simpel måte å snakke Oslo-dialekt på». Her bør en nok heller si *bokmål* enn Oslo-dialekt, for poenget er at Oslo-dialekten – og midt-østlandsk bymål sjenerelt – blir tatt som et korrumpert bokmål og ikke som en egen dialekt. Det må være grunnen til at denne varieteteten har en særlig lav prestisje, kanskje den laveste i landet.

Det er også en vanlig misforståelse å sette dialekt opp imot sosiolekt som *motsetninger*, slik at det må være enten det ene eller det andre. Men det er ingen motsetning mellom disse språkkategoriene, for dialekt går på *språkstruktur* og står i motsetning til *riksspråk* (standardspråk). F.eks. kan vi slå fast at pronomener-forma æ er dialekt, for i norsk riksspråk heter det enten *jeg* eller *eg*. Derimot går sosiolekt på *språkbruken* eller mer presist (de typiske) *språkbrukerne* – hvem eller hvilke (*samfunns*)grupper som (typisk) bruker den aktuelle forma eller varieteteten, enten det er en dialekt eller et riksspråk. Det kan oversettes med *samfunnsgruppe-språk*, men vel å merke en *hvilken som helst* samfunnsgruppe, ikke bare «underklassen» eller «klasser» overhodet – også f.eks. kvinner og eldre er samfunnsgrupper, sjøl om de har et biologisk og ikke et sosialt grunnlag. Sosiolekt er dermed ikke syno-

nymt med (under)klassespråk, men kan like gjerne være eldre mål, kvinnespråk, yrkessjargong osv.

En dialekt kan m.a.o. *fungere/brukes som* en sosiolekt, om den brukes av bestemte samfunnsgrupper og ikke av hele språksamfunnet. Og nettopp slik er det som bekjent med dialektene sjenerelt, i både Norge og andre land – de brukes (typisk) av «lavere» samfunnsgrupper, jf. at de tradisjonelt kalles for «allmuespråk» eller «folkemål», betegnelser som antyder de typiske brukerne og dermed også prestisjen til de aktuelle varietetene. Det «folket» vi har å gjøre med i *folkemål* (og *folkelig*), er nemlig et nokså eksklusivt begrep – det omfatter slett ikke hele folket (i vid betydning eller grunnbetydning), f.eks. det norske, men er begrensa til (den tidligere) *underklassen*, i marxistisk terminologi gjerne kalt «massene» og stundom presisert til arbeidere, fiskere og bønder. Disse gruppene utgjorde nemlig størstedelen av folket (i vid betydning) i det før-industrielle eller tidlige industrielle samfunnet, men det er lenge sia, og de fortjener i stadig mindre grad betegnelsen «folket», siden de blir stadig færre. Men det er forklaringa på at dialekter har (hatt) lav prestisje. Midt-østlandsk bydialekt, f.eks. i Hurum eller Hokksund, er altså *både* en dialekt og en lavstatus-sosiolekt, samme hva Hurum-patrioten mener om det.

Men bokmål er jo ingen dialekt, men et *riksspråk* (standardspråk), og det gjelder også radikalt bokmål. Kan et riksspråk fungere som en sosiolekt? Neppe i *skrift*, for sjøl om vi i Norge har atskillig variasjon også i skrift – ikke bare mellom bokmål og nynorsk, men også mellom varianter av hvert riksspråk, bl.a. radikalt/konservativt bokmål – så kan en ikke si at de brukes av bestemte *samfunnsgrupper*. Det er prinsipielt et *individuell* valg, sjøl om det er geografiske bindinger her – de fleste som skriver nynorsk, bor på Vestlandet, men det slenger da noen i andre landsdeler òg. Men i *tale* fungerer riksspråket normalt som en sosiolekt, ettersom det ikke brukes av alle, men bare av bestemte samfunnsgrupper – nemlig de «høyere» samfunns-laga, jf. betegnelser som «dannet dagligtale/østnorsk» o.l., som også sier noe om de typiske brukerne og deres prestisje.

Dette gjelder også i Norge, sjøl om enkelte nynorsk-folk benekter at vi har et rikstalemål. De får støtte av en innsender som skriver at «Ingen snakker bokmål. Det er et skriftspråk». Nynorsk eksisterer rett nok ikke som talemål, men like fullt har vi en «dannet dagligtale» også her, nemlig et som svarer til (særlig konservativt) skriftlig bokmål. Det radikale bokmålet (og enda mer nynorsk) bryter med det vanlige prinsippet om at skriftspråket gjenspeiler *elitens* dagligtale, i og med at det svarer mer til en lavstatus-sosiolekt, nemlig midt-østlandsk bydialekt – og det er selvsagt grunnen til forargelsen hos den unge herremannen og mange andre: ikke at det er en sosiolekt, men at det er en *lavstatus-sosiolekt*. Det er m.a.o. ganske vanlig snobberi herremannen – og mange med han – gjør seg til talsmann for her. Som en innsender skriver: «Det er vel Oslo-snobberi det dreier seg om».

Ifølge reportasjen mener KBL sjøl at de mange negative reaksjonene skyldes at folk er uvant med radikalt bokmål i Dagsnytt-sendingene, men det er nok ikke bare det. Folk er, eller var, like uvant med Valdres-mål eller nordnorsk, men de vekker

ikke på langt nær den samme forargelsen. Vi husker at det ble en del brudulje i avisene samme året (2010), da Ingerid Stenvold fikk snakke Bardu-dialekt i Dagsrevyen, men den la seg fort, og vanlige språkbrukere merket vel knapt at en skanse var brutt. Folk flest har nemlig for lengst godtatt dialekt i både NRK og i offentlig språkbruk ellers, men ett sted går grensa for enkelte – nemlig ved de dialektene som ligger nærmest (radikalt) bokmål, de midt-østlandske. De har som sagt en særlig lav prestisje fordi de ikke blir godtatt som ordentlige dialekter, og den smitter over på radikalt bokmål, siden de fleste ikke skiller klart mellom disse to tingene. Dermed passer radikalt bokmål etter manges mening ikke på et så elevert språkbruksområde som nyhetssendinger.

Ei anna sak er at mange av lavstatus-formene etter hvert finner veien inn i «danned» talemål og blir standardformer – mest påfallende ved *a*-formene i verb (*rusla* o.l.) – slik at vi etter hvert får et nyere og mer «radikalt» eller folkelig muntlig bokmål. At KBL og andre bruker disse formene offentlig, fremmer selvsagt denne utviklinga. Ruth Vatvedt Fjeld sier i reportasjen at klagene på KBL har minka kraftig de siste åra, og spår at hegemoniet til «dannet dagligtale» i NRK er forbi. Generelt i NRK har det vært forbi lenge, og nå er altså turen kommet til den siste bastionen, nyhetssendingene. Så KBL er ikke alene om å underminere statusen til det talte bokmålet i sin tradisjonelle eller konservative form – bl.a. er det flere av debattantene som hyller «værmeldingsdama» Inger Lise Aasen i den sammenhengen. Og det er nettopp det enkelte språkkonservative reagerer på.

- et AKP-språk?

Den unge herremannen skriver også at KBL kan være kommunist på fritida, men ikke når hun opptrer i NRK, og mange av innsenderne kaller språkbruken hennes for AKP(ml)-språk. En annen debattant jamfører KBL med Kristin Halvorsen og Dagbladet: «Litt sånn som Kristin Halvorsen og Dagbla-språket? Det er skikkelig søpplespråk og helt utrolig irriterende å høre på! Har dette sammenheng med snikfeminiseringa av samfunnet? Snart er det vel et kriterie at man enten må snakke med *a*-endelser eller gebrokkent for å få jobb i NRK» (debattanten får straks svar som påpeker språkfeilene – én bemerker ironisk «Bra det ikke er kriterier for å få skrive her» – og retter seg til «SøPlespråk er ET kriterIUM for å bli ansatt som norsklærer og nyhetsoppleser i Dagsnytt atten»). Den tenker jeg satt, norsklærere!). Dette er en annen presisering av påstanden om at radikalt bokmål er en sosiolekt, som antyder en annen brukergruppe enn de lavt utdannede, nemlig enkelte høyt utdannede – nærmere bestemt folk fra det politiske ytre venstre, som skal solidarisere seg med «folket» og snakke «folkemål», som her særlig vil si midt-østlandsk bymål eller radikalt bokmål.

Å bruke radikalt bokmål kan nok kalles *språkpolitisk* radikalt, men det trenger ikke å bety at man også er *politisk* radikal eller venstrevridd – iallfall ikke akademisk ytre venstre, såkalt «raddis». Det kan så være at AKP brukte et radikalt bokmål, men de har så visst ikke *enerett* på det. Og det er kanskje en *normal* og *naturlig*

sammenheng mellom språkpolitisk og allmenn politisk radikalisme eller konservatisme, men det er ingen *nødvendig* sammenheng, for det er mange grunner til å skrive radikalt bokmål. Teoretisk kan man skrive radikalt bokmål og være politisk stakk konservativ, akkurat som en kan skrive det pure riksmål og være politisk radikal. Enda mindre radikalt eller venstrevridd er det å bruke en dialekt man er oppvokst med, bl.a. de midt-østlandske. Den positive innsenderen som tok KBLs språkbruk som Østlands-dialekt, skriver at dette er greit nok «også for oss som er milevidt langt fra AKP». En annen spør «Når ble man forresten automatisk AKP-er av å komme fra et sted litt utenfor Oslo?» Og en tredje påpeker at «Man er ikke raddis, feminist eller AKP-er bare fordi man har a-ending og tjukk l i dagligtalen» (om noen i likhet med meg lurer på åssen feminismen kommer inn i bildet, så må det vel være at den for mange går inn under «raddis»-begrepet).

Det samme kunne altså sies om å skrive/snakke radikalt bokmål. Mange oss som skriver radikalt bokmål, gjør det ganske enkelt fordi vi *liker* den varieteten best, f.eks. fordi vi (som KBL) ønsker å skrive mest mulig som vi snakker, eller som en stor del av landets befolkning snakker. Og kanskje fordi vi ikke syns denne skriftspråksforma, og de talemåla den svarer til, har fått den plassen og respekten som tilkommer dem – de blir avfeid som «slang», «vulgærspråk», «gatespråk» o.l., og blir knapt brukt offentlig anna enn av morofolk, som Otto Jespersens diverse mistrøstige figurer – utelligere, «Barron Blod» o.l. Og det inngir jo ikke respekt, snarere tvert imot. Å bruke radikalt bokmål offentlig kan dermed kanskje bidra til å svekke det sterke sosiale presset som brukerne av disse dialektene er utsatt for. Denne begrunnelsen nærmer seg en politisk, nærmere bestemt *sosialistisk*, ideologi, der en solidariserer seg med underklassen eller de antatt undertrykte. Den passer m.a.o. best inn i et sosialistisk samfunnssyn, men trenger slett ikke bety at man er kommunist eller AKP-er. Men beskyldninga om AKP-språk er altså ikke tatt helt ut av lufta. Det er en mistanke som ofte vil lure i vannskorpa når man bruker et radikalt bokmål. Det må vi bare tåle.

- en konstruert idiolekt?

I samband med beskyldninga om at KBL snakker AKP-språk, kaller flere innsendere språket hennes «oppkonstruert», «tilgjort» og «privat», jf. også herremannens «tilstrebede sosiolekter». Dvs. at det er et påtatt eller konstruert individuelt språk. Reportasjen siterer innledningsvis et e-brev til KBL og NRK-sjefen der det heter «Er det virkelig nødvendig med et AKP-ml språk i NRK Dagsnytt? Jeg har ikke noe imot dialekter, men dette virker så til de grader påtatt og direkte plagsomt å høre på». En debattant sier det slik: «La folk få snakke sin egen dialekt. Tilgjort nynorsk og [tilgjort? EP] østlandsdialekt er grusomt og høre på». En annen mener det er ubegripelig at «... hun skal ha det privilegium å breie seg med sin private individuellekt» (et godt ord for det mer tekniske *idiolekt*). Jf. også dette utfallet mot samnorsk, som for de fleste er lik radikalt bokmål: «Minner om arbeiderkvinnene som møtte opp for å protestere mot samnorsk-ABCer. Deres mening ble fremført

på bred Oslo-arbeiderdialekt og lød omtrent slik: 'Å lære unga å snakke gæli kan vi gjørra sjæl, det ække skoern som ska gjørra det.' [...] de ville at ungene skulle lære riktig norsk, ikke et kunstig sammenrasket språk som var laget av en komité bestående av selvutnevnte språkrøktene fra den radikale norske kultureliten». Reine ord for penga, men er det noe i dem?

I påstanden om at radikalt bokmål er tilgjort, ligger det kanskje også at de som bruker det, typisk har en borgerlig bakgrunn og derfor ikke har greie på dialektene. Og i AKP(ml)s glanstid i 1970-åra var det også mye merkelig «folkemål» å høre eller se bl.a. på plakatene på Blindern – «hyper-folkeligheter» som over-generaliserte tjukke /l/-er (f.eks. *kLasse*, *fLott*) eller hunkjønnsformer som *kampa* og *streika*. Og selvsagt trykket omhyggelig på første stavelse i alle gresk-latinske fremmedord, sjøl de mest akademiske. Dette kan kalles tilgjort, for en prøvde å være noe en ikke var (men gjerne ville være), nemlig folkelig. Å prøve å snakke en annen varietet enn den man bruker til daglig, mest typisk en med høyere prestisje, uten å få det til, slik at resultatet blir et *oppblanda* språk, kalles på norsk å «knote», som ikke er noe hedersord, akkurat. Men vi samnorsk-folk er jo stort sett norsk-filologer og kjenner både folkemålet og radikalt bokmål bedre. Og vi prøver ikke å «gjøre oss til», dvs. å gjøre oss bedre enn vi er. Vi knoter ikke, for vi prøver ikke å skrive en annen varietet enn vår egen uten å lykkes, men prøver å skrive, ev. også snakke, et bokmål som ligger nærmere dialektene og nynorsk enn det tradisjonelle – dvs. en varietet som ennå *ikke fins* som norm i et kollektiv, et språksamfunn. Vi prøver m.a.o. å *skape* en (ny) skriftlig varietet, eller å *endre* en eksisterende. Da ligger det i sakas natur at det må bli individuelt og dermed varierende. I høyden kan vi beskyldes for å «snobbe nedover», vi også, sjøl om vi foretrekker å kalle det solidaritet. Men det er da iallfall bedre enn å snobbe oppover!

Beskyldninga om at radikalt bokmål er en konstruert «individualekt» kan vi altså ikke avvise helt. Heller ikke at det kan beskyldes for å være et *blandingsmål* – verken fugl eller fisk, men en (konstruert) blanding av bokmål og nynorsk eller østlandske dialekter, jf. at Brit Mæhlum (2011) tar samnorsk med i lista si over «ureine» språk, sammen med bl.a. knot. Vi kommer ikke utenom at radikalt bokmål liksom nynorsk prinsipielt er et *konstruert* språk, bestående av elementer fra både bokmål og nynorsk eller dialektene, især de midt-østlandske. Med det mener jeg at det ikke fins noen faktisk *norm* for det, i betydninga 'etablert, tradisjonell språkbruk', slik det gjør ved både dialektene og det tradisjonelle, konservative bokmålet (riksmålet). Det fins bare en *normal* eller et *tilbud/forslag* til norm, nemlig de radikale formene i bokmål, men ingen etablert måte å bruke dem på, siden det er svært få som bruker dem. Det betyr at vi må hver for oss skape oss vårt personlige radikale bokmål ved å sette sammen et passende utvalg av de radikale formene – enkelte velger de fleste eller alle, andre bare noen av dem. Vi har m.a.o. alle *grader* av radikalt bokmål, og det er knapt to som skriver det helt likt. Det er nettopp derfor vi trenger et hefte om å skrive radikalt bokmål (se nettsidene våre på samnorsk.no).

Framtida for radikalt bokmål

Etter den siste bokmålsreforma kunne en kanskje spørre om radikalt bokmål har noen framtid overhodet. Men det er fortsatt flust med radikale former igjen, og de formene som gjenstår, er i motsetning til de som gikk ut, former som kan ha en sjanse i bokmål fordi de samsvarer med bydialektene i det området som har mest å si for bokmålets utvikling, nemlig det sentrale Østlandet. De har nok en lav «åpen» prestisje, men kan likevel ha en viss «skjult» prestisje eller mot-prestisje, ikke minst blant ungdommer, noe som også går fram av mange av innlegga i KBL-debatten. Og dersom mange bruker et mer eller mindre radikalt bokmål offentlig, i skrift eller tale, så vil det etter hvert utkrystallisere seg en standard måte å bruke det på – ei norm, bestående av i det minste enkelte radikale former, istedenfor den gjennomført konservative.

Denne norma – det framtidige bokmålet – blir neppe enhetlig i overskuelig framtid, slik som andre riksspråk. Til det er språksituasjonen her for anarkistisk, sjøl om den nok har normalisert seg en del med de siste reformene. Fortsatt vil vi ha «målbryting» eller konkurranse både mellom bokmål og nynorsk og mellom alternative former i hvert mål. Sannsynligvis får vi en lang periode med veksling mellom konservative og radikale former iallfall i bokmål – nynorsk har etter den siste reforma blitt et slags «midtlinje-språk» med liten motsetning mellom tradisjonelle og nyere former. Og på mange punkter tok nynorsk nå et steg i retning av bokmål, ikke som et mål i seg sjøl, men som et ledd i ei tilpassing til faktisk skriftlig språkbruk og nyere talemål, som ofte går i retning av bokmål.

Den tilnærminga mellom målformene som skjer nå, skjer altså stort sett ved at nynorsk tilnærmer seg bokmål. Vi samnorskfolk bør arbeide for at påvirkninga ikke blir helt ensidig, og derfor bør vi støtte nynorsken, som er i en trengt situasjon. Om den blir enda mer marginal, kan den jo ikke påvirke bokmålet. Noen samnorsk kan vi se bort fra i overskuelig framtid – det måtte i tilfellet bli ved at nynorsken forsvant helt, men den vil nok holde ut lenge iallfall på Vestlandet, og blant ihuga akademikere og diktere også ellers i landet. Vi må også godta at tida for de store reformene er over, og at det heretter bare blir tale om mindre justeringer av normalene. Slagordet blant myndighetene i dag er nemlig «stabilitet», og hovedrettesnora for språknormeringa er *faktisk språkbruk*, ikke ideologiske hensyn som fornorskning eller tilnærming. Det er m.a.o. i språkbruken slaget står, ikke i Språkrådet. Men ei viss tilnærming i språkbruken også fra bokmålets side er ikke urealistisk. Som sagt er det en tydelig tendens i den retninga. Den har nok røtter i dialektene mer enn i nynorsk eller det radikale bokmålet, men folk som KBL forsterker den tendensen. Og vi kan også gjøre noe for å framskynde den utviklinga, nemlig ved å gjøre som KBL og bruke de formene i bokmålet som er felles med nynorsk og de fleste dialektene, dvs. de «radikale». Det bør vi også gjøre, for om også de gjenværende radikale formene i bokmål blir lite brukt, kan vi risikere at de blir renska ut i neste reform.

Men det bør gjøres med smak og varsomhet, så det ikke blir et kunstig og programmatisk «AKP-språk». Det må låte naturlig, ikke anstrengt. Her må vi lære av

historien og ikke gå for fort fram. I talemålet tar språkendringer generasjoner, for ikke å si hundreår, og i skriftspråket går det normalt enda saktere. Det beste vi kan håpe på, er at skriftspråkene og især bokmål ikke stabiliserer seg så mye at de stivner helt, som de fleste andre skriftspråk, men holder sånn noenlunde tritt med utviklinga i talemålet – som er i rask endring for tida. Det betyr at vi må ta noe hensyn til det som er vanlig språkbruk i både skrift og tale, især det talte bokmålet. Det ligger gjerne litt i forkant av skriftspråket, men det som ikke blir godtatt der, har neppe noen sjanse i skriftlig bokmål heller. Vi må også vurdere vårt publikum, og kanskje være litt forsiktigere når vi skriver offentlig enn når vi skriver for hverandre. Vi bør huske på at sjøl om *vi* er språkpolitisk radikale og reformistiske, så er folk flest temmelig konservativt anlagt når det gjelder språk. Til og med de mest rasjonelle fornorskninger av lånord kan vekke stor forargelse hos mange. Vi skal jo danne et (godt) eksempel, ikke støte folk ifra oss. Da må vi fare fram med lempe, om ikke med list.

Litteratur

Brit Mæhlum (2011): Det «ureine» språket. Forsøk på en kultursemiotisk og vitenskapsteoretisk analyse. *Maal og Minne* nr. 1, s. 1–31.

LARS S. VIKØR:

Kløyvd infinitiv

Kløyvd infinitiv vart eit heitt spørsmål i den nynorske rettskrivingssaka som munna ut i framlegget frå den såkalla Riise-nemnda våren 2011. Kløyvd infinitiv har status som sideform i dagens nynorske rettskriving, og inneber at språkbrukarane kan la infinitiv ende på *-a* i somme verb, på *-e* i andre, etter ein bestemt fordelingsnøkkel. Nemnda ønskte i utgangspunktet å ta denne moglegheita ut or normalen, men behalde gjennomført *-a* og gjennomført *-e* som jamstilte. Men mange protesterte og ville ha den kløyvde infinitiven framleis. Nemnda bøygde seg i siste fase, så den kløyvde infinitiven blir med i den nye normalen.

Kløyvd infinitiv er eit språkleg særmerke for austlandske og trønderske dialektar, og er dermed blitt eit identitetsspørsmål for mange nynorskbrukarar med desse dialektane. Også for LSS var kløyvd infinitiv ei kampsak i den mest folkemålsideologiske perioden rundt 1980, men ikkje i den tidlegare fasen da samlenormalen vart utforma (1966); da vart denne varianten primært sett på som ein komplikasjon for brukarane.

Problemet i denne striden er at kløyvd infinitiv ikkje er éin ting, men mange, og at det er flytande overgangar mellom dei. Vi har, grovt sett, desse typane:

1) Den tradisjonelle kløyvde infinitiven, som baserer seg på systemet i austnorske og trønderske dialektar og i siste instans går tilbake på strukturforhold i gammalnorsk som eg ikkje kan gå inn på her; eg må vise til faglitteraturen. Det er eit stramt regulert system, med klare kriterium for kva verb som skal ha kva ending. Dei aller fleste verba får *-e* (*halde, vise, markere, bruke, pugge* osv.). Ei mindre gruppe svært frekvente verb får *-a* (*vera, gjera, setja, koma, laga* osv.). I ordlistene har dei markert dette ved å skilje ut dei verba som skal ha *-a* ved kløyvd infinitiv, anten ved å utheve dei (med sperring) i sjølve ordlista, eller ved å setje dei opp i ei særskild liste bak i boka. Dei som skulle bruke dette systemet, måtte helst ha det i dialekten, eller pugge verba med *-a*.

2) Eit lausare system, der eit mindre antal verb som etymologisk skulle ha *-a*, kan få *-e* etter særutviklingar i visse dialektar (t.d. *seie, sette* somme stader, *legga, finna* andre stader, der tradisjonen vil ha *seia, setja, legg(j)e, finne*).

3) Eit liberalt system der brukaren kan fordele endingane etter eigen dialekt, også når det gamle systemet var «utvatna» (ved at stadig fleire verb med tradisjonell *-a* fekk *-e*). Dei faste grensene mellom dei to gruppene verb er dermed nedrivne, men det er framleis klare kriterium for kva som er ei rimeleg fordeling.

4) Eit system der folk kan fordele endingar etter individuell språkkjensle, utan referanse til dialekten som eit kollektivt system.

5) Fullt frislepp, høve til å bruke *-a* eller *-e* der ein vil utan regulering – slik at t.d. vestendingar frå område der både *-a* og *-e* er i bruk (nær dialektgrenser t.d.) fritt kan bruke det som fell dei inn i kvart tilfelle. Mange vil vel ikkje akseptere dette

som kløyvd infinitiv, men problemet er at det knapt er mogleg å avgrense det mot systema ovanfor anna enn på subjektivt grunnlag.

Mange av dei som vil ha kløyvd infinitiv, skil ikkje mellom desse typane. Ein del signaliserer rett nok at dei er liberale og langt på veg vil gi brukaren høve til å bestemme fordelinga sjølv, andre nemner nokre kjerneverb dei meiner skal ha *-a*, men vil gi stor fridom elles. For dei brukarane som ikkje er «frelste» på språkformflikking, kan ikkje dette bety nokon framgang mot ein normal som er rimeleg lett å handtere.

Argumenta for kløyvd infinitiv er oftast talemålsbaserte: Dette systemet gir austlendingar og trønderar høve til å uttrykkje identiteten sin i skrift. På dialektkarta omfattar jo den kløyvde infinitiven heile Austlandet unntatt Grenland og søre Østfold. Men i det praktiske livet er systemet i full oppløysing over store delar av dette området, særleg i byane, men også elles. Oppløysinga artar seg slik at dei aller mest frekvente verba med *-a* kan ha det også hos unge, gjerne i litt «tøff» dialektstil (*værra, gjørra*), mens *-e* elles er universell. I bygdene er nok meir av det gamle systemet intakt, og minkinga av antal verb med *-a* går saktare, men det går same vegen. Det er liten grunn til å tru at kløyvd infinitiv som system vil halde seg mange tiår til.

Det viktigaste *reelle* argumentet for kløyvd infinitiv er skrifttradisjonen. I nynorsk litteraturspråk står dette systemet sterkt hos svært sentrale forfattarar, og ikkje få heller: Garborg, Duun, Vesaas, Aukrust, Jonsson, Ørjasæter, Moren, Uppdal, Krokann, Sletto, og dette er berre toppen av isfjellet. Den som skal setje seg inn i den nynorske litteraturen, *må* kjenne prinsippa for den kløyvde infinitiven. Men da er det den stramt regulerte kløyvde infinitiven det er snakk om (type 1 eller 2 ovanfor); den moderne anarkistiske forståinga av omgrepet ville vel nærmast ha forferda dei gamle meistrane. Dei ville ha konsekvens og system, om enn ikkje nødvendigvis alltid det same systemet.

Sjølv brukte eg i yngre år kløyvd infinitiv, mest fordi talemålsbakgrunnen min tilseier det. Men etter kvart lærte eg at eg berre kunne halde på dette systemet i trykt skrift når eg sjølv hadde full kontroll med korrekturen i alle ledd; elles vart det å halde seg til *-e*. Ikkje minst det eg hørte av lærarar frå dei aktuelle austlandsområda fekk meg til å miste trua på at dette systemet kunne haldast oppe i lengda. Det blir som med dativ og fleirtalsbøying av verb, som er genuine og særmerkte trekk og gir sterk identitetskjenne hos dei som bruker det og er bevisstgjorde på det, men som stadig blir meir nedslite for kvar ny generasjon.

Her hadde rettskrivingsnemnda eit problem. Ho kunne ikkje berre seie at kløyvd infinitiv skulle vere jamstilt; ho laut også leggje fast kva prinsipp og reglar som skulle gjelde. Folk må kunne sjå skilnad på «korrekt» kløyvd infinitiv og rein vakling. Og eg kan ikkje sjå at nemnda hadde noko godt grunnlag for å gjere eit konkret vedtak her. Det er, så vidt eg veit, ikkje forska systematisk på korleis den kløyvde infinitiven faktisk verkar ute blant folk og i skolekvardagen. Det vi har fått servert, er stort sett ideologi og identitetspolitikk. Språkrådsnemnda – og dermed Språkrådet – enda

i alle fall på den løysinga å jamstille kløyvd infinitiv etter system 1, altså den mest tradisjonelle varianten, og det har ikkje alle vore nøgde med.

Etter mi meining hadde det her vore betre om Språkrådet hadde «skunda seg langsamt», og greidd saka nøyare ut før ein landa på eit konkret vedtak om korleis regelverket skulle vere. Rådet kunne, før eit vedtak vart gjort, fått utført ei undersøking av korleis kløyvd infinitiv reint faktisk blir brukt i moderne nynorsk skrift, korleis undervisninga fungerer i dei områda der dei har kløyvd infinitiv i talemålet og nynorsk som opplæringsmål (delar av Gudbrandsdalen, Valdres, Hallingdal og Telemark), korleis lærarane taklar retteproblematikken, og kor stort behovet er hos vanlege brukarar. Med meir kunnskap om desse tilhøva kunne så Språkrådet ta stilling til om det var tenleg å jamstille kløyvd infinitiv i det heile, og i tilfelle ja: setje opp konsekvensreglar – stramme eller liberale – for fordelinga av infinitivformene på *-a* og *-e*.

Poenget er at ein burde forsikre seg om at ein ikkje legg nye bærer (komplikasjonar) på folk i aller beste meining, og da må ein vite meir om språkkvardagen i dei aktuelle miljøa enn ein gjer i dag. ■

SVEIN LIE:

Parallellspråklighet i ti år

Sidemål er et kjent begrep i Norge, og meningene om det er mange og sterke. Men nå har vi fått et nytt begrep som minner om dette, nemlig parallellspråk og parallellspråklighet. Dette er et langt nyere begrep og er knytta til en annen virkelighet, der valget og konkurransen ikke står mellom nynorsk og bokmål, men (for Norges vedkommende) mellom norsk og engelsk. Og etter årtusenskiftet er dette begrepet ofte blitt knytta til denne situasjonen.

Og hva står så dette begrepet for? I *Språknytt* 2004 definerer Dag F. Simonsen parallellspråklighet slik:

Dette ordet, som er utmyntet av en tidligere språkpolitisk referansegruppe under Nordisk råd, betegner *en systematisk sidestilling av to eller flere språk* i akademisk sammenheng, som et slags generelt språkpolitisk prinsipp med lange historiske røtter. Tanken er at en vil satse på *både* engelsk og nasjonalspråket (-språkene) og eventuelt andre språk, slik at begge (alle) brukes parallelt.

Og omtrent slik er det uttrykt også i *Mål og mening* (2008:98), dvs. den stortingsmeldinga om norsk språk som ble utarbeidd av Kultur- og kirke departementet, og som Stortinget så slutta seg til i 2009. I sitatet her er det snakk om språk i akademisk sammenheng, men det er rimelig å definere det mer generelt, slik at det er snakk om sidestilling av to eller flere språk på ulike samfunnsområder, slik det er definert i *Deklarasjon om nordisk språkpolitikk* (2007): «Med parallellspråklighet menes samtidig bruk av flere språk innenfor ett eller flere områder. Det ene språket slår ikke ut det andre, men språkene brukes parallelt.»

Begrepet parallellspråklighet er en frukt av en debatt i Norden i 10–15 år om domenetap, dvs. at norsk (dansk, svensk) språk på visse områder eller domener blir trengt tilbake fordi engelsk blir brukt stadig mer. De domenene som oftest er nevnt, er det akademiske området (vitenskap, forskning, høgre undervisning) og næringslivet, men også populærkultur (musikk, film, dataspill m.m.). Ett svar på denne utfordringa er å si at vi må kjempe for norsk og mot engelsk på alle områder. Men det er neppe mulig og kanskje ikke ønskelig å stenge engelsk ute fra norsk virkelighet i dag. Og i begrepet parallellspråklighet ligger det en slags aksept for dette, for at engelsk er kommet for å bli, som et språk som kan leve i våre land parallelt med våre egne nasjonalspråk.

Mål og mening (2008:98) sier det slik:

Strategien parallellspråksbruk inneber ein mellomposisjon som er meint å byggja ned dei skarpe frontane mellom dei som kjenner

sterk uro på vegner av norsk språk, og dei som går entusiastisk inn for mest mogleg engelsk. I staden for anten norsk eller engelsk er det altså tale om både norsk og engelsk. (...) Parallelliteten, at dei to språka skal brukast side om side, ligg altså innebygd i sjølve den språklege nemninga.

I dette ligger det ikke en juridisk anerkjennelse av engelsk som språk nr. 2 i Norge, men reint faktisk er det en erkjennelse av at engelsk er her, og det må vi (og bør vi) leve med.

Situasjonen i de skandinaviske landa er nokså lik og språkbruken likeså. Begrepet parallellspråklighet er nå trolig ca. ti år gammelt. Ifølge Niels Davidsen-Nielsen (2008) var det Olle Josephson, tidligere leder for Svenska språknämnden,¹ nå professor ved Stockholms universitet, som på en konferanse om domenetap o.l. i Pargas i Finland i november 2001 brukte dette ordet først (i denne betydningen). Det som da het Nordisk ministerråds språkpolitiske referansegruppe, hadde i 2001 laga en rekke rapporter om språksituasjonen rundt om i Norden, og disse ble drøfta på denne konferansen. Det ble også laga et sammendrag av disse rapportene i 2002 (utgitt nov. 2002), av Renée Höglin, med Olle Josephson som tilsynsperson og delvis medforfatter, og der blir begrepet brukt flere steder. Og Niels Davidsen-Nielsen brukte begrepet i en avis-kronikk høsten 2002, så i skrift er begrepet klart belagt fra 2002. Seinere er det brukt en god del, også i Norge.

Situasjonen i de tre skandinaviske landa er som sagt nokså lik, og langt på vei har vi hatt de samme prosessene, med utredninger og politiske vedtak. Men ikke helt. Sverige har gått foran – de var først ute, med sin store utredning *Mål i mun* (2002), og de har vedtatt en egen språklov (2009), der det bl.a. slås fast at svensk er hovedspråket i Sverige. I Norge er det fortsatt diskusjon om vi skal utarbeide en liknende lov. Vi har mållova, men den regulerer i hovedsak forholdet mellom våre to målformer. I Danmark har de ikke fått noen lov, men til gjengjeld har de fått et eget senter, Center for Internationalisering og Parallelsproglighed, ved Københavns Universitet. (Det har vært forslag om noe slikt også ved UiO, men det er ikke blitt noe av.)

I den skandinaviske debatten er det engelsk som oftest blir nevnt som parallellspråk. Men det behøver ikke nødvendigvis være det. På Færøyene kan en se for seg et trykk fra dansk språk, og en kunne godt si at der er dansk – og engelsk, men kanskje mest dansk – et parallellspråk som brukes en god del ved sida av hovedspråket færøysk.

Men begrepet parallellspråklighet kan også brukes på en litt annen måte, om en situasjon som er ønskelig, noe som en bør streve etter, som når det i *Deklarasjon om nordisk språkpolitikk* (2007) står:

1 Seinere avløst av (det svenske) Språkrådet.

Parallellspråklighet er ikke bare relatert til engelsk, men må også praktiseres mellom språkene i Norden. Det innebærer

- at den nordiske språkkonvensjonen skal gi et godt juridisk grunnlag for brukere av Nordens samfunnsbærende språk
- at nordboere med et ikke-nordisk språk som morsmål både trenger en godt utbygget utdanning i landets samfunnsbærende språk, og mulighet for å bruke og utvikle sitt eget morsmål

Oftest er det nok likevel engelsk som er definert som parallellspråket. Og den situasjonen vi nå har, med engelsk som et slikt parallellspråk i Norge, er nok en situasjon vi må leve med. Det bør likevel ikke hindre oss i å prøve å begrense bruken av engelsk og å drive både språkdyrking og språkstyrking (som *Mål og mening* sier), slik at norsk språk fortsatt forblir hovedspråket i Norge.

Litteratur

- Davidsen-Nielsen, Niels. 2008: Parallelsproglighed – begrebets oprindelse. http://cip.ku.dk/om_parallelsproglighed/oversigtsartikler_om_parallelsproglighed/
- Deklarasjon om nordisk språkpolitikk*. 2007. (Vedtatt 2006.) København: Nordisk ministerråd.
- Höglin, Renée. 2002: *Engelska språket som hot och tillgång i Norden*. København: Nordisk ministerråd. Også her: <http://folk.uio.no/slief/hoglin.pdf>
- Mål i mun*. 2002. SOU 2002:27. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Mål og mening*. 2008. Oslo: Kultur- og kyrkjedepartementet.
- Simonsen, Dag F. 2004: «Parallellspråklighet» – viktig nyorientering i norsk og nordisk språkpolitikk. *Språknytt* 3–4/2004.

ARNE TORP:

Oslo: et tradisjonelt stedsnavn og et nytt litterært navn

Mange har sikkert lagt merke til at det har vært en god del diskusjon om uttalen av navnet på hovedstaden i de siste åra. Det folk er mest opptatt av i den forbindelse, er den første konsonanten i ordet: Skal det være «vanlig» *s*-lyd som i *sol* eller *sj*-lyd som i østnorsk uttale av ord som *slå*? Dette temaet har vært diskutert såpass mye at jeg nøyer meg med å vise til en del av den debatten som har vært om dette emnet; jf. f.eks. Jahr 2008 og Johannessen 2008. Som ei generell oppsummering trur jeg likevel det må være rett å si at den vanligste uttalen både hos oslofolk og etter hvert også i det meste av landet ellers, er *sj*-uttalen, og det er nok også den som er i pakt med det lokale folkemålet i området.

Det jeg har tenkt å si noe om her, er først litt om historia til byen – eller kanskje en heller burde si byene, for byen *Oslo* før 1624 og byen *Christiania/Kristiania* mellom 1624 og 1925 er strengt tatt to forskjellige byer, noe som er viktig å være klar over for å vurdere uttalen av navnet Oslo på 1900-tallet i nærområdet og i landet ellers. Jeg vil også si litt om etymologien til navnet *Oslo* – og da medregna et par feiltolkinger, som i ett tilfelle dessuten har satt varig spor i form av navn på en annen lokalitet i byen.

Hovedtemaet mitt vil likevel være uttalen av navnet *Oslo* som navn på Norges hovedstad etter 1925, og jeg vil da fokusere på spesielt to forhold: Det ene jeg vil se på, er uttalen av den første vokalen i ordet: Er det en kort *å*-lyd som i *post* og *frost* eller en kort *o*-lyd som i *hoste* og *ropte*? For de fleste virker nok uttalen med *å*-lyd i dag som svært avvikende, men som vi skal se, har det ikke alltid vært slik i deler av landet, og det fins fremdeles såkalt godt voksne folk i visse distrikter som uttaler *Oslo* på en måte vi andre ville oppfatte som *Åslo*, dersom vi hører godt etter.

Det andre jeg skal ta opp, er det såkalte tonelaget eller tonemet i dette ordet: Sier folk ²*Oslo* med tonem 2, dvs. med det tonelaget som vi har i f.eks. *bønner* og *venner*, eller ¹*Oslo* med tonem 1 som i f.eks. *bønder* og *strender*? Dette med to forskjellige tonelag er folk flest ikke særlig klar over at vi har, men de aller fleste nordmenn bortsett fra de som har vokst opp lengst nord i landet, har en slik forskjell i talemålet og praktiserer den helt ubevisst «korrekt» (slik det jo for øvrig er med det meste i morsmålet).

Middelalderbyen Oslo

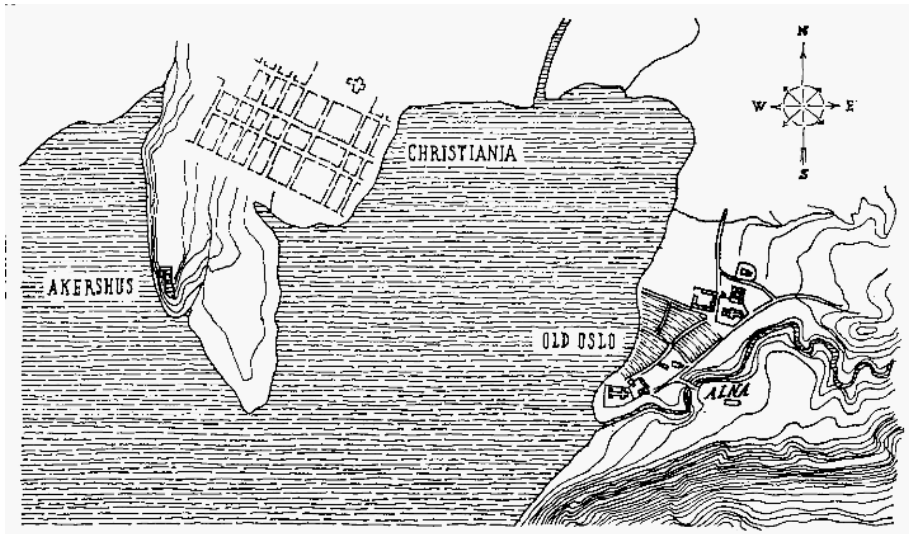
Figur 1 nedenfor viser Oslo slik en forestiller seg at byen kan ha sett ut sett fra Ekeberg på 1300-tallet: En liten by med lave hus og et gatenett av den såkalte fiskebeinstypen med et par langsgående hovedgater og mange smågater ut til hver

side. I framgrunnen ser vi elva Alna, lenger borte nederste delen av Akerselva, som i mellomalderen hette Frysja.

Figur 1. Oslo ca. 1300 (kjelde: <http://mexichino-jr.blogspot.com/2011/01/medieval-oslo.html>)

I 1624 brant så å si hele gamle Oslo, og da benytta danskekongen Christian IV sjansen til å flytte hele byen til den såkalte *Akershagen*, dvs. området bak Akershus festning. Motivet for dette var militært: dersom byen ble plassert der, ville den være lettere å forsvare mot fiender som kom sjøveien. Kongen stakk sjøl ut gatenettet til den nye byen, som fikk navnet *Christiania*, og borgerne i Oslo fikk frist til påske året etter med å flytte til den nye byen. Dermed ble gamle Oslo nærmest helt utradert som bebyggd område, med et par unntak, som vi skal komme tilbake til seinere. Byen *Christiania* som ble grunnlagt i 1624, var altså på en måte en helt ny by, men samtidig var den en fortsettelse av den gamle byen Oslo, ettersom grunnen til at Oslo ble mer eller mindre fullstendig avvikla, var nettopp at *Christiania* ble etablert.

Figur 2. Oslo og Christiania (kjelde: <http://mexichino-jr.blogspot.com/2011/01/medieval-oslo.html>)

Hva betyr navnet Oslo?

Dette har vært minst like omdiskutert som uttalen av den første konsonanten. Her fins det særlig to teorier, som begge kan ha mye for seg, og dessuten en som lett kan avvises.

Det som i alle fall er klart, at navnet opprinnelig er sammensatt, og at den norrøne såkalt normaliserte formen var Ósló. Det som videre er klart, er at sisteleddet *-lo* er det samme som vi har usammensatt i bygdenavnet *Lom* i Nord-Gudbrandsdal – av norrønt *Lóm* som er dativ flertall av *lóar*, et ord som bl.a. betyr engslette. Dette ordet er velkjent som sisteledd i mange navn, spesielt på nederlandsk område, f.eks. *Almelo*, *Berkelo*, *Eeklo*, *Waterloo*, og det fins også i engelsk i en noe annen form i navn som *Berkeley* og *Oakley*, alle med ulike treslag som førsteledd.

Førsteleddet *Os-* er derimot svært omdiskutert. Ett alternativ som kanskje er det mest nærliggende ut fra språket i dag, er at *os* her rett og slett betyr *os* = elvemunning; det renner jo ei elv ut i sjøen her, og den heter i norrøn form *Alna*, og det navnet brukes i dag også, sjøl om den lokale dialektuttalen visstnok har vært *Ærna*, men det er det knapt mange som husker i dag. Etter denne tolkinga skulle altså navnet opprinnelig bety «sletta ved elveosen». Det som gjør at denne tolkinga likevel ikke kan være riktig, er bl.a. latiniserte former som *Ansloa*, som viser at det en gang i tida har vært en *-n* foran *s*-en, og det har det aldri noen gang vært i ordet *os*.

Det har det derimot i to andre ord som i moderne norsk form lyder som ås, nemlig 1) betegnelse for et høydedrag, jf. sammensetninger som åskam, åsrygg osv. og

2) ås = norrøn gud. Det første av disse orda kan i urnordisk ha lydd som *ansaR, mens det siste kan ha hatt formen *ansuR (stjerna foran disse orda betyr at formen ikke er overlevert, men rekonstruert av språkfolk). Dersom vi tar utgangspunkt i den førstnevnte tolkinga, må navnet altså ha betydd «sletta under åsen», nemlig *Ekeberg*, som mange også kaller Ekebergåsen i dag. Trur vi derimot mest på den siste tolkinga, har navnet opprinnelig betydd «gudesletta». I sørøstnorske dialekter er det nemlig slik at en av og til har *o* i ord det talemålet i det meste av landet ellers har *å*; det gjelder for eksempel en del enstava hunkjønnord som ender på trykktung vokal, f.eks. ei *å* og ei *tå*. Det første av disse orda inngår som førsteledd i navnet Odalen, jf. Ådal / Ådalen flere andre steder, og gårdsnavna *Storo* og *Lillo*, der sisteleddet også er *å*, dvs. Akerselva, som gårdene ligger ved. Og når det gjelder formen *to* = *tå*, kan jeg minne om Thorbjørn Egners etter hvert politisk meget ukorrekte vise om den lille negergutten *Hoa*, som var en ekte hottentott med ring på *tommeltoa*, der likevel rimet er i sin skjønneste orden.

Ifølge germanistikkprofessor Harald Bjorvand i artikkelen *Oslo* fra 2008 er det bare tolkinga «gudesletta» som er språklig mulig i navnet Oslo – forskjellen mellom *a* og *u* i den siste stavelsen (*ansaR kontra *ansuR) er avgjørende, mener Bjorvand. Dersom betydninga hadde vært «sletta under åsen», burde byen i dag ha hett Åslo, men en slik navneform har nok aldri eksistert i nyere tid. I den samme artikkelen går Bjorvand også sterkt imot tolkinga at det skulle være Ekeberg som har gitt opphavet til navnet, slik Frode Korslund har hevda i to artikler (jf. Korslund 1998 og 2000). Som alt nevnt mener Bjorvand at dette ikke stemmer språklig, men han mener også at det er urimelig ut fra de topografiske forholda: *Ekeberg* er nemlig et *berg*, sier han, og ikke en ås – navneformen *Ekebergåsen*, som ofte brukes i dag, er etter hans oppfatning altfor ny til å være interessant i navnefaglig sammenheng.

Dermed skulle kanskje saken være avgjort. Men Korslund gir seg ikke, og han kommer visstnok sterkt tilbake i neste nummer av fagtidsskriftet *Namn och bygd* (se Korslund 2011), der Bjorvand publiserte sin kritikk av Korslund i 2008. Så følg med – siste ord er neppe sagt ennå når det gjelder opphavet til navnet Oslo!

Oslo¹.

Øster fra Slottet ligger Oslo, den skønnste Kiøbstad, som er paa denne søndre Side i Norrig, oc hafuer sit Navn aff den Aae, som løber igiennem den østre Part i Byen, huilcken kaldis Loen^b; oc der som en Aae, Elff, Beck eller Strøm udfalder, enten i Saltvand eller i ferske Søer, oc jacter sin Strøm oc blifuer dyb, kaldis den paa norske: Oos, saa sigis Oslo lige som Loaroods (Ordet forvendt), ligesom Nidaroods, det er Nids Oos.

Øbi denne Kiøbstad residerede dette Stiftis Biscop, oc

¹ Oslo B. 2 fund. 3 Agerhus.

² tre Spstrel om dette Sagn se Saml. t. NBS. II, 355 ff.

^b Loens gamle Navn er Ane-Eloen (Meddelelser fra det norske Rigssarkiv S. 298).

Oslo = *Loelvas os* – en lærd folkeetymologi fra 1600-tallet med språklige konsekvenser inn i nåtida

Faksimileteksten ovenfor er fra verket *Norriges Beskriffuelse* av den sørvestlandske presten *Peder Claussøn Friis* (1545–1614). Dette verket var ferdig i 1613 – altså før gamle Oslo brant, men det ble ikke utgitt før i 1632; teksten ovenfor er fra ei nyere utgave (Storm 1881).

Jeg forutsetter at den interesserte leseren er i stand til å lese gotiske bokstaver og skriver derfor ikke om hele teksten til moderne typer. Den «Kiøbstad» som ligger «Øster fra Slottet» (dvs. Akershus), er altså gamle Oslo, som Peder Claussøn sier har navnet sitt etter den elva som går gjennom den østre delen av byen og «kaldis Loen», og fordi elva *Lo* her går ut i sjøen, altså har osen sin her, «saa sigis *Oslo* lige som *Loaroods* (Ordet forvendt), ligesom *Nidaroods*, det er *Nids Oos*.»

Det vi ser her, er 1600-tallsspråkvitenskap i fri utfoldelse, der man først får en idé, og deretter kan en manipulere de språklige dataene slik at de stemmer med det en har tenkt ut. Det som har gitt Peder Claussøn denne ideen, er nok nettopp *Nidaros*, som ganske riktig kommer av «*Nids Oos*»; den norrøne formen er *Niðaróss*, og endelsen *-ar* er norrøn genitivsendelse av *Nið*, som er det norrøne navnet på den elva som i dag kalles Nidelva.

Det språklig helt utillatelige kunstgrepet Peder Claussøn gjør for å få tolkinga si til å stemme, er sjølsagt først og fremst det som står innafor parentesen: «Ordet forvendt». Det er nemlig ikke slik at en kan kaste om etter forgodtbefinnende på rekkefølga av elementene i et sammensatt ord: For å ta et moderne eksempel, så er det forskjell på en *biltur* og en *turbil*: Det første ordet er en *tur* med bil, og det andre er en *bil* som kan brukes på tur.

Peder Claussøn vil altså gjøre *Oslo* til samme type navn som vi faktisk har ganske mange av i Skandinavia; i Norge har vi opptil flere steder som heter *Åros*, som rett og slett betyr munningen til *åa* eller elva – den danske byen *Århus* hette også *Åróss* i mellomalderen – elementet *-hus* er ei annen folkeetymologisk omlaging gjort av folk som ikke skjønnte hva *os* stod for. Og i Sverige er der flere steder som heter *Åmynne* eller *Åminne*, som også betyr det samme, men laga med et sisteelement *myinne*, som henger sammen med munn og munning. Og endelig kan vi minne om den finske byen *Joensuu*, som også ligger ved en elvemunning: finsk *joki*, genitiv *joen* = elv, + *suu* = os, munning.

Men for å få dette til å gå opp, gjør Peder Claussøn enda et kunstgrep: Han finner opp et flunkende nytt navn på den elva som renner ut i Bjørvika, *Lo*. Dette navnet forekommer nemlig for første gang nettopp i den teksten vi har her. Til herr Peders unnskyldning bør vi jo huske på at han sannsynligvis ikke ante hva denne elva hette – han var jo sørvestlending og var nok ikke særlig lokalkjent på Østlandet, men det er jo likevel litt drøyt å finne opp et elvenavn bare for å finne dekning for ei navneforklaring som attpåtil er språklig helt på trynet, for å si det folkelig.

Men herr Peders forklaring slo an, den, faktisk i en slik grad at den dalen som elva renner gjennom, i dag vel bare kalles Lodalen, og elva kalles også ofte Loelva, sjøl om navnet Alna/Alnaelva i dag nok er vel så vanlig, etter at *Lo*-navnet er blitt avslørt som en 1600-tallskonstruksjon. Det er selvfølgelig heller ingen ny oppdagelse; jf. utgiveren Gustav Storms fotnote *b* i utdraget over: «Loens gamle Navn er Alne-Elven.» Denne formuleringa viser to ting: For det første at Storm kjente til hva elva opprinnelig hadde hett, men at den på hans tid (1800-tallet) nok var alminnelig kjent under navnet Loelva, og sånn er det nok til dels i dag også.

At gamle vrangforestillinger kan være utrolig seiglivla dersom de først har fått satt seg, opplevde jeg våren 2011 da jeg snakka om opphavet til navnet Oslo i Språk-teigen på NRK P2 og refererte de to gjengse teoriene at det betydde enten «åssletta» eller «gudesletta». Etter at innslaget var sendt, var det flere lyttere som skreiv inn på e-post og Facebook og lurte på om jeg var så uinformert at jeg ikke visste at det var *Loens os* som var forklaringa.

For øvrig kan de som er interessert i å vite enda mer om dette emnet, klikke seg inn på denne nettadressen: <http://no.wikipedia.org/wiki/Alnaelva#Navnet>. Harald Bjorvand har dessuten skrevet ei utførlig etymologisk utgreiing om navnet *Alna* i en artikkel der han også behandler et par andre elvenavn fra Oslo-området (Bjorvand 2005).

Navnet Oslo i bruk mellom 1624 og 1925

Som nevnt forsvant *byen* Oslo etter at Christiania var etablert, men navnet fortsatte likevel å være i bruk om det området der den gamle byen hadde ligget. Det skyldtes antagelig ikke minst at to gamle institusjoner ble fritatt fra flyttinga, slik Åse Wetås peker på i avhandlinga si om navneskiftet Kristiania – Oslo i 1925:

Kyrkja og hospitalet blei saman med bispegarden fritekne frå den obligatoriske flyttinga frå gamle Oslo til nye Christiania hausten 1624. Desse institusjonane var såpass sentrale for byen at det ser ut til å vere dei som redda namnet Oslo frå å gå ut av vanleg bruk. I staden levde Oslo vidare som namn på området aust for Akerselva, der heile busetnaden tidlegare hadde lege. (Wetås 2000:35)

Dette innebærer at *Oslo* har vært i sammenhengende muntlig bruk i lokalområdet fra mellomalderen og fram til ordet ble tatt i bruk som navn på det nye Norges hovedstad fra 1925. Det er derimot lite trulig at dette navnet har vært kjent blant folk utafor Kristiania og de nærmeste bygdene før det ble bestemt at hovedstaden heretter skulle hete Oslo. Dette er et vesentlig punkt når en skal forklare hvordan navnet *Oslo* er blitt uttalt i ulike deler av landet etter 1925. I lokalområdet var dette et ord folk hadde kjent og brukt både før og etter at hovedstaden fikk nytt navn; for folk ellers i landet var *Oslo* et nytt og ukjent navn de aller fleste stifta bekjentskap med for første gang *i skrift* – husk at dette var før radioen kunne spre kunnskap om hovedstadsuttalen til alt folket.

Dette er en viktig forskjell sammenligna med to andre endringer av navn på større norske byer som var på tale i den samme perioden, men der endringa aldri ble gjennomført: Det var sterkt på tale å endre *Trondhjem* til *Nidaros*, og offisielt hette byen faktisk også Nidaros fra 1. januar 1930, men året etter endte saken med kompromissformen *Trondheim*. Ei tredje påtenkt «nasjonal» omdøping som aldri kom så langt som i Trondheim, var å gi hansabyen *Bergen* tilbake det norrøne navnet *Bjørgvin*, men ved begge disse bynavna har en nøydt seg med å reformere den kirkelige sfæren: Det heter som kjent Nidaros og Bjørgvin bispedømme – før 1918/1919 var det Trondhjems og Bergens stift.

Om navna Nidaros og Bjørgvin er det å si at de er reint litterære navn for alle; det fins ikke spor av noen muntlig tradisjon for disse navna verken i Trondheim eller Bergen eller så vidt jeg kjenner til noe sted ellers i landet.

Kanskje dette kan være noe av forklaringa på at disse to navneendringene gikk i vasken – Kristiania-folk kjente godt til navnet *Oslo*, mens trondhjennere og bergensere ikke hadde noe som helst

forhold til *Nidaros* og *Bjørgvin*, og derfor ville de heller ikke ha disse navna – de var fremmede.

Uttale av navnet Oslo etter 1925

Da hovedstaden fikk navnet Oslo i 1925 og alle nordmenn etter hvert fikk et forhold til dette navnet, viste det seg at det ikke ble uttalt likt av alle. I lokalområdet der navnet hadde vært i sammenhengende bruk, var den folkelige uttalen sikkert den samme som den som i dag er den normale i byen, nemlig /²oʃlo/, altså med konsonantene /ʃ/ i midten og med den samme *o*-vokalen først og sist i ordet, og med såkalt tonelag eller tonem 2 – dvs. det samme som i f.eks. verba *rope* og *skrike*, og ikke som i substantiva *ropet* og *skriket*. Alt dette er i fullt samsvar med det en ventet i dette området dersom opphavet er et sammensatt ord med *ås*- som førsteledd, uansett om *ås* her er en gud eller en terrengformasjon; jf. sammensatte ord som *Åsheim*, *Åsnes*, *Åsfrid*, *Åsleik*, *Åslak*, *åsrygg*, *åskam* osv. som alle har tonem 2. Når vi dessuten veit at *ås*- i dette opprinnelig sammensatte ordet blir til *os*- i det området byen ligger, så blir uttalen /²oʃlo/, akkurat som venta.

Det gjelder vel å merke i det området der navnet har en sammenhengende tradisjon. For folk ellers i landet var det annerledes. Der må vi prøve å forestille oss åssen det ville være naturlig å uttale navnet Oslo når en bare har skriftbildet å holde seg til.

Vokalen først og sist i navnet: *Åslo* eller *Oslo*?

La oss først se på de to *o*-ene. I norsk er det slik at bokstaven *o* av og til uttales som *o* og andre ganger som *å*. Her fins det ingen faste regler, men likevel klare tendenser, som alle ubevisst kjenner til. Dersom en *o* står sist i et ord, uttales den alltid som *o*: Ingen er i tvil om uttalen av vokalen i ord som *ro*, *to* osv. eller den siste vokalen i *bingo*, *servo*, *Kongo* osv. Ved den første *o*-en i *Oslo* er det derimot annerledes: Når *o* står foran to konsonanter, kan uttalen være både *å* og *o*; jf. *post* og *frost* med *å*, men *host* og *ropt* med *o*. Her er det altså rom for tvil. For å finne ut hvilken uttale som er mest nærliggende, kan vi eksperimentere litt med såkalte nonsensord: Hvordan ville folk uttale ukjente ord som *rosk* og *bosle*: Er det mest naturlig å si /râsk/ og /bâsle/ eller /rosk/og /bosle/? For det første av disse orda er nok utvilsomt uttale med *å* mest nærliggende; jf. ord som *frosk*, *tosk* osv. I «fantasiordet» *bosle* er det kanskje noe mer usikkert hvilke vokal en ville velge, men det fins i alle fall flere gårdsnavn i det sønnafjelske som skrives *Hosle*, og alle disse uttales tradisjonelt med *å*, så *å*-uttale av *o* foran konsonantgruppa *sl* er heller ikke ukjent i stedsnavn.

Konklusjon på dette blir da at for folk som møtte *Oslo* for første gang i skrift som et ord de aldri hadde hørt uttalt, ville det ikke være unaturlig å uttale det som *Åslo*; faktisk ville nok det være den mest nærliggende uttalen. Hvor vanlig uttalen *Åslo* kan ha vært rundt om i landet i de første åra etter at hovedstaden fikk det nåværende navnet, er ikke så lett å fastslå i dag, for etter at radioen ble allemannseie, fikk

jo alle kjennskap til den «riktige» uttalen, dvs. den som folk i hovedstaden brukte sjøl, og dermed ble vel uttalen *Åslo* betrakta som feil. Den kan derfor godt ha vært ganske utbredt ei tid, men dersom folk seinere har slutta å uttale navnet slik fordi de oppfatta det som feil, er det nok ganske vanskelig å få registrert den eventuelle utbredelsen i dag. Det som likevel kan fastslås med sikkerhet, er at denne uttalen i alle fall må ha vært vanlig i Aust-Agder fylke, ettersom det der både fins eldre mennesker i de indre bygdene som ennå sier *Åslo*, og dessuten pålitelige rapporter om at denne uttalen har vært vanlig tidligere også i kystbygdene og i byene. De aller fleste austegder i dag uttaler nok likevel *Oslo* med samme *o*-lyd både først i sist i ordet, akkurat som oslofolk og folk flest ellers i landet.

Men i deler av fylket vestafor – Vest-Agder – er det annerledes. Der er det fremdeles slik at i alle fall eldre folk uttaler den første og siste vokalen i ordet forskjellig, men den første vokalen er likevel ikke *å*. I en del bygder i Vest-Agder – bl.a. i Kvinesdal – har de eldre nemlig to slags *o*-lyder: Én som lyder mer eller mindre som østlandsk *o* – den forekommer f.eks. i et ord som *hund* – mens det fins to forskjellige «å-aktige» lyder: Den ene brukes i et ord som substantivet (en) *vott*, mens den andre brukes i adjektivet (tøyet var) *vått*. Den første av disse, altså den som brukes i *vott*, oppfatter vestegdene som en *o*-lyd, for ord som uttales med denne lyden, skrives med bokstaven *o*. For oss som ikke har et slikt vokalsystem, høres den kvinesdalske uttalen av ord som *vott* og *vått* ganske lik ut, fordi vi stort sett er døde for lydlige distinksjoner som vi ikke har i vårt eget talespråk.¹

Her kan det være på sin plass å sammenligne med det mye omtalte *sj/kj*-sammenfallet hos yngre mennesker i mange deler av landet i dag: De unge som uttaler ord som *skjenne* og *kjenne* likt, kan ha problemer med å forstå hva eldre folk prater om når de sier at disse orda skal uttales forskjellig – for dem er det like meningsløst som det er å påstå at ord som *vott* og *vått* skal uttales forskjellig: Alle veit at *et vått handkle* og *en vott på handa* er to forskjellige ord som betyr helt ulike ting, men for de fleste av oss er dette såkalte homofoner – ulike ord som lyder likt. For eldre kvindøler er disse to orda derimot like forskjellige i uttale som *skjenne* og *kjenne* er for oss som skiller mellom *sj*- og *kj*-lyd. Og kvindølene har i prinsippet like stor grunn til å bli sjokkerte over unge som snakker om en «vått» på handa som andre blir over unge som «skjenner» på vannet. Men det er de neppe i Kvinesdal, for de veit nok veldig godt at de bare snakker «gammaldags bygdemål», mens de som blander *sj*- og *kj*-lydene, synder mot sjøelve prestisjespråket i Norge, og det er noe helt annet!

¹ De som vil vite mer om vokalsystemet i disse vestegdske dialektene, kan lese Skjekkeland 1976 og Skjekkeland 2009 s. 185–186.

For oss som bare har én *o*-lyd og en *å*-lyd, høres det faktisk ut som disse vestegdene sier *Åslo*, men for dem er det bare to forskjellige *o*-lyder: Først den *å*-aktige *o*-en, som de bruker i ord som *post*, *stokk* osv., og til slutt den *o*-en som de har i ord som *sol*, *ske* osv. Det er også den *o*-lyden som svarer til navnet på bokstaven *o*, som de gamle vestegdene forresten uttaler litt diftongaktig, nærmest som *åo* (jf. Skjekkeland 2009:185). Dette betyr at navnet Oslo fremdeles blir uttalt av i alle fall godt voksne mennesker i en del bygder i Vest-Agder på en måte som vi andre vil kunne oppfatte som *Åslo*. Men denne uttalen er nok på vei ut nå, og grunnen vil nok være at den *å*-aktige *o*-lyden nå faller sammen med *å*-lyden, slik at ord som *vott* og *vått* blir uttalt likt – dvs. slik som vi andre uttaler disse orda – som «vått» (jf. Skjekkeland 2009: 185). Men da blir nok uttalen med *å* i «Åslo» såpass avvikende at den første vokalen blir skifta ut med *o*. Dermed vil nok snart også alle vestegder si *Oslo* med den samme *o*-vokalen både først og sist i ordet slik som så *å* si alle andre nordmenn.

At alle nordmenn enes om uttalen av disse to *o*-ene, betyr selvfølgelig ikke at folk som snakker andre språk, kopierer den norske uttalen. På engelsk er det jo f.eks. en tradisjon for å forvrengte de fleste utenlandske navn etter slik som det er naturlig å uttale dem etter engelsk skriftbilde; vi kan jo bare tenke på hvordan et par kjente amerikanske politikere med de utprega tyske navnene *Kissinger* og *Schwarzenegger* blir uttalt på engelsk. Vår kjære hovedstad slipper sjølsagt heller ikke unna: På engelsk heter det Oslo i skrift, men den foreskrevne uttalen er med tillempa norsk lydskrift *Åslåo* eller *Åslåu*, altså ikke så ulikt den gamle vestegdske.

På islandsk Wikipedia er det en interessant kommentar til dette navnet: Oppslagsformen er *Ósló*, som er i samsvar med den offisielle islandske skrivemåten, og dette er historisk korrekt skrivemåte av den *o*-lyden dette navnet har på norsk; jf. norsk *sol* = *sól* osv. Men deretter tilføyer islandsk Wikipedia dette i parentes: «stundum ranglega skrifað *Osló*», dvs. «av og til feilaktig skrevet *Osló*». Dette er utvilsomt sant, for når en hører islendinger snakke, uttaler de navnet oftest i samsvar med dette skriftbildet, for den islandske skrivemåten *Osló* antyder uttalen «Åslåu» – med andre ord som på engelsk og som hos de eldre i Vest-Agder! For alle utlendinger er jo nemlig navnet *Oslo* også like ukjent som for vestegdene ...

Tonelaget: som bønder /¹bønner/ eller som bønnen /²bønner/?

Her ser vi også at uttalen kan variere avhengig av om navnet har eksistert i sammenhengende muntlig overlevering fra mellomalderen eller om det først er blitt kjent etter 1925 og primært gjennom skrift. Den lokale nedarva uttalen er slik en

venter ut fra at ordet er sammensatt med *ås-* som førsteelement, som vi har sett tidligere i ord som *åskam* og *åsrygg*. Men den første stavelsen i navnet *Oslo* blir jo ikke lenger assosiert med ordet *ås*, og hele ordet blir nok heller ikke oppfatta som en sammensetning; det blir nok helst oppfatta som et usammensatt ord, som av en eller annen grunn ender på trykklett *-o*. Storparten av den slags ord er fremmedord i moderne norsk; f.eks. *bingo*, *jumbo*, *Kongo*, *salto*, *trio* osv., og alle disse orda blir uttalt med tonelag 1, altså som *bønder*. Men akkurat i Oslo har en faktisk et par andre navn som også ender på en litt uventa *-o*, nemlig *Storo* og *Lillo*, som vi har nevnt før, og de blir vel heller ikke uten videre oppfatta som sammensatte i dag. Akkurat i hovedstaden er det altså dermed en hel liten «familie» av tilsynelatende usammensatte navn på to stavelser som ender på *-o* og har tonelag 2.

For folk ellers i landet som møtte navnet Oslo etter 1925 for første gang og da i skrift, var det nok derimot mest naturlig å gå ut fra at det ble uttalt som et «vanlig» fremmedord, altså med tonelag 1. Det er den uttalen jeg alltid har brukt, og den var i alle fall i min oppvekst i ei bygd i Aust-Agder på 1940-50-tallet den eneste aktuelle. Slik er det nok ikke i dag, da Oslo-uttalen nå blir kjent gjennom muntlige massemedia over hele landet hver eneste dag, men mange av oss eldre holder fremdeles på den tradisjonelle uttalen vår på dette punktet.

Jeg har sjølsagt i voksen alder og som språkforsker vært klar over at min uttale var «avvikende» på dette punktet, men det er først i de seinere åra jeg har blitt klar over at dette kunne ha med det å gjøre som jeg har beskrevet ovenfor, nemlig at ordet er nedarva i lokalmiljøet med tonelag 2, men blitt kjent gjennom skrift ellers i landet og har dermed fått tonelag 1.

Tonelaget i Oslo som tema i Språkteigen

At det fantes ei geografisk fordeling av tonelag i dette navnet, var altså min hypotese, og for å finne ut om dette faktisk stemte, tok jeg sist vår kontakt med *Språkteigen* i NRK for å høre om de kunne være interessert i å ha dette som et tema i programmet, og det var de. Kollega Gjert Kristoffersen fra Universitetet i Bergen og jeg snakka da om tonelaget i navnet Oslo i et Språkteig-innslag, og vi ba da samtidig folk som ikke brukte den vanlige Oslo-uttalen om å skrive e-post eller fortelle på Facebook hvordan de uttalte navnet.¹ Dette resulterte i ca. 40 tilbakemeldinger fra folk som brukte eller kjente uttalen med tonelag 1, og mønsteret som tegna seg, var at denne uttalen var vanlig hos voksne og eldre mennesker i alle landsdeler utenfor Sørøstlandet.

Dette syntes jeg sjølsagt var et storarta resultat og kjente meg ganske sikker på at hypotesen min var bekrefta. Men i dag er jeg ikke fullt så sikker lenger. Det som fikk meg til å vakle i trua på at jeg hadde funnet den hele og fulle sanninga, var en

¹ Det var for øvrig også på den måten vi ble klar over at folk i Vest-Agder hadde to forskjellige *o*-lyder først og sist i ordet, slik vi har sett ovafor; en lytter var til og med så ivrig at han sendte inn en mp3-fil som e-postvedlegg der han sjøl og hans 93 år gamle mor demonstrerte denne uttalen.

e-post fra en veldig skarp og innsiktsfull tidligere kollega, som er født og oppvokst i Nordland. Han bekrefta for så vidt at folk i Nordland også uttalte *Oslo* med tonelag 1, slik jeg venta, men tilføyde så bl. a. dette: «Går vi tilbake til standard østnorsk, vrimler det av stedsnavn og etternavn som ender på *-o*, for ikke å si *-lo*, og som har tonem 2. Jeg nevner i fleng: *Geilo, Follo, Bømlø, Finslo, Langlo, Schieflo.*»

Øg han runder av slik: «Nei, jeg tror ikke norske stedsnavn (og etternavn som kommer av stedsnavn) skal sammenliknes med fremmedord av typen «bingo» med tonem 1, slik Arne Torp gjør. Jeg tror snarere det er slik at norske flerstavelles-stedsnavn har en tendens til å behandles som sammensatte ord. Hvilke konsekvenser dette har for tonembruken, skal jeg vokte meg for å uttale meg om, for her nytter det ikke å slenge ut enkle regler!»

Så der fikk jeg den ... Jeg må ærlig innrømme at e-posten fra min kloke kollega har fått meg til å lure på om jeg kanskje likevel ikke har funnet den hele og fulle sanninga om uttalen av navnet *Oslo*, slik jeg var helt overbevist om at jeg hadde før jeg fikk denne e-posten. Men han tilsto jo tross alt at også han uttalte navnet slik som jeg gjør, så jeg har vel ikke mista trua helt likevel. Men kanskje temaet kunne fortjene en mer vitenskapelig undersøkelse? Den blir det nok i så fall andre som får gjøre, for nå anser jeg meg for ferdig med uttalen av dette navnet.

Litteratur

- Bjorvand, Harald, 2005. Tre elve- og bekkenavn i Aker (Oslo). I *Namn och bygd* s. 45–57
- Bjorvand, Harald. 2008. Oslo. I *Namn och bygd* s. 25–34
- Jahr, Ernst H. 2008 [1981]. L-fonema i Oslo bymål. I: *Jahr 2008*, 80–96.
- Jahr, Ernst H. 2008 [1985]. Another explanation for the development of *s* before *l* in Norwegian. I: *Jahr 2008*, 121–129.
- Jahr, Ernst H. 2008. *Språkhistorie og språkkontakt/Language History and Language Contact. Festskrift til Ernst Håkon Jahr på 60-årsdagen 4. mars 2008* (red. G. Wiggen, T. Bull og M. Aa. Nielsen). Oslo: Novus.
- Johannessen, Janne Bondi. 2008. Oslospråket i tall. I: Johannessen mfl. (red.) 2008, 235–242.
- Johannessen, Janne Bondi og Kristin Hagen (red.). 2008. *Språk i Oslo. Ny forskning omkring talespråk*. Oslo: Novus.
- Korslund, Frode. 1998. Tolkningen av navnet *Oslo*. I *Maal og Minne* s. 61–65
- Korslund, Frode. 2000. *Oslo*-navnet igjen. I *Maal og Minne* s. 173–176
- Korslund, Frode. 2011 (under utgivelse): Navnet *Oslo*. I *Namn och bygd* nr. 99
- Skjekkeland, Martin. 1976. Vokalsystemet i kvinesdalsmålet. *Maal og Minne* hefte 1–2 s. 46–55
- Skjekkeland, Martin. 2009. *Språk og samfunn i endring*. Oslo: Novus forlag
- Storm, Gustav (utg.) 1881. *Samlede Skrifter af Peder Clausson Friis; udgivne for den norske historiske Forening* Kristiania: A. W. Brøgger
- Wetås, Åse. 2000. *Namneskiftet Kristiania – Oslo*. Oslo: Novus forlag ■

ANDREAS DROLSUM HARALDSRUD:

Bokmålsrettskrivinga – ei lita reise i rettskrivingshistoria

Bokmålsrettskrivinga har gjennomgått mange endringer siden bokmålsnormalen utvikla seg som en egen norsk skriftnorm av det danske skriftspråket. I denne artikkelen vil jeg se litt på forskjellene mellom rettskrivinga etter rettskrivingsreformen i 1938 og etter reformen i 2005. I tillegg til å vise til eksempler på tillatt rettskriving etter de forskjellige reformene, vil jeg bruke Lars Vikørs begrep om rettskrivingsprinsipper (jf. Vikør 2007) som bakgrunn for å beskrive hvilke prinsipper som har vært de mest sentrale ved de forskjellige rettskrivingsendringene fra 1938 til 2005.

Den politiske og sosiale bakgrunnen for denne utviklinga vil være utgangspunktet for redegjørelsen, og jeg vil følge skriftspråkshistoria fra midten av 1800-tallet til 2005 for å greie ut om bakgrunnen for forskjellene. Såleis kan artikkelen også leses som ei lita reise i rettskrivingshistoria, der en kan få greie på hva som var lov før, og hva som er lov nå.

Historisk bakgrunn

Etter frigjøringa fra Danmark i 1814 hadde Norge kun det danske skriftspråket som offisiell skriftspråksnorm i landet. Det blei etter hvert viktig for nordmenn å markere nasjonal uavhengighet, og et viktig ledd i denne markeringa var å få et offisielt norsk skriftspråk. Ivar Aasen gikk rundt i landet og samla dialekter, systematiserte disse og lanserte landsmålet rundt midten av attenhundretallet. Knud Knudsen, og flere med han, var heller opptatt av å fornorske det danske skriftspråket med utgangspunkt i «den dannede dagligtale» i byene.

Den første offisielle endringa som blei gjort i fornorskingsprosessen av dansken, var rettskrivingsreformen i 1862. Denne reformen endra skrivemåten i noen ord, slik at de blei mer ortofone. Et annet bidrag til fornorskinga av det danske skriftspråket var flere forfatters bruk av særnorske ord som *foss* og *sau* for *vandfald* og *får*.

Men fornorskingsarbeidet begynte egentlig for alvor da departementet satte ned ei tremannsnemnd i 1893 som skulle komme med et framlegg til ny rettskriving av det dansk-norske språket. På grunn av debatt og uenigheter tok det tid før reformen blei vedtatt, men etter unionsoppløsinga i 1905 var det av nasjonale grunner lettere å godta slike endringer. Reformen blei derfor vedtatt i 1907, og blei da relativt godt mottatt.

1907-reformen var en fornorskingsreform der ord og uttrykk blei tilpassa norsk uttale, nærmere bestemt den «dannede» dagligtalen i byene. Harde konsonanter, dobbeltkonsonanter og endinga *-et* i preteritum av svake verb (istedenfor *-ede*) er

eksempler på endringer som blei vedtatt. Først etter 1907 kan vi si at den fornorska dansken, nå kalt riksmål, var forskjellig fra det danske skriftspråket.

Fornorskinga fortsatte fram til 1917, da en ny reform blei vedtatt. Denne reformen kan sies å konkludere fornorskingsprosessen, for da hadde en annen tanke allerede begynt å prege normeringsarbeidet med både bokmål og nynorsk, nemlig tilnærmingstanken.

Tilnærming

1917-reformen var både en fornorskingsreform og en tilnærmingreform. Reformen i 1907 var relativt inkonsekvent fordi den var et kompromiss mellom flere interessegrupper, og 1917-reformen gjennomførte flere av disse endringene mer konsekvent. Tilnærmingstanken gikk derimot ut på å tilnærme målformene, slik at nynorsk og bokmål skulle bli ett skriftspråk, og reformen var den første der begge målformer blei berørt. Tilnærminga skulle skje på norsk folkemåls grunn, og da med særlig utgangspunkt i østlandsmåla. Foreninga Østlandsk reisning var sentral i dette arbeidet.

1917-reformen inneholdt flere obligatoriske endringer, men det var i all hovedsak endringer som førte til fornorsking, og som bygde på «dannet tale». Tilnærmingsendringene var derimot valgfrie, men trass i dette blei det sterk motstand mot disse endringene. Særlig *a*-endinger i bestemt form hunkjønn og i fortid av verb blei sett på som vulgære og udanna.

Men sjøl om motstanden var sterk, slo reformen etter hvert igjennom, og flere begynte å bruke de valgfrie endingene, særlig i skolekrinser på Østlandet. Det neste trinnet i tilnærmingprosessen, reformen i 1938, møtte særlig sterk motstand, og da spesielt fordi mange av de valgfrie formene som var så omstridte i 1917-reformen, nå blei obligatoriske.

1938 – den store samnorskereformen

I 1938 kom den mest omstridte rettskrivingsreformen vi har hatt i Norge. Fornorskinga var i stor grad ferdig, og nå var det tilnærming som sto på dagsorden. Begge målformene blei igjen normert, og flere former blei nå fellesformer. I tillegg blei det innført et tonivåsystem i rettskrivinga som besto av hovedformer og klammeformer, også kalt sideformer.

Hovedformene var tillatt for alle, men obligatorisk å bruke for statlig tilsatte og lærebokforfattere. Disse formene utgjorde det som blei kalt *læreboknormalen*. Klammeformene var på ei anna side kun tillatt for skoleelever, og de som ikke var statlig ansatte.

Mange av 1917-reformens valgfrie endringer blei som sagt obligatoriske. Hunkjønnsending på *-a* blei obligatorisk i omtrent tusen ord (930 etter mi eiga telling i rettskrivingsordlista fra Olaf Norlis forlag 1938), særlig i hverdagslige ord og ord som skilte seg fra den danna dagligtalen, for eksempel *kua*, *jenta*, *buksa*. De fleste

orda som kunne ha endinga *-a* på nynorsk kunne også ha det på bokmål, men dette var altså valgfritt.

A-endinger blei også obligatoriske i noen få sterke substantiv i intetkjønn flertall (i om lag 40 ord), og da mest i særnorske ord som *djupa*, *juva* og *skauta*, men også i andre ord der *a*-ending er svært vanlig i talemålet, for eksempel *barna*, *folka* og *dyra*. Her ser vi at flertallsprinsippet står sterkt jamsides tilnæringsprinsippet, altså var både tilnærming mellom bokmål og nynorsk viktig, samtidig som det blei tatt særlig hensyn til at særlig de orda som hadde *a*-ending i folkemålet, skulle kunne ha *a*-ending i bokmål. I tillegg skulle alle norske stedsnavn ha *a*-ending, som *Langfjella* og *Småskjæra*. Alle andre sterke intetkjønnsord fikk valgfri *a*-ending.

I preteritum av svake verb skulle det være *a*-ending i ord som avveik fra det danske skriftspråket, som *mjukne*, *vakne*, *likne* og *rekne* (om lag 38 i talet). I tillegg skulle en del partisippformer være på *-a*: *grepa*, *raka*, *fagna* og lignende. Disse endringene var altså obligatoriske, men en kunne også bruke *a*-ending, i tillegg til den tradisjonelle *et*-endinga, i alle verb som hadde *a*-ending på nynorsk.

Motstanden mot samnorsk kan sies å bunne særlig i striden om *a*-endinger. Det var disse endringene som virka særlig vulgære for den dannede klasse. Grunnen til dette kan nok mellom anna være at endringene er morfologiske og griper inn i bøyingsverket i svært mange vanlige ord. Det kan nok ha vært lettere å godta en diftong i for eksempel *stein* enn å godta både *oppgava*, *kasta* og *husa*.

Ei interessant endring er vedrørende den bestemte artikkelen. Siden hunkjønnsformen *ei* ikke hadde (og framleis ikke har) så sterk stilling i talespråket, kunne formene *ei* og *en* brukes føre *a*-ord etter fritt valg. Flertallsprinsippet får altså her fortrinn på bekostning av tilnæringsprinsippet, for nynorsk har obligatorisk trekjønnssystem også i artikkelbruk. I læreboknormalen var det derimot påbudt med *ei* foran obligatoriske *a*-ord i eventyr, sagn og «annen folkelig fortelling» (som det står i *Ny rettskrivning 1938. Bokmål. Regler og ordliste*. fra kirke- og undervisningsdepartementet).

Disse er de viktigste morfologiske endringene i 1938-reformen. Kløyvd infinitiv blei også sidestilt med *e*-endinger i infinitiv. Dette systemet kunne følge den dialekten en brukte, så det var relativt fritt, slik det også var i nynorskrettskrivinga. Slik står dette i motsetning til den nye nynorskrettskrivinga som skal godkjennes i 2012, der jamveksorda må velges fra ei liste som er fastsatt i rettskrivinga.

Innføringa av kløyvd infinitiv var ikke av hensyn til tilnærming mellom målformene, men av hensyn til østlandsmåla, for systemet fantes ikke i nynorsk før det blei innført som klammeform i 1917, og sidestilt med infinitiv på *-a* i 1938.

Av fonologiske endringer er innføringa av obligatoriske diftonger den viktigste. Diftonger i for eksempel *heim*, *bein* og *laus* var obligatorisk i visse sammensetninger, som *heimbygd* og *beinlaus*. I andre ord, som *klauv*, *kløyve* og *bløyte* var diftong obligatorisk uansett sammenheng, mens de fleste ord fikk valgfri diftong eller monoftong, som *aleine* – *alene*, *leite* – *lete*, *heil* – *hel*, *fauk* – *føk*, *grein* – *gren*

og *skreiv* – *skrev*. Legg særlig merke til tilnærmingsorda *fauk*, *skauv*, *strauk* som får ei annerledes endring i 2005-reformen. Dette kommer jeg tilbake til.

Av andre endringer kan det nevnes innføring av særskilte folkemålsformer og nynorskformer som *tru*, *bru*, *gleppe*, *ikorn* og *sjuk*, samt *ein* og *eitt* som klammeformer til *en* og *ett*. En kan se av dette at det i hovedsak blei tatt to omsyn, og det var til (det østlandske) folkemålet og til nynorsken. Tilnærmingsprinsippet sto nok litt sterkere enn flertallsprinsippet, altså var omsynet til nynorsken større enn til østlandsmålet, i motsetning til i 1917 da Østlandsk reisning framleis var aktiv. Det at for eksempel forma *je* (tillatt i 1917) blei fjerna i 1938, og at former som *braut* og *skaut* var tillatt istedenfor *brøyt* og *skøyt*, som jo var svært vanlig i flere dialekter, indikerer nettopp at tilnærminga var det viktigste.

Tilnærminga møter motstand

Endringene som er nevnt ovafor, var de viktigste endringene og de endringene som førte til størst oppstyr. Motstand og reaksjoner kom umiddelbart, men ikke i særlig stor grad før etter krigen. Særlig kom motstanden på 50-tallet, da *Foreldreaksjonen mot samnorsk* samla inn nesten en halv million underskrifter mot samnorsken.

Rettskrivingsreformen som fulgte i 1959 gjorde ikke stort med kritikken, men gjorde i hovedsak en innstramming av læreboknormalen slik at antallet hovedformer blei færre. Men en mente at noe måtte gjøres med språkstriden, og det blei derfor satt ned en komité, Vogt-komiteen, som i 1966 kom med flere forslag til hvordan språkstriden skulle dempes. Det blei slått fast at en måtte slutte med tilnærming, og foreta en liberalisering av bokmålet. Dette skjedd i stor grad i 1981.

1981-reformens viktigste agenda var å ta inn igjen flere av de konservative formene, riksmålsformene, i rettskrivinga. Som svar på kritikken mot samnorsk-reformene baserer denne reformen seg særlig på tradisjonalismeprinsippet, liberalismeprinsippet (som her ikke kommer i konflikt med tradisjonalismeprinsippet) og reaksjonsprinsippet. Disse prinsippene fører også med seg prestisjeprinsippet og det estetiske prinsippet fordi de tradisjonelle formene stort sett har blitt sett på som de mest prestisjetunge og mest estetiske formene, hva en nå legger i det siste.

Dette var den første reformen siden 1907 som bare gjaldt den ene av målformene, nemlig bokmål. En del av de konservative klammeformene blei jamstilte med hovedformene, og en del av de formene som var tatt ut i 1938, blei tillatt igjen. Såleis berørte reformen nesten bare læreboknormalen, og fikk få konsekvenser for mellom anna skoleelevene.

Klammeformer som *frem*, *bro*, *mave*, *sen*, *mel* og *grøt* blei nå sidestilte hovedformene, mens en del andre former som *nå*, *sju*, *etter*, *stein* og *farge* framleis var eneformer.

Ei av de viktigste endringene for folk på riksmålssida var trulig innføringa av endinga *-en* som klammeform i alle hunkjønnsord som før hadde obligatorisk *a*-ending. Dette førte til klammeformer som [hytten], [kuen] og [jenten]. Noen ord fikk også tillatt *en*-ending som hovedform, slik som *boken* og *solen*, som siden 1938

var klammeformer. En tok her hensyn til enkelhetsprinsippet, nemlig at alle hunkjønnsord skulle få mulighet til å ha endinga *-en*, sjøl om det i enkelte tilfeller er lite brukt i talemål (bortsett fra i Bergen). Ja, til og med riksmålsnormalen har obligatorisk *a*-ending i *kua* og *jenta*.

I bestemt form flertall intetkjønn blei *-ene* sidestilt ending med *-a* i alle ord bortsett fra i *barna* og *beina*, slik at det nå kunne hete både *dyra* og *dyrene*. Ei anna endring, som baserte seg på enkelhetsprinsippet og det morfologiske entydighetsprinsippet, er endringa der *a*-ending faktisk kom inn som klammeform i ord der det ikke hadde vært tillatt før, som i *eplene* – *epla*. I preteritum av verb blei endinga *-et* jamstilt med *-a* i alle ord, slik at det kunne hete både *sakna* og *saknet*.

Opprydding og liberalisering

Endringene i 1981-reformen var et skritt tilbake for tilnærminga, og med rettskrivingsreformen i 2005 blei avviklinga av samnorsktanken i offentlig normering bekrefta. I 2002 strøyk Norsk språkråd, nå Språkrådet, tilnærmingaparagrafen, og 2005-reformen blei en videreføring av reformen i 1981. Klammeformsystemet blei fjerna, og mange av de opprinnelige klammeformene blei tatt bort, mens noen blei sidestilt.

Hele systemet med kløyvd infinitiv blei fjerna, i tillegg til mange lite brukte tilnærmingformer og folkemålsformer, slik som *lauk*, *flaum*, *haust*, *åffer*, *korfor*, *ho*, *kvefs* og *sløkke*. Men det kan framleis hete for eksempel *heil*, *heim*, *bu* og *til dømes*. Ususprinsippet har stått sterkt under revideringa av bokmålet i 2005, og lite brukte former har blitt fjerna. Om grunnen til at de har vært lite brukt, har vært at folk ikke har visst om dem eller at folk ikke ville bruke dem, er ei anna sak. I tillegg er ususprinsippet et nokså suspekt prinsipp å bruke uten at en presiserer *hvor* en leiter for å finne ut hva som er lite eller mye brukt. Bruker en for eksempel aviser som kilder for å finne ut hva som brukes, tillegger en de konservative normagentene som disse utgjør, en veldig stor makt i rettskrivingssammenheng.

De fleste tradisjonelle endingene i bestemt form entall i hunkjønnsord som fikk klammeformstatus i 1981, blei nå tillatt som hovedformer. Nå kunne det altså hete *jenten* og *kuen* både i offentlige skriv og lærebøker igjen. Dette bunner, som sagt, trulig ikke i ususprinsippet, men mellom anna i enkelhetsprinsippet, som sier at rettskrivinga skal være enkel og klar uten mange unntak. Reformen skulle jo være en «oppryddingsreform».

Ei endring som bryter litt med dette mønsteret, er innføringa av diftongen *øy* i fortidsformer som tidligere hadde hatt *au*, slik som *braut*, *skaut*, *strauk* og *fauk*. Formene med *au* forsvant, og former med **øy** – *brøyt*, *skøyt*, *strøyk* og *føyk* – kom inn som tillatte hovedformer ved sida av formene med monoftong – *brøt*, *skjøt*, *strøk* og *føk*. I tillegg fikk ord med endinga *-ning* valgfritt hankjønn eller hunkjønn, for eksempel *bygningen* eller *bygninga*, der det før kun var tillatt med *bygningen*. Disse endringene er nok ikke innført med bakgrunn i tilnærmingprinsippet, men

med tanke på flertallsprinsippet – dette er former som er mye brukt, særlig i tale-målet.

Oppsummering og konklusjon

Bokmålet har vært igjennom store endringer fra starten av 1900-tallet til i dag. De største endringene kom med reformen i 1938, og da sto tilnærminga til nynorsk sterkt, både politisk og sosialt. Endringene førte til mye oppstyr fra tradisjonelt hold, og leda til en liberalisering av bokmålet i 1981. Særlig sto striden sterkest om *a*-endinger og til tider om diftonger og folkelige ordformer.

2005-reformen konkluderte endringene i 1981, og fjerna tonivåsystemet i rettskrivinga. En del folkemålsformer er framleis tillatt, men mange lite brukte former er fjerna. Tilnærmingssprinsippet var forlatt, men flertallsprinsippet var framleis gjeldende, og i tillegg blei ususprinsippet et sentralt prinsipp. Dette åpna igjen for at uoffisielle (og kanskje udemokratiske) normeringsagenter fikk større makt, særlig fordi usus (bruk av skriftnormer) ofte undersøkes i tekster som blant annet aviser skriver, og mange av disse har et normeringsgrunnlag basert på tradisjonelle prinsipper som få har tilgang til å endre på (jf. at språknormene til Aftenposten, Norges største avis, i stor grad styres av riksmålsordlista). Men jeg lar denne debatten ligge for nå.

Litteraturliste

- Jahr, E.H. 1989, *Utsyn over norsk språkhistorie etter 1814*, Novus forlag, Oslo.
- Kirke- og undervisningsdepartementet 1938, *Ny rettskrivning 1938. Bokmål. Regler og ordliste*, Olaf Norlis Forlag, Oslo.
- Torp, A. og Vikør, L.S. 2003, *Hovuddrag i norsk språkhistorie*, 3. utgave, Gyldendal, Oslo.
- Riksmålsforbundet, *Riksmålsordlisten på nett*, [online], tilgjengelig fra: <http://www.riksmalsforbundet.no/Spr%C3%A5ktjenester/Riksm%C3%A5lsordlisten.a.spx>.
- Språkrådet, *Rettskrivningsendringer fra 1. juli 2005*, (mai 2005), [online], tilgjengelig fra: <http://www.sprakrad.no/upload/9630/rettskriving2005.pdf> [25. 03.11].
- Vikør, L.S. 2007, *Språkplanlegging. Prinsipp og praksis*, 3. utgave, Novus forlag, Oslo.

ERIC PAPAZIAN:

De siste språkreformene? Offisiell norsk språkpolitikk på 2000-tallet

Formålet med denne artikkelen er først og fremst å presentere og drøfte de to reformene vi har hatt så langt i dette hundreåret, nemlig bokmåls-reforma i 2005 (pkt. 3) og nynorsk-reforma som nettopp er vedtatt og som skal tre i kraft i 2012 (pkt. 4). Men innledningsvis vil jeg si noe om forutsetningene for disse reformene, som er dels språkpolitikken i det forrige hundreåret (pkt. 1) og dels de mer sjenerelle språkpolitiske hendelsene og den rådende ideologien i dette (pkt. 2). Her drøfter jeg også åssen endringene i de to reformene kan inndeles, før jeg ser nærmere på hver reform, med en oppsummering og konklusjon til slutt (pkt. 5).

I Et kort tilbakeblikk over språkpolitikken på 1900-tallet

I.1 Reformene og motivene bak dem

Vi forstår ikke nåtida uten å kjenne fortida, sies det, og dagens språkpolitikk har selvsagt røtter i det forrige hundreårets. Ja, for bokmålets vedkommende kan den beskrives som et oppgjør med 1900-tallets språkpolitikk. Derfor kan det passe å begynne med å oppsummere den.

Einar Lundeby (1978: 173) har kalt Norge «et laboratorium for normerings-eksperimenter», og iallfall har vi vært gjennom et hundreår med større, offisielle skriftspråks-reformer med ca. 20 års mellomrom, med landsmåls-reformen i 1901 som den første. Deretter fulgte det slag i slag: 1907 (riksmål), 1910 (landsmål), 1917 (begge mål), 1938 (begge mål), 1959 (begge mål), 1981 (bokmål).¹ I tillegg kom en rekke mindre endringer etter 1981, især i nynorsk. Dessuten har vi hatt noe så uvanlig som en *talemålsreform*, nemlig «den nye tellemåten» fra 1951, men den hadde en *praktisk* begrunnelse og faller på alle måter helt utafør skriftspråks-reformene.

Disse reformene var nemlig drevet av *ideologiske* i motsetning til pragmatiske eller funksjonelle hensyn, primært *nasjonalisme* – ønsket om å erstatte det danske skriftspråket med et norsk, eller iallfall et norskere, på grunnlag av talemålet i Norge. Reformbevegelsen sprang ut av nasjonalromantikken i 1830-åra, og delte seg straks i to linjer som resulterte i hvert sitt skriftspråk: en reformistisk linje (Wergelands og Knud Knudsens) som nøyde seg med å fornorske det eksisterende skriftspråket, og en mer revolusjonær linje som ville skape et nytt, bygd på dialektene (Aasens). Den reformistiske linja tok i begynnelsen (1907) utgangspunkt i Knudsens tanke om å legge det talte riksspråket, den «dannete dagligtalen», til grunn for skriftspråket iallfall i første omgang. Altså en begrensa, men mer realistisk, fornorskning.

¹ Som kjent skiftet de offisielle skriftnormalene navn fra *landsmål/riksmål* til *nynorsk/bokmål* i 1929. Her bruker jeg stort sett de nye navna, også for tida før 1929.

Men etter hvert kom det også andre motiver til: først en *demokratisk*, for ikke å si *sosialistisk*, begrunnelse, nemlig ønsket om å legge skriftspråket nærmere opp til *flertallets* og *underklassens* talemål. For bokmålet ville det si dialektene, som den gang klart var flertallets talemål, mens det talte riksspråket var elitens eller borgerskapets. Der trakk disse to hensyna stort sett i samme retning, siden dialektene var heilnorske mens rikstalemålet var dansk-norsk – et kompromiss mellom det danske skriftspråket og norske, særlig sørøstlandske, dialekter. Dermed kunne de fleste reformene i bokmålet begrunnes både nasjonalistisk og demokratisk – de nye formene var både norskere og mer demokratiske enn de gamle. I nynorsk var det i begynnelsen, især i 1901, mest tale om en *modernisering*, dvs. en mer lydrett og mindre etymologisk skrivemåte, der en sløyfa stumme konsonanter o.l. Der innebar demokratiseringa at nynorsk måtte bli mer *landsgyldig*, med flere innslag fra de store og sentrale dialektgruppene, i motsetning til utkant-dialektene i «fjell- og fjordbygdene», som Aasen tok mest hensyn til. Og ikke minst at man tok hensyn til *bymåla*, siden de fleste etter hvert kom til å bo i byene.

Men etter hvert som konkurransen mellom de to normalene tilspisset seg, kom en tredje begrunnelse inn, nemlig *samlings- eller samnorsk-tanken*, som gikk ut på en gradvis tilnærming og til slutt sammensmelting av bokmål og nynorsk til ett samnorsk riksspråk. Denne politikken lå til grunn for de to største reformene, selvsagt for begge mål samtidig – de skulle jo tilnærmes hverandre – nemlig den i 1917, der de mest drastiske reformene var valgfrie, og den i 1938, der de var obligatoriske. Her ble nynorskformer og allmenne dialektformer innført i bokmål, og øst- og nordnorske former i nynorsk. Men bokmål fikk også noen spesifikt østlandske dialektformer som ikke fantes i nynorsk, f.eks. *hu* (seinere endra til *ho*), *kjerke*, *åffer*, åssen (alle unntatt åssen gikk ut i 2005). 1959 var bare en mindre justering av 1938-reformen uten noen klar tendens, og i 1981 hadde politikken snudd – da tok man et skritt tilbake og gjeninnførte noen tradisjonelle former i bokmål, som et kompromiss med riksmåls-bevegelsen. I bokmål har reformene ikke bare stoppa opp, men blitt satt *i revers* – en tendens som ble bekrefta med den siste reforma.

Samnorsk-tanken kunne begrunnes både praktisk og ideologisk: praktisk med at det var dyrt og tungvint med to så nærstående skriftspråk, og ideologisk med at to riksspråk *splitter* oss mens ett vil *forene* oss: ett folk (nordmenn), ett nasjonalspråk (norsk) og ett riksspråk – (sam)norsk. Denne tanken kunne igjen begrunnes med at verken bokmål eller nynorsk slik de var på begynnelsen av 1900-tallet, egnert seg som et felles riksspråk for alle nordmenn, fordi de representerte hver sine sosiale grupper i det norske språksamfunnet: Bokmål de høyere klassene og den urbane, mer internasjonalt orienterte kulturen, og nynorsk de lavere klassene og den gamle norske bygdekulturen. De hadde også et ulikt geografisk tyngdepunkt – mens bokmålet bygde særlig på sørøstlandsk, svarte nynorsk best til dialektene i de andre landsdelene (disse forskjellene gjelder fortsatt, om enn i mindre grad). Et framtidig felles riksspråk måtte derfor bygge på begge riksspråkene, og dermed forene by og land, Østland og Vestland.

Men verken det nasjonale eller det demokratiske hensynet ble uaktuelt i og med samnorsk-tanken. I bokmål kunne stadig hensynet til det norske og til flertallet, som begge ville si dialektene, brukes som begrunnelse vsa. hensynet til (tilnærming til) nynorsk, og i nynorsk kunne også hensynet til de store dialektgruppene og bymåla brukes vsa. hensynet til (tilnærming til) bokmål. For nynorsk innebar tilnærminga til bokmål også ei forskyvning av tyngdepunktet fra de arkaiske dialektene i «fjell- og fjord-bygdene» med bl.a. *i*-mål (*sol*i, *hus*i, *vis*or), til de mer moderne dialektene i øst- og nordnorsk og byene, med bl.a. *a*-mål (*sola*, *husa*, *viser*) – jf. slagordet til samnorsk-organisasjonen Østlandsk reisning om at bokmål og nynorsk bare kunne møtes i østlandsk (de østlandske formene i bokmålet er trolig et resultat av denne tankegangen, sjøl om de ikke var samnorske). De «samnorske» formene kan m.a.o. begrunnes også på andre måter enn med gjensidig tilnærming mellom riksspråkene, og for mange samnorskfolk er samsvar med dialektene viktigere enn samsvar med det andre skriftspråket.

1.2 Andre resultater av språkpolitikken på 1900-tallet

Det var staten som sto for reformeringa av skriftspråket, gjennom Kirke- og undervisningsdepartemanget, som det het i gamle dager. Framgangsmåten var gjerne at departemanget utnevnte en komité av språkekspertar, enten filologer eller forfattere, som leverte en innstilling, som deretter ble vedtatt, ofte av selveste Stortinget. Skriftspråket var nemlig blitt et viktig politisk spørsmål, og de fleste partiene hadde en politikk på området. De fleste var for reformene og samnorsk, bare Høyre var mot. Midt i hundreåret, i 1951, ble det oppretta en fast språk-komité, som fikk navnet *Norsk språknemnd* og hadde et klart samnorsk-mandat, nemlig å «fremja tilnærming mellom dei to måla på norsk folkemåls grunn». Den ble erstattet av *Norsk språkråd* i 1972, med et sterkt nedtona samnorskmandat: å «støtte opp om utviklingstendenser som på lengre sikt fører målformene nærmere sammen».

Reformene fikk et resultat som ikke var planlagt, nemlig en omfattende *valgfrihet* i begge mål. Som regel ble nemlig de nye formene innført *ved sida* av de gamle, slik at man kunne velge mellom formene. Tanken var ganske sikkert at dette skulle være en midlertidig tilstand – en myk overgang til de nye formene, som etter hvert skulle *erstatte* de gamle. Men det viste seg lettere tenkt enn gjort, og mange av de gamle formene ble værende. I mange tilfeller ble de faktisk brukt mer enn de nye, iallfall i bokmål, og noen av de nye formene ble knapt brukt i det hele. Det skyldtes ikke minst at mange aviser, bl.a. Aftenposten, var mot reformene og brukte de gamle formene. I nynorsk slo de nye formene derimot gjennom på en helt annen måte, trass i stor motstand fra språk-konservative.

Dermed fikk vi en motsetning mellom gamle og nye former i begge mål. De kalles gjerne henh. «konservative» og «radikale». Men disse ordene kan ha konnotasjoner i retning av «ytterliggående, markert, avstikkende», og passer dermed ikke alltid. Er det radikalt å bruke forma *bygda* i skrift? Ialffall ikke i nynorsk, og knapt nok i bokmål. Former som *kua*, *øya*, *jenta*, *marka* o.l. er helt umarkerte også i bok-

mål, sjøl om de prinsipielt er «radikale». Enda mindre radikalt er det å bruke dem i *tale*, for det har folk gjort i hundrevis av år. Derfor unngår jeg disse ordene. I stedet kunne man bruke de mer nøytrale og objektive *tradisjonelle/gamle* og *nye*, for det er sjelden tvil om hvilken form som hører inn under hvilken av disse kategoriene. Men *nye* er for det første misvisende som synkronisk merkelapp, for mange av de aktuelle formene er fra 1917 og altså snart 100 år gamle, og i talemålet kan de være så gamle som alle haugene. For det andre kan det føre til uklarhet, for det innføres stadig (helt) nye former. Derfor har jeg blitt stående ved *tradisjonell* og *nyere*, dvs. *nyere* i skriftspråket enn de *tradisjonelle*, mens *ny* her betyr «ny i 2005/2012». De to tilsvarende språkpolitiske ideologiene og grupperingene kan en kalle henholdsvis *tradisjonalistisk* (ev. revisjonistisk), som er representert på bokmålsida av riksmåls-rørsla og på nynorsksida av de «høgnorske», og *reformistisk*, som vil si samnorsk- eller tilnæringsfolk. Det er vel bare vi som mener at reformene bør fortsette, i samme retning som i samnorsk-perioden, altså mer fornorskning, demokratisering og tilnærming. De andre vil enten ha det som det er, eller gå tilbake til en tidligere tilstand.

I 1938 innførte man et system med to slags valgfrihet, en mellom jamstilte former og en mellom en «hovedform» eller foretrukket form og en «sideform» eller «klammeform» (de ble markert i ordlistene med skarpe klammer). Hovedformene var påbudt i lærebøker og i statstjenesten, bl.a. i NRK, ellers kunne også klammeformene brukes, f.eks. av elever. Dermed fikk vi to normaler i hver målform, en trangere uten klammeformene – læreboknormalen – og en videre, som inkluderte også klammeformene.

Verken språkstriden mellom bokmål og nynorsk eller de valgfrie formene i hver av dem var planlagt og ment som en varig tilstand. Alle ønska å komme fram til ett norsk riksspråk, enten ved at det ene riksspråket vant over det andre, eller ved at de smelta sammen til ett – den «samnorske» varianten. Men variasjonen og konkurransen, både mellom bokmål og nynorsk og mellom tradisjonelle og nyere former i hver normal, viste seg å være vanskelig å bli kvitt. Dermed ble vi et språklig annerledes-land, med to konkurrerende riksspråk for det samme nasjonalspråket, hvert med utstrakt valgfrihet bl.a. i morfologien. Og siden ingen av dem var enerådende, og det ene hadde lav *nasjonal* prestisje mens det andre hadde lav *sosial* prestisje, fikk vi på kjøpet levende dialekter som brukes offentlig. Det er kanskje det viktigste og mest varige resultatet av språkpolitikken på 1800- og 1900-tallet, enda det ikke var planlagt.

2 Allment om språkpolitikken på 2000-tallet

2.1 Avlysing av samnorsk-politikken og nytt språkråd

Ovafør så vi at samnorsk-politikken ble nedtona med Norsk språkråd i 1972 og i praksis forlatt med bokmåls-reformen i 1981, som tok et skritt tilbake i reformeringa av bokmålet. Men politikken ble nok forlatt alt i 1960-åra, etter de sterke

reaksjonene på den fra riksmåls-rørsla i 1950-åra, med Vogt-komiteen som ble oppnevnt i 1964 og skulle skape «språkfred», først og fremst mellom den offisielle språkpolitikken og riksmåls-rørsla, ved å gi de siste noen innrømmelser. Det skjedde altså først i 1981. Ifølge Guttu 2005 (s. 2) ble samnorskpolitikken offisielt avlyst i Stortings-melding nr. 13, 1997–1998 (uten nærmere henvisning). I allfall blir den klart avlyst i Stortings-melding nr. 9, 2001–2002 (s. 3), nemlig slik: «Tanken på ei slik samansmelting er ikkje lenger aktuell politikk og ikkje vidare tilnærming heller». I 2002 ble også samnorskparagrafen i vedtektene for Norsk språkråd strøket. Tilnærming til det andre skriftmålet skal m.a.o. ikke lenger tillegges noen betydning, slik at hvert mål skal normeres ut fra sine egne forutsetninger. Det er også slik det i praksis har vært siden 1981, så noen ny politikk betyr ikke disse erklæringene.

I 2004 ble Norsk språkråd oppløst, og i 2006 ble det avløst av Språkrådet, kort og godt. Det skal bl.a. styrke det norske språkets status og nynorskens status spesielt, og følge opp språkpolitiske mål fastlagt av «overordna styresmakt», som vil si Kulturdepartemanget. Dette rådet er nemlig annerledes oppbygd og mindre selvstendig, mer underlagt departemanget, enn de to foregående. I stedet for et stort råd på 30–40 medlemmer delt i to seksjoner, en for hvert mål, der representantene var *valgt* av ulike språkbruker-organisasjoner – skole, universitet, forleggere, forfattere, skuespillere, sjournalister, språkpolitiske organisasjoner – har det et styre på sju medlemmer utnevnt av departemanget, og et sekretariat med en direktør, som også er utnevnt. Dessuten er det fire fagråd med inntil sju medlemmer hver, for samfunn og høyere utdanning, skole og offentlig forvaltning, normering og språkbobservasjon og terminologi og fagspråk.

2.2 Dagens normeringsideologi

Hva er det så som skal erstatte tilnærming mellom bokmål og nynorsk som språkpolitisk ledestjerne? Her kan en først konstatere at språkpolitikken er blitt mye mer *pragmatisk* og mindre ideologisk enn før. Det er slutt på de store reformene, og vi er kommet inn i en konsolideringsfase, slik at normeringa av skriftspråkene heretter bare vil bestå i mindre justeringer. *Ro og stabilitet* har vært et slagord blant politikerne de siste åra. Guttu 2005 siterer (s. 2) Stortingsmelding nr. 48 (2002-03) slik: «Norsk rettskriving skal stabiliserast, dvs. at ein så langt råd er skal unngå nye og hyppige endringar i gjeldande rettskriving, både meir omfattande reformer og årvisse justeringar i einskildspørsmål». Ikke desto mindre har det nye hundreåret begynt med to større reformer, en for bokmål i 2005 og en for nynorsk som ble vedtatt i år (2011), men skal gjelde fra 2012. Men tanken er nok at det skal bli lenge til neste gang, slik at norsk skriftspråk nå i hovedsak har funnet sin form. Og reformene har stort sett ikke innført *nye* former (rett nok med en del unntak), men nøydt seg med å «rydde opp i» de eksisterende. For min del har jeg ikke noe problem med dette – det er opplagt at vi ikke kan fortsette med store reformer i all evighet, og vel også at reform-iveren i folket ikke lenger er hva den var på begynnelsen av 1900-tallet. Vi samnorskfolk må godta at vi er ferdige med reformperioden, og får

heller konsentrere oss om å forsvare de resultatene av reformene som vi bifaller. Sant å si tror jeg vi har nok med dét.

Et anna slagord er *forenkling*, dvs. ønsket om en enklere og mer systematisk normal. At skillet mellom hoved- og klammeformer er blitt oppheva i begge mål, etter pålegg fra departemanget, må ses som et utslag av dette hensynet. Dette var opplagt en komplikasjon, siden man i tillegg til sjølvne formene også måtte vite hvilken status de hadde. Alle valgfrie former er nå jamstilte, og tidligere klammeformer er enten strøket eller jamstilt. Denne endringa møtte mye motstand fra nynorskfolk, antakelig fordi mange fryktet at de tradisjonelle klammeformene i substantiver («i-målet») da ville bli strøket – noe som også skjedde. Dette resultatet kommer jeg ikke tilbake til i omtalen av reformene, siden det er felles for dem. En annen forenkling, især i bokmål, er at mange av reglene nå er blitt mer *sjenerelle*, dvs. at de gjelder for *alle* ord av en viss type, uten de mange unntaka vi hadde før. Heller ikke dette hensynet har jeg problemer med. Vi trenger regler som *kan læres*, så man slipper å måtte slå opp hvert ord. Tidligere reformer tok ikke (tilstrekkelig) pedagogiske hensyn, og laget et system som nesten ingen kan lære – ikke en gang norskfilologer. En slik normal er det lita hjelp i.

Et tredje hensyn man kan lese ut av reformene og mandatet for nynorskkomiteen (se pkt. 4.1), er ønsket om en *trangere* normal, dvs. å *redusere valgfriheten*. Dette kan også kalles en slags forenkling, for det gjør normalen mer oversiktlig og lettlært. Sjøl er jeg for en viss valgfrihet, men jeg innser at det som alt anna må være med måte. Ellers blir det til slutt ingen normal. Skal vi i det hele tatt ha et riksspråk eller fellesspråk, må en foreta et utvalg av former. Dessuten har mange undersøkelser vist at sjøl norsklærere ikke har oversikt over alle valgfrie former, og derfor heller ikke lærer bort andre enn de mest brukte og kjente. Mange syns sikkert også at det er problematisk å lære bort former som få eller ingen bruker. Derfor er jeg ikke fremmed for tanken om at valgfriheten var blitt i største laget og måtte reduseres noe. Da blir spørsmålet hvilke former en skal kutte ut og hvilke en skal beholde. Hva skal en legge vekt på her?

Svaret på det er et fjerde og grunnleggende hensyn som kan leses ut av reformene og som stundom sies eksplisitt, nemlig at *det faktiske/brukte skriftspråket* skal legges til grunn for normalene. Denne tendensen kan beskrives som *tilnærming til faktisk språkbruk*, eller mellom *normal* og *norm*, f.eks. *det normerte* bokmålet, bokmålet slik det (ifølge Språkrådet) *skal være*, og *det brukte* bokmålet, bokmålet slik det er. Den kan også beskrives som en mye mer *forsiktig* språknormering enn særlig i første halvpart av 1900-tallet, med ei *svakere styring*, der en snarere ligger på etterskudd enn på forskudd av utviklinga i språkbruken: En nøyer seg med å *registrere* språkutviklinga snarere enn å *styre* den. Dette er slik de språkkonservative vil ha det – riksmålsrørsla ville knapt ha noen statlig språkpolitikk overhodet, jf. slagordet om «fri språkutvikling».

Jeg stiller meg ikke helt avvisende til dette prinsippet heller. Ei språknormering som skal være noenlunde realistisk, kan ikke avvike for mye fra vanlig skriftlig språk-

bruk. Det burde vel samnorskens skjebne ha lært oss. Første delen av 1900-tallet var et unntakstilfelle, men nå er vi tilbake i det normale, lite reformvillige klimaet. Og former som nesten ikke blir brukt, bør ikke bli stående som «ordlistefyll» alt for lenge, for om det blir for stor avstand mellom normalen og norma, så skader det autoriteten til normalen og de som står bak den. En lov som ikke holdes iallfall som regel, er det til slutt ingen som bryr seg om. Derfor kan man ikke i det lange løp la det være et gap mellom normalen og norma, men bør ta ut de formene som ikke har slått an og heller ikke kan antas å ville gjøre det i overskuelig framtid. Jeg mener m.a.o. at ei viss opprydding i normalene var nødvendig, ikke bare for de var blitt for kompliserte og for vide, men også fordi enkelte av formene var så lite brukt at de svekket normalenes autoritet. Det er en dårlig trøst at de fleste ikke visste at formene var godkjent i det hele. Guttu 2005 spådde (s. 40) at bokmålsreformen ville «...gå rolig for seg [...]. Folk merker lite til vedtak som tar opp i seg ‘modne frukter’ av språkutviklingen, og som for øvrig bekrefter dagens tilstand». Og det fikk han jo rett i.

Men en kan gå for langt i denne retninga også. Dersom normeringa er *utelukkende* registrerende, kan en lure på hva vi skal med den overhodet. Da kan jo utviklinga bare gå sin gang, styrt av private instanser, først og fremst de store avisene, ordboksforfattere og grammatikere o.l. Slik skjer det bl.a. i engelsktalende land. Om staten i det hele skal bry seg med skriftspråket i staten, først og fremst i skolen, så bør den vel styre *litt*? Er det ikke det vi har en stat for? I det minste bør man prøve å «rydde opp» i skriftspråket, dvs. gjøre det mer systematisk, konsekvent og dermed enklere å lære og bruke, på punkter der faktisk språkbruk ikke er helt entydig, men vakler eller varierer.

Et punkt der normeringa opplagt har en viktig oppgave og også bør ligge på forskudd, er *nye trekk* i språket, først og fremst nye *ord*, som som oftest er *lånord* som avviker mer eller mindre fra systemet i norsk, mht. enten bøyning, skrivemåte eller forholdet mellom skrivemåte og uttale (og selvsagt også uttale, men den blir normalt ikke normert). Om de ikke tilpasses norsk, vil de på lang sikt undergrave systemet, og er i alle fall en komplikasjon. Og som mange har påpekt, bør en ikke vente så lenge at den fremmede skrivemåten har festa seg for godt i språkbruken og blitt en «tradisjon». I oversynet over bokmålsreforma i 2005 (se pkt. 3.1) begrunnes et vedtak om skrivemåten *non-sjalant* o.l. (s. 40) med at «Skrivemåtene med *-sj-* er allerede tatt i bruk». Det kan tolkes som at man bør vente med en forforskning til en norsk skrivemåte er tatt i bruk. Vel, da er det jo om å gjøre å ta i bruk skrivemåter som *departemang*, *sjornalist* og *sjenerell*, da – om man ikke blir sensurert (jeg tviler sterkt på at jeg ville fått beholde dem i et leserinnlegg i Aftenposten). Men da spør det om man ikke stundom må vente så lenge at tradisjonen blir for sterk til å endres i det hele. Språkrådet må kunne *foreslå* en norsk skrivemåte for et nytt ord, sjøl om den ikke er i bruk. Å bare overta ordene slik de skrives i originalspråket uten hensyn til om de passer inn i norsk, er for ukritisk og underdanig. Men dessverre ligger

mange nordmenn nesegruse av husmannsånd og beundring for engelsk, trass i alt snakket om å styrke norsk.

La oss se nærmere på de to reformene og se hva disse fire prinsippene har ført til i praksis. Jeg vil først presentere endringene og deretter drøfte dem. Her kan det selvsagt bare bli tale om hovedpunktene, med vekt på bøyningsendelsene, som gjelder mange ord, og grammatiske ord, som er frekvente. Spesielt interesserte henvises til de dokumentene som kunngjør reformene (se pkt. 3.1 og 4.1), som ligger på Språkrådets nettsider, på sida *Fakta om norsk*.

2.3 Inndeling av endringene i reformene

En «reform» består av en rekke enkeltendringer – vedtak som går ut på å *bevare* tilstanden har jeg for det meste sett bort fra, for her handler det ikke primært om åssen bokmålet og nynorsken *er* etter reformene, men om åssen de ble *endra* i reformene. For å gjøre det lettere å sammenlikne reformene har jeg prøvd å bruke samme inndeling av endringene på begge så langt det er mulig. Nå er det mange måter å ordne språkendringer på. F.eks. kan en inndeles dem etter *språkstruktur*, slik nynorsk-komiteen har gjort, i «lydverk», dvs. *ordstammene* («lydverk» passer dårlig for et *skriftspråk*) og «formverk», dvs. *bøyning og orddanning*. Men når en skal vurdere reformene språkpolitisk, er det kanskje mer interessant med en *språkpolitisk* inndeling, for å se hvilken retning reformene tar. Dermed kommer en også inn på *formålet* eller *begrunnelsen* (motivet) for endringene – selvsagt det *mulige* formålet, åssen endringene *kan* begrunnes. Det faktiske formålet kjenner vi jo ikke, og det kan sikkert også ha variert hos de ulike aktørene.

Først og fremst er det interessant å se hvilke av de valgfrie formene som går ut og hvilke som blir stående, ev. blir «forfremma» fra klammeform til jamstilt form, dvs. om endringene går i retning av de nyere eller de tradisjonelle formene. Vi kan m.a.o. skille mellom 1) endringer i *reformistisk* retning, som kan være enten «forfremming» av nyere former fra klammeform til jamstilt form, eller fjerning av tradisjonelle former så de nyere blir eneformer, og 2) endringer i *tradisjonalistisk* retning, som kan være enten forfremming av tradisjonelle former fra klammeform til jamstilt form, fjerning av nyere former så de tradisjonelle blir eneformer, eller gjeninnføring av tradisjonelle former.

Men det fins også endringer som ikke har noe å gjøre med motsetninga tradisjonell/nyere. Det er også innført en del *nye* former, og de fleste av dem kan kalles *forenklinger*, enten *internt i skriftspråket* eller i *forholdet mellom skrift og tale*. Det første vil si *mer sjenerelle regler* og færre unntak – m.a.o. et enklere system – og det andre er *lydrette* (ortofone) former, bl.a. fornorskninger av lånord (jeg ser nå bort fra at begge reformene gikk bort fra systemet med hovedform/klammeform, som også må kalles en forenkling, og likeså at fjerning av enhver form kan ses som en forenkling av normalen). Vi trenger altså et punkt om forenklinger. Men også fjerning eller forfremming av en tradisjonell eller nyere form kan føre til en forenkling. I så fall blir endringa nevnt under overskrifta forenkling. Jeg maksimerer m.a.o.

punktet om forenklinger, fordi dette er en nyttig og språkpolitisk lite kontroversiell endringstype. Men inndelinga er ikke «vanntett» og utelukker ikke skjønn.

Dermed blir det relevant å skille mellom tre hovedkategorier med undertyper (ikke alle fins nødvendigvis i begge reformene):

- 1) forenklinger,
- 2) endringer i reformistisk retning (som ikke er klare forenklinger),
 - a) forfremming av nyere former fra klammeform til jamstilt form,
 - b) fjerning av tradisjonelle former så de nyere blir eneformer (bare i nynorsk),
- 3) endringer i tradisjonalistisk retning (som ikke er klare forenklinger),
 - a) forfremming av tradisjonelle former fra klammeform til jamstilt form,
 - b) gjeninnføring av tradisjonelle former (bare i bokmål),
 - c) fjerning av nyere former så de tradisjonelle blir eneformer.

I hvert punkt tar jeg først ordstammene, og deretter bøyning og orddanning. Ordstammene er fortrinnsvis ordna i grupper som har *de samme variantene*, i sosiolingvistikken kalt *variabler*, f.eks. ord med diftong eller monoftong, med et punkt om enkeltord til slutt.

3 Bokmålsreforma i 2005

3.1 Bakgrunn

Denne reforma sto det ingen komité og ikke noe mandat bak, for den besto i at Kulturdepartemanget i et brev av 16. februar 2005 godkjente ei rekke enkeltvedtak i Norsk språkråd etter 1981. Vedtakene er kunngjort i et dokument fra Norsk språkråd fra mai samme året, som ligger på Språkrådets nettsider og kalles «Rettskrivningsendringer fra 1. juli 2005», heretter kalt «Oversynet over (bokmåls)reforma», der departemangets brev står til slutt. De fleste gjaldt bokmål, men noen få gjaldt nynorsk eller begge mål. Det er derfor litt uvisst hva som var formålet for reforma, men sannsynligvis lå tre av de nevnte prinsippene til grunn: forenkling, innstraming og tilnærming til gjengs skriftlig språkbruk. Dessuten kan den regnes som en oppfølging av 1981-reforma, da man gjeninnførte en del tradisjonelle former som var tatt ut av normalen. Det gjorde man mer av i 2005, men først og fremst *fjernet* man her en del nyere tilnærmingsformer. I tillegg innførte man noen få nye former, for det meste lydrette. Reforma var altså et nytt steg i tradisjonalistisk retning, og kan vel kalles det endelige(?) oppgjøret med samnorskpolitikken.

3.2 Forenklinger

Ordstammene:

Lydrette former ble forfremma eller innført i noen mindre ordgrupper og enkeltord – de eneste endringene i bokmålsreforma som kan kalles reformistiske:

1) I pret. av sterke verb av klasse 1 gikk klammeformene med stum *d* etter diftong ut, slik at valget nå står mellom *gnei*, *lei*, *rei* o.l. eller *gned*, *led*, *red* (i nynorsk

er formene med og uten *d* jamstilte, f.eks. *gnei(d)*). Begge kan kalles lydrette, for de monoftongerte formene uttales som oftest med /d/.

2) I noen andre sterke verb ble ortofone klammeformer forfremma til jamstilte former: *ba(d)*, *dro(g)*, *ga(v)*, *sto(d)* (nynorsk har bare de etymologiske formene).

3) I subst. som før ble skrevet obligatorisk eller valgfritt med *-kl*, ble en lydrett skrivemåte med *-kel* innført eller enerådende, f.eks. *fikkel*, *kjekkel*, *rukkel*, *sikkel*, og dessuten ett ord med eldre *-gl*, nemlig *juggel*. Men fortsatt heter det *hagl*, *rugl*, *tagl* og selvsagt *fugl*. I dette ordet er antakelig verken *fuggel* eller *ful* akseptable skrivemåter i bokmål.

4) Den tidligere klammeforma *viss* (subjunksjon) ble forfremma til jamstilt form vsa. *hvis*. Her får vi sammenfall med nynorsk, men det skal jo ikke telle lenger, så det må være ortofonien som er begrunnelsen for den. På bakgrunn av hovedtendensen i reforma og at *hverken* er gjeninnført vsa. *verken*, er det forbausende at Norsk språkråd våga å beholde ei form som provoserer språkkonservative til de grader som *viss*.

5) Vi fikk noen (mer) lydrette fornorskninger av lånord, for det meste fra engelsk og som oftest valgfritt: *kjip* (før: *kip*), *tsjador*, *hi(ds)jab*, *snaks* (el. *snacks*), *sørv(e)* (el. *serv(e)*), *bakalao* (el. *bacalao*), *besj* (el. *beige*), *gimmik* (el. *gimmick*), *kannabis* (el. *cannabis*), *daks* (el. *dachs*), *hikkory* (el. *hickory*), *masokisme* (el. *masochisme*), *non-sjalant* (el. *non-chalant*), *py(s)jamas*, *rekkert* (el. *racket*), *s(c)enario* (*scene* er tidligere valgfritt fornorska til *sene*), *sjæfer* (el. *schæfer*). De føyer seg til en lang rekke av tilsvarende tidligere fornorskninger, og gjelder også for nynorsk. Men i et par tilfeller har man gått tilbake til den engelske forma, obligatorisk eller valgfritt: bl.a. *skylight* (før også *skeileit*) og *jekkpott* el. *jackpot* (før bare det første). Det var da også noe tvilsomme fornorskninger, siden de ikke var lydrette. Skal en først fornorske, bør en ikke nøye seg med halvveis.¹

Bøyning og orddanning:

1) *-a* og *-en* i b. ent. f, og *-a* og *-ene* i b. flt. n ble sjenerelt jamstilte, i *alle* ord (før var *-en* og *-ene* klammeform i enkelte). Det betyr at avvikende former som *bikkjen* og *barnene* nå er jamstilte.

2) Den tradisjonelle måten å omtale nevneren i brøker, med ordenstall istedenfor grunntall, ble gjeninnført og jamstilt med grunntall i brøker med nevner over 12, slik det har vært i brøker med nevner t.o.m. 12. Vi får m.a.o. et enklere system, med valgfrihet hele veien, f.eks. *en fem(te)-del*, *en femten(de)-del*, *en femti(ende)-del*, *en femtifem(te)-del*, *en tusen(de)-del*.

3) Verb med utlyd på vokal (*gi*, *ta*) skal danne passiv inf. og pres. med *-s*, ikke *-es* som før, altså *gi-s*, *utgi-s*. Dette må regnes som en forenkling eller systematisering, siden passivendelsen (og refleksivendelsen) normalt er *-s*, jf. *slakte-s*, *finne-s* (inf. eller pres.). Men det er to unntak i den nye normalen. Ett er obligatorisk, nemlig *sies*, som i pres. må analyseres *sie-s* (jf. aktiv pres. *sier*) og dermed er regelrett og ikke noe

¹ Disse ordene kunne vel helst *erstattes* med norske ord, f.eks. *dekksglugg* (på skip) og *hovedpott* (i spill).

unntak (om forma også er inf., sies ikke eksplisitt, men i tilfelle er den et unntak). Det andre er valgfritt, nemlig *se-(e)s*, som er både pres. og inf. og der forma *se-es* er et unntak, jf. de aktive formene *se*, *se-r*. Det kunne vel vært unngått, siden forma *se-s* (*Det kan knapt ses*, *Vi ses!*) er nokså vanlig. Hvor kommer den andre *e*-en i slike former fra, egentlig? Er det fra en analyse av passivendelsen som *-es* (*slakt-es*, *finn-es*) istedenfor *-s*? Har i tilfellet denne analysen noe for seg?

4) En forenkling må det vel også kalles når subst. med suffikset *-ning*, f.eks. *festning*, *legning*, *setning*, som før var hankjønnsord, er blitt valgfritt hun- eller hankjønnsord, med unntak for personbetegnelser som *slektning*, *flyktning*, som fortsatt er hankjønn (det samme gjelder personbetegnelser på *-ing*, som *galn-ing*, *lur-ing*, *tull-ing*). Suffikset *-ning* likner mye på *-ing*, som også normalt er valgfritt han- eller hankjønn, og blir vel også behandla likt av de fleste.

5) Pret.formene *skjet*, *svev* og *trev* er innført vsa. *skeit*, *sveiv*, *treiv*, parallelt med andre verb av denne klassen. *Skjet* og *svev* er kanskje ikke mye brukt, men det er bra at alle verbene går etter samme regel.

6) De tradisjonelle komparativformene *fler* og *mere* ble tatt inn igjen vsa. *flere* og *mer*, slik at *fler/flere* og *mer/mere* nå er blitt jamstilte. Dette er parallelle ord som bør ha en parallell skrivemåte, sjøl om *flere* er vanligere enn *fler* mens *mer* er vanligere enn *mere*. Sjøl om dette er uregelrette komparativer, er det vel formene på *-re* som passer best inn i systemet, siden komparativsuffikset normalt er *-re* (når det ikke er *-ere*), jf. *færre*, *mindre* o.l.

3.2 Endringer i tradisjonalistisk retning

3.2.1 Tradisjonelle former som er gjeninnført

Ordstammene:

1) I noen ord med *p*, *t*, *k/b*, *d*, *g* ble *b*, *d*, *g* gjeninnført som jamstilt form, f.eks. *mottaker/mottager* og *ad-* vsa. *at-* i sammensetninger (*atferd*, *atkomst*, *atskillig* o.l.). Prep. heter *ad* eller *åt*, men sammensetningsleddet *åt-* i enkelte ord (f.eks. *åtferd*) gikk ut.

2) Enkeltord:

Bl.a. ble *verken*, *syv* og *flyver*, *flyve-* (i sammensetninger) jamstilt med *verken*, *sju* og *flyger* (men det heter fortsatt *fly(ge)*), og *sten-* ble jamstilt med *stein-* i visse sammensetninger, f.eks. *nyreste(i)n*, *edelste(i)n*, *øyeste(i)n*, *ste(i)nfrukt*, *ste(i)ntøy*. Også *tyve* og *trekke* var foreslått, men ble ikke godkjent av departemanget, angivelig fordi de skapte problemer for den nye tellemåten.¹

Bøyningsformene:

¹ I brevet fra departemanget til slutt i oversynet over bokmålsreforma går det fram (s. 50) at Språkrådet kan treffe endelige vedtak om normering av nye ord, mens vedtak om tidligere normerte ord og gjennomgripende systemendringer krever godkjenning fra departemanget. Men departemanget kan ikke vedta andre skrivemåter eller bøyningsformer enn de som er vedtatt av Språkrådet.

1) En hel del svake verb som før bare kunne bøyes som *e*-verb (med *-te/de* og *-t/d* i pret. og perf. part.), fikk alternativt bøyning som *a*-verb, men ofte bare med endelsene *-et, -et* og ikke *-a, -a*, som normalt er jamstilt med *-et*. I oversynet over reforma står det (s. 20) at de aktuelle verbene får «enten *-a* el. *-et* eller både *-a* og *-et*», men ser man etter i lista, er det bare ett verb som bare får *-a*, nemlig *røyka* (vsa. *røykte*),¹ men mange som bare får *-et*, f.eks. *alet, bygget, eiet, føyet, krevet, prøvet, strevet, tiet, trykket* vsa. *alt(e), bygd(e), eid(e), føyd(e), krevd(e), prøvd(e), strevd(e), tidd(e), trykt(e)*. Det betyr at *-a* ikke lenger er sjenerelt jamstilt med *-et*, og vi har fått et mer komplisert bøyningssystem i verb, der noen verb kan bøyes alternativt som *a*-verb med begge endelsene, mens andre bare kan ha *-et* som alternativ (og ett kan bare ha *-a*). Bakgrunnen er selvsagt at dette er verb som i dialektene og nynorsk bøyes som *e*-verb, mens de i dansknorsk ble bøyd som *a*-verb med endelsen *-et*. Derfor er *-a* uvanlig i disse verbene.

2) Han- og hunkjønnsord med utgang på *-er* som ikke er agent-subst. (verbal-abstrakter, avleda av verb, f.eks. *fisk-er*), har *sammentrekning* i stamma i flt., enten obligatorisk, f.eks. *finger, hulder*, eller valgfritt, f.eks. *vinter, åker, lever*, og i hankjønn ble den siste gruppa gjort større. De fleste hankjønnsordene har nå valgfri *sammentrekning*. I hankjønn ser det ut til at nesten alle har obligatorisk *sammentrekning* – i den alfabetiske lista i brevet fra departemanget er det bare *lever* som har valgfri *sammentrekning*. *Never* og *lever* bøyes m.a.o. ulikt, likeså *finger* og *vinter*.² Når det gjelder flt.-endelsene, får formene uten *sammentrekning* de tradisjonelle endelsene *-e* og *-ne* (med *sammentrekning* i *endelsen* istedenfor i stamma), f.eks. *vinter-e, vinter-ne*, som i agent-subst. (typen *fisker*). Formene med *sammentrekning* hadde før de vanlige flt.endelsene *-er, -ene*, f.eks. *vintr-er, vintr-ene*. Men nå ble den tradisjonelle endelsen *-e* gjeninnført som valgfri form i ub. flt., f.eks. *vintr-e(r), fingr-e(r), setr-e(r)*. De fleste hankjønnsordene (m 3) får dermed 3 former i ub. flt., f.eks. *vintr-er, vintr-e* eller *vinter-e*.

3.2.2 Nyere former som er tatt ut

En rekke lite brukte «tilnæringsformer», dvs. dialekt- og nynorskformer, for det meste klammeformer, ble fjernet fra normalen.

Ordstammer:

1) Enkelte former med diftong (*au, ei* vsa. *ø, e*): *dauv, flaum, haust, lauk, naud, raud, taum, eid* (m). Nå bare formene med monoftong. Men det heter fortsatt *blaut/bløt, daud/død, graut/grøt, laus/løs* o.l., så gruppa er ikke behandla enhet-

1 Derimot får forma røke fisk o.l. formene røket/røykte, mens røke sigar o.l. bare kan hete røykte. Her er det fine nyanser: Han røyka/røykte fisk/sigar – Han røykte/røket fisk – Han røykte sigar. Er det noen som gidder å lære dette? Viss ikke, hva er vitsen med disse detaljerte bestemmelsene?

2 I Bokmålsordboka har hankjønnsordene fått bøyningsskoden «m 3» – i hankjønn regnes de merkelig nok ikke som en egen bøyningssklasse, enda hankjønnsordene normalt har *sammentrekning* i flt., og dessuten i (b.) entall med hankjønnsendelse, men ikke med hankjønnsendelse (setr-a/seter-en).

lig. Det er kanskje heller ikke mulig i dette tilfellet, for former med *au* har helt ulik frekvens og status i bokmål. Enkelte, som *dauv*, brukes nesten ikke overhodet, andre, som *blaut* (= våt, f.eks. *blautmyr*, *blaut* på beina) og *dau(d)*¹, brukes en del vsa. formene med *ø*, og atter andre, som *sau*, *naut*, *raute*, har ikke noe alternativ med *ø* i det hele.

2) Former med *-mn* (vsa. *-vn*), f.eks. *famn(e)*, *hamn(e)*, *jamn*, *omn*, *ramn*, *stamn*, *stemne*. Nå bare *-vn* (men fortsatt *hamn/havn* = beite).

3) Former med *nn* og *ll* (vsa. *nt* og *lt*) i pret. av sterke verb med pret. på kort *a*: *brann*, *fann*, *rann*, *spann*, *svann*, *vann*, *small*.

4) Superlativene *inst*, *ytst*, *øvst*, *nedst* og komparativen *nørdre*, nå bare *innerst*, *ytterst*, *øverst*, *nederst* og *nordre*.

5) I ord med varierende kvantitetsmarkering, en tradisjonell med dobbel (dvs. lang) konsonant og en nyere med enkel konsonant (dvs. lang vokal), som var jamstilt, gikk de siste ut, f.eks. *glas* (om stoffet, men *glas* = vindu er beholdt), *glisen*, *gnike*, *grøn*, *rok* (sjø-, snø-), *skal* (n), *tal* (n). Bare i ordet *let* (farge) ble forma med enkel konsonant eneform.

6) Mange enkeltstående former, f.eks. *berr*, *bjølle*, *breidd*, *drøpel*, *døger*, *eld*, *fekk*, *fremmend*, *frå*, *gjekk*, *gret*, *hugse*, *ho*, *hvems*, *ikorn*, *kjerke*, *kor*, *korfor*, *kvefs*, *kveite* (kornslag), *lengd*, *låg* (pret.), *massing*, *mengd*, *måndag*, *nase*, *ner(e)*, *rekne*, *seinke*, *skruve*, *såg*, *turu/tvore*, *vart*, *veke*, *åffer* (men fortsatt *åssen*). Det er vel unødvendig å nevne alternativene som gjenstår.

Bøyning og orddanning:

1) I inf. gikk klammeforma kløyvd inf., mer presist jamvektsinf. som *væra*, *gjøra*, *komma*, ut.

2) I ub. flt. av agent-substantiver, f.eks. *fisker*, *lærer*, gikk de nyere klammeformene på *-er* (*fisker-er*), slik at den tradisjonelle flt.-endelsen *-e* (*fisker-e*) ble eneform. Det samme skjedde i andre hankjønnsord med stamme på *-er* uten obligatorisk sammentrekning i flt., f.eks. *bever-er*.

3) I bøyingsformer av adj. og verb gikk de nyere klammeformene med dobbelkonsonant – *tt* eller *dd* (*greitt*, *greidde*) – ut. Formene med enkel konsonant (*greit*, *greide*) er nå eneformer.

4) I pret. av sterke verb av 2. klasse (*bryte*) gikk de jamstilte formene med *au* (*braut*) ut. Men i stedet fikk vi former med *øy* (*brøyt*), vsa. de tradisjonelle formene

1 Bokmålsordboka behandler *dau* (slapp o.l.) og *daud/død* (livløs) som to ulike ord, etter min mening et kunstig skille. Her har vi å gjøre med en (forsterkende) *metafor*: å være *dau* (f.eks. i beina), er som å være *død*, for å sette det litt på spissen. Det tror jeg de fleste språkbrukere er klar over (*dau* blir jo brukt en del om dyr, i betydninga «livløs»). Det er m.a.o. ett ord, og dét burde vært skrevet *dau* el. *død*, med ei lydrett norsk form og ei litterær dansk-norsk form (subst. *død* uttales som regel med /d/, men adj. uttales normalt uten). Altså som man har gjort det i *rei* el. *red*. I *blaut* og *bløt*, som Bokmålsordboka regner som ett ord, kunne en derimot lure på om vi ikke har to ord, siden *blaut* (med tjukk /l/) normalt betyr «våt» mens *bløt* (med vanlig /l/) normalt betyr «myk», altså noe helt anna. En snakker vel ikke normalt om *blaute* kinn og å være *bløt* på beina.

med *ø* (*brøt*) (men bare *fløy, løy*). Her kom det altså inn ei ny form som ikke kan sies å være en forenkling – en bare bytta ut ei bygdemålsform med ei bymålsform. Merkelig nok beholdt man formene med *au*, uten alternativ, i 3 verb, nemlig *suge, supe* og *tryte* (de to første vsa. svak bøyning). *Tyte* heter altså *tø(y)t* i pret., mens *tryte* (ta slutt, mangle) bare heter *traut*.

5) I subst. gikk avledningssuffixet *-sle*, som var jamstilt med *-sel* (hhv. svak og sterk form av de samme avledningene), f.eks. *ferdsel/ferdsle, trengsel/trengsle*, ut til fordel for *-sel*.

6) I geografiske navn av typen *den* (*det, de*) + adj. + subst., som før hadde dobbel bestemmelse, enten obligatorisk eller valgfritt (*De vestindiske øyene, Den kinesiske mur(en)*), gikk b. form (dobbelt bestemmelse) ut til fordel for ub. form (*De vestindiske øyer, Den kinesiske mur*). Dette er vel det eneste eksemplet på at Språkrådet har forsøkt å normere syntaksen, sjøl om det bare gjelder egennavn. Men det spørs om vi trenger noen normering av slike navn, like lite som ved tilsvarende uttrykk med fellesnavn.

3.3 Vurdering av endringene

3.3.1 Forenklingene

Åssen skal samnorskfolk stille seg til disse endringene? Forenklingene, både de lydrette formene og mer sjenerelle regler, bør hilses velkommen av alle funksjonalister. Særlig den sjenerelle jamstillinga av de to endelsene i b. ent. f og b. flt. n er et stort framskritt, siden vi slipper de detaljerte og til dels tilfeldige reglene vi hadde på disse punktene før. At normalen dermed kommer til å omfatte enkelte kunstige former som få eller ingen bruker, er en liten pris å betale. Som sagt har vi ikke bruk for regler som ikke er lærbare. Heller ikke det at mange av forenklingene besto i en gjeninnføring eller oppgradering av tradisjonelle former som f.eks. endelsene *-en* og *-ene*, burde sjenere oss noe større. Kan det spare oss for pugging av detaljer, så sier jeg for min del ja og amen.

Lydrett skrivemåte gjør det enklere å skrive norsk når man kan snakke det. Særlig gledelig syns jeg det er at man omsider har godtatt skrivemåten *tanks* (stridsvogn) som eneste form, og *tunell* vsa. *tunnel*. Den vanligste uttalen i bokmål er med trykk på siste stavelse, sjøl om ordet visstnok er lånt fra engelsk (som har trykk på første) og ikke fra fransk. Men hva gjør det om uttalen skulle være historisk feil? Språkbrukerne har tilpassa ordet til norsk etter mønster av franske lånord, og det bør språkforskerne godta. I *hikkory* og *korny* burde man kanskje tatt skrittet fullt ut og skrevet ordene med *-i*, som vel er den vanlige uttalen i norsk så vel som engelsk. Hvorfor plage skolebarn og innvandrere i all framtid med sære etymologiske skrivemåter og enda særere engelske? Om Språkrådet mener noe med snakket om å styrke det norske språkets status andsynes engelsk, så bør de absolutt fortsette med å fornorske de vanligste lånorda, som nesten alle er fra engelsk. Ellers blir det

til slutt ikke noe særlig igjen å forsvare. Om en mengde ord skrives akkurat som på engelsk, hvorfor ikke like godt gå helt over til engelsk?

For å ri en kjepphest i samme slengen, så vil jeg påpeke at vi sliter også med andre utilpassa lånord enn de engelske, især en del *franske*. Bl.a. har vi ord på *-ment*, f.eks. *abonnement, departement, etablissement, møblement, resonnement*, som uttales med *-mang*. Dessuten har vi de ytterst vanlige *restaurant* og *journal(ist)*, *generell* og *geni*, som det snart burde være på tide å fornorske til *resturang, sjornalist, sjenerell* og *sjeni*. Når vi skriver *sjenert* og *sjenerøs*, hvorfor ikke da også *sjenerell* og *sjeni*? Og hvorfor *byrå* for *bureau*, men ikke *deby* for *debut*? Så hadde man sluppet å opplyse om uttalen i ordbøkene. Ord som *sjanse, balanse, sjenanse, bronse* o.l. burde vel skrives med *g* (*sjangse* osv., jf. den engelsk-påvirka slangvarianten *kjangs*), siden minnet etter den franske nasalvokalen ser ut til å holde seg i talemålet. *Sjans* og *dans* rimer ikke for de fleste, og ingen ville finne på å skrive *blingse* som *blinse*. Disse ordene er m.a.o. bare delvis tilpassa norsk. Men da trengs det mannsnot, for her er snobbefaktoren høy og oppstyret i Aftenposten vil bli tilsvarende stort. Fransk er jo nærmest ensbetydende med kultur! Og jeg tipper at sjornalistene blir lite oppglødde for denne skrivemåten av lauget. Likevel kan en håpe at folkevettet vil overvinne snobberiet til slutt. For å vekke leserne til ettertanke og lage belegg for ordtellerne har jeg skrevet ordene lydrett i denne artikkelen. Også *kiosk* (et tyrkisk lånord) skiller seg ut som det eneste ordet der kje-lyden skrives med *ki* istedenfor *kj*, og skrivemåten *kjosk* burde ikke være spesielt sjokkerende. Her skulle det være meningsfylte oppgaver for Språkrådet, nemlig å gjøre norsk mer funksjonelt, til beste for barn og utlendinger i all framtid.

3.3.2 De tradisjonelle formene som ble gjeninnført

Derimot må endringene i tradisjonalistisk retning være prinsipielt problematiske for oss. Men kanskje ingen stor ulykke i praksis. De gamle formene som ble gjeninnført, har jeg inga tro på. Enkeltordene, som *syv, flyver, adferd, mottager* o.l., gjør neppe noen stor skade uansett. Mer problematisk er gjeninnføringa av bøyingsformer som *bygget, levet* osv. vsa. *bygde, levde* osv. (om flt.-endelsen *-e* i former med sammentrekning, f.eks. *vintr-e(r)*, se neste punkt).

Dette syns jeg var en uheldig reform fordi den kompliserte systemet. Det er høyst forvirrende at *-et* og *-a* ikke lenger er sjenerelt likestilte, nemlig i en del verb som også kan bøyes som *e*-verb og kort-verb. Hvorfor skal *sneie* og *feie* ha pret. på både *-a, -et* og *-de*, mens *eie* og *avfeie* bare kan ha *-et* og *-de*? Hvorfor skal *bade* hete både *badet* eller *bada* i pret., mens *vade* bare kan hete *vadet* (når det ikke heter *vadde*)? Her er hvert ord nøye overveid (overveiet), men er det noen som kan lære dette? I oversynet over reforma står det (s. 19) at «Det er lagt stor vekt på prinsippet i St.meld. nr. 100 (1980–81) [...] om at endingene *-a* og *-et* i preteritum (fortid) av svake verb skal være mest mulig jamstilt i bokmål», men det gjelder tydeligvis ikke her. Formene på *-et* i disse verbene låter definitivt arkaiske og har neppe noen framtid i bokmål, sjøl om de er en del brukt i litteratur og aviser. Dette var en unød-

vendig innrømmelse til riksmålsrørsla. En kunne løst problemet ved å si at disse verbene kan bøyes både som *e*-verb og som *a*-verb, og m.a.o. godkjent former som *bygga, eia* osv. Men det enkleste og beste er å bare godkjenne bøyning som *e*-verb, og overlate *-et*-formene til riksmålet. Der blir de nok godt ivaretatt.

3.3.3 De nyere formene som gikk ut

Hva så med de mange nyere formene som gikk ut? Heller ikke her syns jeg det er særlig grunn til å sørge – det var faktisk en nødvendig opprensning. Det var stort sett vestnorske former og bygdemålsformer som har vært godkjent i bokmål i over 70 år uten å bli tatt i bruk av andre enn noen eldre forfattere som Fønhus. Vi bør ikke tviholde på former som bare fungerer som «ordlistefyll», og det er ikke radikalt å motsette seg enhver reform. I stedet bør vi glede oss over de nye formene som ble stående igjen, som er de som har en sjanse i bokmål, og konsentrere oss om å bruke dem, så ikke også de blir tatt ut i neste reform.

Kløyvd infinitiv er for det første et komplisert system som er umulig å lære for de som ikke har det som morsmål, og for det andre et utdøende system i dialektene. Det er m.a.o. lite å satse på i et riksspråk. Formene med dobbel konsonant etter en diftong (*greidde, greitt*) gjenspeiler en uttale med *lang* konsonant og *kort* diftong, og det er en uttale som ikke lenger forekommer i de sentrale dialektene, iallfall på Østlandet (i stedet har vi fått enten *monoftongering*, f.eks. *fett, dødt*, eller analogiske former med lang diftong og kort konsonant, f.eks. *grei-de, grei-t, snau-t*). Enkeltordene (*fekk, gjekk, såg* osv.) er typiske *bygdemålsformer*, iallfall på Østlandet, og det ikke akkurat de dialektene som påvirker bokmålet mest. Det samme gjelder typen *braut*, som heller ikke har slått gjennom. Men det kan bymålsforma *brøyt* tenkes å gjøre, siden den er svært ekspansiv i talemålet i alle landsdeler. Så det var et godt bytte. Dermed beholdt vi nyere alternativer i begge de store klassene av sterke verb, typene *beit* og *brøyt*, som attpåtil gjør klassene parallelle: en fremre urunda/urunda monoftong (*i/y*) i inf. og pres., og en fremre urunda/runda diftong (*ei/øy*) i pret.

Flt.-endelsen *-er* i agentsubst. (*lærer-er*) og andre subst. på *-er* uten obligatorisk sammentrekning i flt. (*bever-er*) er regelrett, men også det er ei bygdemålsform, og dessuten fonetisk uheldig. Rett nok er *-e* en opphavlig dansk flt.-endelse som nesten ikke forekommer i slike substantiver i dialektene (unntak er Gudbrandsdalen og deler av Vest-Agder), og som vi ellers kvitta oss med for over 100 år sia, nemlig i 1907, da *heste* ble til *hester* og *huse* ble til *hus*. Men akkurat i ord på *-er* passer den. Her får vi rå på oss et unntak lånt fra dansk av vellydshensyn. Disse ordene får jo også en avvikende endelse i *b.* flt. i bokmål, nemlig *-ne* istedenfor det normale *-ene*, med sammentrekning i bøyings-endelsen istedenfor i stamma.

Mer tvilsom er gjeninnføringa av flt.-endelsen *-e* i former *med* sammentrekning i flt., typen *fingr-e(r)*, for der gjelder ikke vellydshensynet, i og med at vi ikke får to *-er* etter hverandre. Og det er et heller forvirrende «system» reforma kom fram til her, mht. både sammentrekning og endelser. Hvorfor skille mellom hankjønn (normalt valgfri sammentrekning) og hunkjønn (normalt obligatorisk sammen-

trekning) mht. sammentrekning? Hvorfor obligatorisk sammentrekning i *finger(r)*, *nevr-e(r)*, men valgfri i *vintr(r)/vintere*, *levre(r)/levere*, f.eks.? Og hvorfor *fedr-e*, men *mødr-e(r)*? Dette smaker av normering etter «håndsopprekkingsmetoden» som både Norsk språknemnd og Norsk språkråd var illgjetne for, dvs. at man stemmer over ett og ett ord istedenfor å ta prinsipielle avgjørelser om hele gruppa som ordene hører til og overlater detaljene til språkbrukerne. Da kan det ofte bli noe tilfeldige avgjørelser. Dette er et punkt der språkbruken vakler mye, og dermed står normererne tilsvarende friere til å velge det enkleste og mest systematiske. Da bør en prøve å få til en felles regel for alle substantiver av denne typen, sjøl om den ene forma skulle være vanligst i noen substantiver og den andre i andre. I det minste kunne en gjennomføre samme regel innafor hvert kjønn, f.eks. valgfri sammentrekning i hankjønn og obligatorisk i hunkjønn, ev. godta valgfri sammentrekning også i hunkjønn, slik at alle ble behandla likt.

Når det gjelder bøyningsendelsene, syns jeg det hadde vært naturlig å beholde koblinga mellom *-er*, *-ene* og sammentrekning i stamma, slik at *-e*, *-ne* også i disse subst. (som i agent-subst.) bare forekommer i former uten sammentrekning. M.a.o. at en må velge mellom de opphavlig norske flt.-formene med sammentrekning og de regulære flt.-endelsene, som er parallelle med de nynorske, f.eks. *vintr-er*, *vintr-ene*, og dansk-norske flt.-former uten sammentrekning og med de avvikende flt.-endelsene *-e*, *-ne*, altså *vinter-e*, *vinter-ne*. To jamstilte former i ub. flt. hadde vært nok; den tredje («bastarden» *vintr-e*, med regulær b. flt. *vintr-ene*) trenger vi ikke. Også her syns jeg Språkrådet har gått for langt i å gjøre riksmålsfolka til lags. Guttu 2005 mener (s. 3) at disse substantivene er «langsomt på vei» mot den mye større gruppa av agent-substantiv, altså uten sammentrekning, og ser for seg at typen *vinter-e* kan bli eneform om 20 år. Men jeg er ikke så sikker på om tendensen går i den retninga. Den som lever om 20 år, får se, men i mellomtida bør vi ha et enkelt og logisk system med valgfrihet mellom to typer i både ub. og b. flt.

Til slutt vil jeg nevne et par enkeltformer som jeg beklager at gikk ut, nemlig *brur* (vsa. *brud*) og *tjørn* (vsa. *tjern*). Grunnen er at *brud* har en litt høytidelig klang og derfor slett ikke kan brukes som hunkjønnsord; i stedet må det hete *brura* (*bruda* er vel omtrent like umulig som *bruren*). Her hadde vi behovd en dagligtaleform vsa. det mer formelle *bruden* (sa *brura*). Når det gjelder *tjørn*, så er dette ei vidt utbredt form i mange landsdeler, bl.a. i mange stedsnavn som de fleste kommer borti, og burde derfor vært beholdt også i bokmål, gjerne skrevet mer lydrett som *tjønn*.

4 Nynorskreforma i 2012

4.1 Bakgrunn

Denne reforma ble vedtatt høsten 2011, og skal gjelde fra 1. august 2012. Og den kom i stand på vanlig og behørig måte, med komité og mandat. I 2010 oppnevnte nemlig Språkrådet ei nemnd på 8 nynorskbrukere (med Grete Riise som leder) som fikk i oppdrag å lage «ei tydeleg, enkel og stram norm for nynorsk, utan sideformer.

(...) Målet er å etablere ei norm som gjer det lettare å vera nynorskbrukar, som er tydeleg for alle som bruker nynorsk som sidemål, og som er stabil over tid. Norma skal vera lett å bruka uavhengig av formell utdanning og språkkompetanse». Det heter også at den skal kunne appellere til språkbrukere i hele landet. Nemnda la fram innstillinga 1. april 2011, og den ble godkjent av departemanget seinere samme året (sidetallene i det følgende viser til denne innstillinga).

Stikkordene i mandatet, utenom det entydige «utan sideformer» (som er omtalt innledningsvis, siden det også gjaldt bokmålsreforma), er «tydeleg, enkel, stram, stabil» og «lett å bruka». «Enkel» og «lett å bruka» vil vel si omtrent det samme, siden det som er enkelt, er lett å bruke (og, ikke minst, å *lære*, som burde vært nevnt her – nynorskens hovedproblem er jo at mange finner den vanskelig å lære). I nynorsk er forenklingene som regel også tilnærminger til *nyere talemål* (og bokmål), siden dialektene er på vei mot et enklere system, ofte d.s.s. i bokmål. «Stabil (over tid)» sier seg vel også sjøl – normalen forutsettes å skulle vare en stund, og at det i det minste ikke blir noen større endringer med det første. «Stram» er det vel naturligst å tolke som synonymt med *trang*, dvs. at det skal være mindre *valgfrihet* enn det er nå. Hva som ligger i «tydeleg (for alle som bruker nynorsk som sidemål)», er jeg mer usikker på, men det er antakelig omtrent d.s.s. «stram» – en normal med liten eller ingen valgfrihet er opplagt «tydeligere» enn en med en mengde valgfrie former, som ifølge enkelte er «forvirrende» og fører til at folk blir i tvil om hva som er «riktig», dvs. hva normalen omfatter. Og noe er det også i dette. For om bare éi form er godkjent, ser og hører man den tre ganger som ofte som når tre former er godkjent, om alle tre er like mye brukt.

Når det gjelder hva nemnda har lagt vekt på i arbeidet, heter det i innledninga (s. 3) bl.a. følgende:

I val av former som skal vere med i den nye norma, har vi lagt avgjerande vekt på kva former som har festa seg i skrift, utan at vi har lagt avgjerande vekt på kva dialektgrunnlag dei har, og delvis uavhengig av om dei har vore hovud- eller klammeformer tidlegare.

Dette oppsummerer de i disse fire prinsippene (innstillinga s. 38–39):

- 1 Nynorsken skal normerast på eigen grunn (ubunde av bruk i bokmål).
- 2 Normeringa skal skje ut frå skriftspråkleg tradisjon og praksis (det skal bli ei nasjonal norm, ikkje regionale normer).
- 3 Talemålsformer med stor geografisk utbreiing skal tilleggast vekt.
- 4 Lite brukte former skal som hovudregel takast ut av norma, mens variantar som står sterkt, skal jamstillast.

Nemnda har altså lagt avgjørende vekt på *faktisk skriftlig språkbruk* blant nynorskbrukere i dag, og mindre på dialektgrunnlaget for riksformene. Og ifølge parangtesen i pkt. 2 skal nynorsken ikke konsentrere seg om å forsvare stillinga i «kjerne-

området» og ta særlig hensyn til talemålet der, men fortsatt være et riksspråk og konkurrere med bokmålet også i de andre landsdelene (jf. formuleringa i mandatet om at normalen skal appellere til språkbrukere i hele landet). En kan likevel spørre om ikke hensynet til faktisk språkbruk innebærer en prioritering av kjerneområdet, siden det er særlig der nynorsk brukes – og det er vel i tilfellet på sin plass. Sjenerelt kan en vel si at både mandatet og nemndas egen vektlegging ikke skiller seg særlig mye fra det som gjaldt for bokmålsreforma. Også her var forenkling, innstramming og tilnærming til faktisk språkbruk overordna hensyn.

Om forholdet til bokmålet sier nemnda innledningsvis (s. 3) at «Det har ikkje vore noko mål for oss å fjerne alle spor av tilnæringspolitikken på 1900-talet», men i samband med noen konkrete former, bl.a. *berre/bare*, høres andre toner (s. 58):

I nokre tilfelle går nemnda inn for å stryka former som fell saman med bokmålsformer, for å hindra at dei skal konkurrera ut dei tradisjonelle nynorske formene i læremiddel og i offentlig målbruk. Dette forankrar me i den delen av mandatet vårt som seier at me skal laga ein tydeleg og stram nynorsk.

Her blir altså «ein tydeleg og stram nynorsk» tolka som ‘en nynorsk som skiller seg fra bokmål og som dermed kan konkurrere bedre’. Man kan forstå at brukerne av et mindretallsmål er engstelige for flertallsmålet, men spørsmålet er om denne tankegangen holder – altså om nynorsken konkurrerer bedre jo særere den er, for å si det litt brutalt. Nynorsken må jo skille seg fra bokmålet i det minste på noen punkter for å kunne konkurrere i det hele tatt, men det kan vel ikke være et mål å skille seg fra bokmål på bestemte punkter, f.eks. *berre* istedenfor *bare*? Om nynorsk kan ta inn eller beholde bokmålsformer uten å bryte med den overordna idéen om å være en fellesnevner for dialektene, så er det vel bare en ekstra bonus? Det avgjørende må være utbredelse i dialektene og skriftlig språkbruk. Om dét skulle tilsi *bare* eller begge formene, så bør ikke nynorsk konkurrere her. At bokmål har *bare*, er ikke et godt argument for *berre*. Slaget står m.a.o. i «terrenget», ikke i normalen. Ellers blir det en «omvendt samnorskpolitikk», der det blir et poeng å skille seg ut. Heldigvis har ikke denne tankegangen preget reforma noe større – det har ofte blitt sammenfall med bokmål, og det er vel også uunngåelig om en skal holde noenlunde tritt med utviklinga i talemålet.

Ifølge Hovdenak 2011 (s. 21) har styret i Språkrådet foreslått å lage ei «tilrådd norm» innafor den nye normalen, med mindre valgfrihet. Her virker det som om «læreboknormalen» gjenoppstår fra de døde. For min del er jeg skeptisk til forslaget, men vi får kanskje vente med å felle en dom til vi ser hva det resulterer i.

4.2 Hovedpunkter i reforma

4.2.1 Forenklinger

Ordstammene:

1) I ord med veksling mellom *y* (tradisjonell form) og *ø* (nyere form), f.eks. *bytte/bøtte*, *fyrst/først*, *lyfte/løfte*, *sylv/sølv*, *sysken/søsken*, *syster/søster*, var stundom formene med *y* hovedformer, stundom de med *ø*, og stundom var de jamstilt. M.a.o. et herlig rot. Nå er alle jamstilt (bortsett fra at klammeforma *styrd* til *støl/stør* gikk ut), og det er vel opplagt enklere slik. Komitéen har tilmed *innført* noen former med *ø*, bl.a. *svømme* vsa. *symje*, men våga ikke å godkjenne *børje* vsa. *byrje*, som vel i alle fall er et litterært ord i betydninga «begynne».

2) Enkeltord: En liten, men viktig forenkling er at de frekvente ordene *no/nå* og *so/så*, der *no* og *så* var hovedformer, er blitt parallelle ved at begge formene er blitt jamstilt (også valgfriheten mellom *då* og *da* er beholdt).

Bøyning og orddanning:

1) Klammeformene på *-ar*, *-ane* i flt. av hankjønnsord som tradisjonelt har hatt *-er*, *-ene*, f.eks. *sau*, *gris*, *stad*, *gong*, + de på *-nad* (*søknad*) og *-a* (*villa*), ble forfremma til jamstilte former, og likeså med klammeformene på *-er*, *-ene* i hunkjønnsord som tradisjonelt har hatt *-ar*, *-ane*, f.eks. *elv*, *myr*, *vik*, *øy* (de på *-ing* skal fortsatt ha flt. bare på *-ar*, *-ane*). Det kan altså hete både *sauer*, *elvar* (de tradisjonelle formene) og *sauar*, *elver*, som er analogiske former, dannet etter hovedtypen av hhv. han- og hunkjønnsord. Nynorsk har m.a.o. tatt enda et skritt fra stammebøyning (ulik bøyning av ulike typer av han- og hunkjønnsord) til kjønnsbøyning, samme bøyning i hvert kjønn. Det gir opplagt et enklere system, sjøl om det ikke blir så enkelt som i bokmål, som har ens bøyning av han- og hunkjønnsord, til dels også intetkjønnsord.

2) Klammeformene på *-i* i b. ent. av sterke hunkjønnsord (*sol*) og b. flt. av regelrette intetkjønnsord (*hus*, *epli*) går ut, slik at formene på *-a* nå er eneformer. Likeså med formene på *-or*, *-one* i flt. av svake hunkjønnsord (*visor*, *visone*), slik at *-er*, *-ene* er blitt eneformer. Dermed blir det bare én type hunkjønnsord i nynorsk, som i bokmål og de fleste dialektene.

3) I adjektiver på *-en* (*galen*, *open*, *vaken*) er den tradisjonelle klammeforma på *-i* i hunkjønn og den nyere jamstilte forma på *-i* i intetkjønn tatt ut. I hunkjønn (*ei gali jente*) blir forma erstatta av felleskjønnsforma på *-en*, slik at vi får bare to kjønn, som i andre adjektiver (og som i bokmål). I intetkjønn (*eit gali svar*) blir den erstatta av enten den tradisjonelle forma på *-e* (*eit gale svar*) eller den analogiske forma på *-ent* (*eit galent svar*, som i bokmål), som blei forfremma fra klammeform til jamstilt form (men ikke i determinativet *så-/soveren*). Både felleskjønnsforma og den analogiske forma i intetkjønn representerer ei forenkling, siden vi får samsvar med vanlige adjektiver, som danner intetkjønn ved å legge *-t* til felleskjønnsforma.

4) I sterke verb som har både en «langform» med rotkonsonant + inf.endelse og en «kortform» med utlyd på rotvokalen, f.eks. *gli(de)*, ble sterk og svak form i pres. og perf. part. jamstilt, f.eks. *glid/gli-r* (til hhv. *glide* og *gli*) og *glid-e/gli-dd/glid-t*.

Disse verbene kan altså bøyes som *svake* kortverb, typen *nå*, i pres. og perf. part. (stundom også i pret.), bortsett fra at det ene alternativet (*glidt*) skrives med en etymologisk *d* istedenfor med *tt* (jf. *nådd/nått*). Før var dette godkjent i bare noen få verb, til dels som klammeform, nå ble det en sjenerell regel. Bl.a. ble de svake klammeformene av verbene *dra(ge)*, *la(te)*, *ta(ke)*, nemlig *dradd/dratt*, *latt*, *tatt*, jamstilt med de sterke formene *drege*, *late*, *teke*. *Dra* har altså fått et annerledes partisipp enn *la* og *ta*, og den samme forskjellen mellom *dradd/dratt* og andre svake part. av sterke verb (*blitt*, *fått*, *slått*, *tatt* o.l.) finner vi bokmål.

5) I pers. pronomen gikk den tradisjonelle jamstilte objektsforma *honom* ut, så *han* ble eneform, slik det for det meste er i dialektene. I 2. p. flt. ble *dokker* innført som både subjekt og objekt, med gen. *dokkar*, vsa. det tradisjonelle *de – dykk – dykkar* (*me/vi* i 1. p. flt. ble beholdt). Dette må kalles en forenkling så vel som en modernisering eller tilnærming til nyere talemål, siden skillet mellom subjektsforma *de* og objektsforma *dykk* får stadig mindre talemålsgrunnlag og framstår som en vanskelighet for mange. Ustøe nynorskbrukere bruker ofte *dykk* som subjektsform, trolig etter påvirkning fra talemålet – det er som regel den gamle objektsforma (*dekk*, *døkk*, *dåkk(e)*, *dækker*, *dikka(n)*, *deka(n)* osv.) som slår gjennom (også bokmålets *dere* er ei opphavlig objektsform til *di/de*).

6) Nemnda rydda godt opp i flt.-formene av en del gresk-latinske lånord, bl.a. de mange intetkjønnsordene på *-um* (*pensum*) og *-ium/eum* (*medium*, *museum*). De får nå alle regelmessig bøyning med *-0*, *-a*, bortsett fra at flt.formene *fakta(-a)*, *antibiotika(-a)* fortsatt er jamstilt med *faktum(-a)*, *antibiotikum(-a)*, og at *-um* faller bort i de bestemte formene av tellelige ord på *-ium/eum* (*medi-et – medi-a*, men *opium-et*).

7) Også kjønnet på, og dermed bøyninga av, ord med avledningssuffikset *-sel* (sterke, med tonelag 1) og *-sle* (svake, med tonelag 2) – som ofte er alternativer – ble forenkla, slik at de på *-sel* nå er enten hankjønnsord (f.eks. *ferdsel*, *redsel*) eller intetkjønnsord (f.eks. *skremsel*, *stengsel*), som i bokmål, mens de på *-sle* som før er hunkjønnsord (f.eks. *ferdsle*, *skremse*). I bokmål gikk formene på *-sle* ut, som vi så i forrige hovedpunkt.

4.2.2 Endringer i tradisjonalistisk retning: Nyere former som gikk ut

Ordstammene:

1) I ord med veksling mellom diftong (tradisjonell form) og monoftong (nyere form, dels jamstilt og dels klammeform), f.eks. *draum/drøm*, *flaum/flom*, *straum/strøm* – *døy/dø*, *gløyme/glømme*, *gøyme/gjømme*, *høyre/høre*, *køyre/kjøre*, *trøytt/trott*, *øyre/øre* (n, = kroppsdel) – *peike/peke* og *treisk/tresk*, gikk de fleste av formene med monoftong ut, bl.a. i disse eksemplene. Derimot ble *lauk/løk*, *jau/jo* (svarord), *daud(e)/død* (adj. og subst.), *dauv/døv*, *naud/nød*, *møyr/mør*, *skøyr/skjør* og *sleisk/slesk* jamstilt.¹ Og i *baune/bønne* og *greve/greive* var det formene med diftong som gikk ut. Men hovedtendensen må vel kalles tradisjonalistisk.

¹ Nemnda vil at *daud* og *død* skal regnes som to (oppslags)ord istedenfor som to former av

2) Enkeltord: I en del viktige grammatiske ord gikk nyere former, som oftest klammeformer, ut. Det gjelder determinativene *hennes, deires, annen, noen, mye* (nå bare *hennar, deira, annan, nokon, mykje*), og spørreorda *hokken* og *koss/hoss(en)* (nå bare *kven* og *korleis*). Likeså verbforma *gjøre* (nå bare *gjere*) og adverbene *bare* (og adj. *bar*) og *sia* (nå bare *berre* og *sidan*). Også pret.-formene *fikk* og *gikk* gikk ut (jf. at *fekk, gjekk* gikk ut av bokmål).

Bøyning og avledning:

1) I adjektiv gikk klammeformene på *-lig* ut, slik at *-leg* nå er eneform.

2) I retningsadverb med *inn/ut-, ned-, ov-, bort-, heim-, hit- nord- osv.* + en prep. (f.eks. *inna(n)for, inna(n)frå, inna(n)til, ova(n)for, utanom*), gikk den jamstilte nyere forma på *-a* ut, slik at den tradisjonelle forma på *-an* ble eneform. Formene på *-a* fins nå bare i bokmål.

3) I pres. av sterke verb gikk klammeformene på *-er* (*biter, bryter, finner, søver*) ut, så de korte formene er nå eneformer.

4) I perf. part. av sterke verb gikk den jamstilte intetkjønnsforma på *-i* (*biti, broti, funni*) ut, så de tradisjonelle formene på *-e* er eneformer.

5) I refleksive verb og passivformer gikk klammeforma på *-s* (*finnas, kallas*) ut, så de tradisjonelle formene på *-st* er eneformer.

4.2.3 Endringer i reformistisk retning

4.2.3.1 Tradisjonelle former som gikk ut

Ordstammene:

1) I ord med veksling mellom æ (tradisjonell form, som regel klammeform) og *e* (nyere form) gikk en rekke av formene med med æ ut, bl.a. *bræk(j)e, gjæte, kræmar, kvæn, skræme, spræk, sæte, sæter*. Formene med *e* (og dobbel *m* i *kremmar, skremme*) er altså eneformer. Men i *sær/ser* og *hær/her* (*m*) var det formene med *e* som var klammeformer og gikk ut (fordi uttalen med /æ/ er den vanligste foran /r/, jf. skrivemåten i bokmål), slik at det nå heter *sær* (og *særleg, særskild*) og *hær*. I alle disse ordene har altså nynorsk blitt som bokmål.

2) I ord med veksling mellom *jo* (tradisjonell form, dels klammeform og dels jamstilt) og *y* (nyere form), f.eks. verbene *bjode/by(de), ljote/lyte, sjode/syde, skjote/*

det samme ordet, antakelig fordi *daud* som oftest brukes om dyr og *død* om mennesker. Men dét er bare en *stilistisk* forskjell, ikke en *semantisk*, m.a.o. noe som ikke normeres. *Daud* betyr ikke noe anna enn *død*, men er bare en mindre formell og høytidelig form av det samme ordet, som derfor ikke passer i formelle situasjoner, f.eks. når man kondolerer noen, men derimot når man kan eller skal være respektløs, som når man fleiper eller forbanner noen eller «bare» snakker om dyr (jf. også verbene *dau(d)e* og *dø(y)* i begge mål). I bokmål gjelder dette de fleste ord som kan ha både diftong og monoftong, f.eks. også *bleik/blek*. I den overførte og nedsettende betydninga 'feig' kan det derfor bare hete *bleik*. Der har de opphavlig norske formene sjenerelt som oftest sunket til uformelle eller direkte nedsettende former (om de i det hele blir brukt), mens de dansknorske er enten umarkerte eller høystil, jf. også *høl* og *reir* andsynes *hull* og *rede*.

skyte og subst. *tjor/tyr*, gikk formene med *jo* ut. Men i subst. *ljod/lyd* og *ljøs/lys* blei formene jamstilt.

3) Enkeltord: En del svært tradisjonelle klammeformer i verb har gått ut: verba *gange, stande* (med pres. *gjeng, stend*), pres.formene *fær, slær*, pret.formene *lagde, sagde* og part.-formene *gjenge, stade, fenge* (til *gange, stande, få*). Likeså den tradisjonelle klammeforma *sume*. *Gå, stå* (med svakt pres.), *får, slår, la, sa, gått, stått, fått* og *somme* er nå eneformer, som i bokmål. Bare *slå* har bevart det sterke perf. part. *slege* vsa. det svake *slått*.

Bøyning og orddanning:

1) Klammeforma på *-a* i ub. ent. av svake hunkjønnsord (*ei visa*) går ut, slik at formene på *e* (*ei vise*) blir eneformer. Dette kan ikke kalles en forenkling (ut over at det er enklere med *éi* form enn med *to*), men vi får en «strammere» normal ved at ei tradisjonell form som svarte til det sørvestlandske «*a*-målet», er tatt ut.

2) I adj. avleda med suffikset *-ut/-et/-ete* går både den tradisjonelle varianten *-ut* (*tullut*) og den nyere *-et* (*tullet*) ut, slik at den nyere varianten *-ete* blir eneform. Bokmål har derimot beholdt både *-et* og *-ete*.

3) I determinativene har klammeformene *eigi, ingi* og *nokor* gått ut, slik at *eiga, inga, noka* nå er eneformer. De to første formene er en følge av at hunkjønnsformene på *-i* i adj. på *-en* (*ei gali jente*) gikk ut, men her får vi inga forenkling, siden det fortsatt er ei *eiga* hunkjønnsform.

4) Sammensetningsleddet *sud-* gikk ut, slik at det bare heter *sydfrukt, sydlandsk* o.l.

5) Sammensetningsleddet *-vere*, som danner hunkjønnsord (f.eks. *nærvere, -a*) og var jamstilt med *-vær(e)*, som danner intetkjønnsord (*nærvær(e), -et*), gikk ut. Det heter altså nå bare *nærvær(e), -et* o.l. (bokmål har bare sterk form på *-vær*). Da bryter en rett nok sambandet med verbet *vere*, som kanskje skulle vært skrevet lydrett, det òg.

4.2.3.2 Nyere klammeformer som er blitt jamstilte, eller nye former som er innført

Ordstammene:

1) I ord med veksling mellom *gj, kj* (tradisjonell hovedform) og *g, k* (nyere klammeform) i subst. og verb, f.eks. *ei brygg(j)e, ei rekk(j)e – å bygg(j)e, å tenk(j)e*, ble skrivemåten uten *j* forfremma til jamstilte former (verbalsubst. på *-ing* til slike verb skal fortsatt skrives uten *j*). I verb med stamme på *-lg, -rg*, f.eks. *bølgje, følgje, sørgje*, var skrivemåten med *j* før eneform, men også her blir former uten *j* jamstilt – men bare ved skrivemåten med *ø*, altså *bølgje, følg(j)e, sørg(j)e*, men bare *bylgje, fylgje, syrgje* (man innførte m.a.o. former som *bølge, følge, søрге*). Men ett verb får alle fire skrivemåtene, nemlig *ønsk(j)e/ynsk(j)e* (subst. *ynske/ønske* skal fortsatt skrives uten *j* pga. ord som *stykke, merke*). Dette er ei tilnærming til nyere talemål med «avpalatalisering» som i bokmål. Men særlig enkelt blir det ikke, og derfor nevner jeg det her.

2) Enkeltord: Den nyere klammeforma *enten* er blitt jamstilt med det tradisjonelle *anten*.

Bøyning og orddanning:

1) Bruk av perf. part. med redusert eller ingen samsvarsbøyning er forfremma fra klammeform til jamstilt form, men bare i *svake* partisipper. *Attributivt* kan en sløyfe *kjønnsbøyninga* i entall ved bare å bruke intetkjønnsforma, men beholder *tallbøyninga* ved å legge til *-e* (som i bokmål), f.eks. *ein døm-d/døm-t forbrytar*, *døm-d-e/døm-t-e forbrytarar*. Som *predikativ eller hovedverbal* etter *vere* og *bli* (bl.a. i passiv) kan en sløyfe samsvarsbøyninga helt (som i bokmål), f.eks. *Forbrytarane vart døm-d-e/døm-t*. Sterke partisipper skal ha full samsvarsbøyning i begge funksjonene. Svake part. av sterke verb (*blitt, fått, gått, sett, tatt* o.l.) er ubøyelige. Sjøl om det er enklere uten bøyning enn med, kan dette neppe kalles en forenkling, siden en må skille mellom både sterke og svake verb og mellom attributiv og predikativ funksjon. Snarere har det blitt mer komplisert enn før.

2) Ord på *-skap* har tradisjonelt vært hankjønnsord (med noen unntak), men nå er de fleste blitt valgfritt han- eller intetkjønn, f.eks. *fiendskap, medlemskap*, med noen unntak som er enten hankjønn (bl.a. *buskap*) eller intetkjønn (bl.a. *selskap*). Her ble det m.a.o. *innført* mange former (*fiendskapet* osv.), som er de samme som i bokmål.

4.2.4 Vurdering av endringene

4.2.4.1 En enklere nynorsk?

Ifølge Hovdenak 2011: 19 mente styret i Språkrådet at normalen var blitt «enklare, på mange punkt tydelegare, men ikkje så mykje strammare». At nynorsk har fått en enklere grammatikk og dermed skulle være lettere å lære, skulle være opplagt når en ser hvor mange av endringene som kan beskrives som forenklinger. Særlig de morfologiske forenklingene er viktige. Og det ligger vel i sakas natur at det måtte gå ut over en del tradisjonelle former, siden problemet med nynorsk var at den i utgangspunktet bygde på bygdemåla, især de mest arkaiske, og dermed ble vanskelig for folk fra byene og de store dialektgruppene, for ikke å snakke om bokmålsbrukere. Forenklingene vil ganske sikkert slå gjennom. Den eneste en kan lure på, er om den nye pronomenforma *dokker* klarer å slå gjennom trass i skrifttradisjonen. Her syns jeg nemnda har vært dristig, sjøl om en kan stille spørsmålstejn ved den etymologiske skrivemåten med *o*. Rett nok er dette svært vanlig i norsk, især nynorsk, men her hadde man likevel en sjanse til å innføre en lydrett skrivemåte som en ikke burde latt gå fra seg. At det fins mange unntak fra regelen om at /å/ skrives å, er ingen grunn til å innføre enda flere.

Likevel kan en spørre om reforma har forenkla nynorsken *nok*, så mye som den kunne og burde gjøre. I omtalen av endringene har jeg stundom antyda at resultatet har blitt komplisert. Når det gjelder bøyningsformene, er det ikke så mye å sette spørsmålstejn ved. En detalj er hvorfor den analogiske intetkjønnsforma på *-ent*

ikke er jamstilt også i determinativet *såvoren* – det slutter seg klart til adj. på *-en*, f.eks. *open*, og ikke til perf. part. som *kom(m)en* (som bare har intetkjønn på *-e*). Også skillet mellom svake og sterke verb mht. samsvarsbøyning av perf. part. (pkt. 4.2.3.2) er en komplikasjon som vel kunne vært unngått.

Og endelig kan en lure på om b.ent. og b.ft. av intetkjønnsord på *-el*, *-en*, *-er* – sammentrekning eller full form foran en vokal, dvs. i de bestemte formene – kunne vært forenkla enda mer enn det er gjort. Som nemnda påpeker (s. 122), har disse ordene «...valda mykje hovudbry fordi det er ulike reglar for dei forskjellige varian-tane, og fordi det er så mange unntak frå reglane». Nå ble regelen (som er foreslått av en tidligere komité) at alle får full form i b.ent., f.eks. *middelet*, *lakenet*, *teateret*. I b.ft. får de på *-en* og *-er* full form (*lakena*, *teatera*), mens de på *-el* får sammentrekning (*midla*), med noen unntak. En skiller altså både mellom ord på *-el* og ord på *-en*, *-er*, og mellom ub. og b. ft. i ord på *-el*. Det blir fortsatt i meste laget med regler på et punkt der språkbruken vakler og normeringa dermed står friere til å velge et enkelt system.¹ En kunne hogd knuten over og bøyde alle ordene etter samme regel på to måter: Enten jamstilt sammentrekning og full form i begge formene av alle ordene, altså *mid(de)let*, *lak(e)net*, *teat(e)ret* og *mid(de)la*, *lak(e)na*, *teat(e)ra*, eller latt full form være obligatorisk over hele fjøla og m.a.o. betrakta de sammentrukne formene som muntlige forkortelser. Det er jo bare ord på *-el* som i det hele kan få sammentrekning i den nye normalen. Men former som *middela*, *varsela* avviker mye fra vanlig språkbruk, både muntlig og skriftlig.

I ordstammene er det mer å stille spørsmål ved. Det er mange eksempler på en lite systematisk normering av ordgrupper med de samme variantene. Ett er ord med opphavlig kort *o* (nå som oftest uttalt /å/) som nå har *lang* vokal, som skrives dels etymologisk med *o*, f.eks. *drope* (m), *rote* (m), *tole* (v), og dels lydrett med *å*, f.eks. *bråte*, *flåte* (m). Her kunne nemnda slått til med *dråpe*, *råte* (og *råten*) og *tåle* òg, og dermed gjort nynorsken *litt* mer systematisk og enklere å skrive (ord som *hol*, *sove* og sterke perf. part. som *bore*, *vore*, *brote*, ville det nok være mer drastisk å endre, så her er det ikke lett å være konsekvent). Et anna er ord med stum *d* etter vokal og *r*, som i *stri(d)* (adj.) og *skar(d)* (n). For det meste er formene jamstilt, bl.a. i disse eksemplene, men også her har nemnda tatt noen forsiktige skritt i lydrett retning, som *stri* (f, = strev) og *vrien* (adj., = vrang). Men det heter fortsatt *strid* (m, = kamp) og altså *stri(d)*, adj. Uttalen /stri/ kan altså skrives som både *stri*, *strid* og *stri(d)*, i ulike ord.

¹ Nemnda gjengir resultatet av et søk på sju ord i et korpus (s. 122), som viser at begge formene forekom i begge formene av alle ordene, men at fordelinga var svært ulik fra form til form, fra 1 full form mot 960 sammentrukne (*mørk(e)ret*) til 955 fulle former mot 43 sammentrukne (*sent(e)ret*). Særlig uvanlige var formene *middela* (3 forekomster av 113), *mørkeret* (1 forekomst av 961) og *våpena* (7 forekomster av 247). Nemnda sier sjøl at «I fleirtal ser det ut til at det er dei samandregne formene som står sterkast i dei døma som er valde her», men har altså likevel valgt obligatorisk full form i flertall av ord på *-en* og *-er*.

Et tredje eksempel er normeringa av ord med veksling mellom enkel konsonant (tradisjonell form) og dobbel (nyere form), f.eks. *brot(t)*, *kjøtt(t)*, *kukk(k)*, *lok(k)*, *ven(n)*, *vit/vett*, *kjøkk(en)*, *kom(m)e*, *sumar/sommar*. Denne vekslinga ble beholdt i de fleste ordene. Men i somme ord gikk forma med enkel konsonant ut, f.eks. subst. *kot*, *net* (nå bare *kott*, *nett*) og verbene *røme*, *skume*, *tøme*, (*ut*)*dane* (nå bare *rømme*, *skumme*, *tømme*, (*ut*)*danne*). I andre gikk forma med dobbel konsonant ut, bl.a. subst. *lett* (farge) og *koppar*, nå bare *let*, *kopar*. Også bøyingsformer av ord med utlyd på *-m*, f.eks. subst. *rom*, *dom* og suffikset *-dom* (*ungdom*) ble ulikt behandla. Foran vokal gikk forma med enkel *m* ut i *rom*, men ble beholdt i *dom* (og *-dom*), slik at det nå heter *rommet*, *romma*, men *dom(m)en*, *dom(m)ar*. Burde ikke disse orda være parallelle? En annen raritet er at formene *sitte* og *sette* ble beholdt (vsa. *sitje*, *setje*), men ikke pres.formene *sitt* og *sett* og pret.forma *satt*. Det må hete *sit*, *set* og *sat*, som er regelrette bøyingsformer til *sitje* og *setje*, men ikke til *sitte* og *sette*.

Også dette er normering etter «håndsopprekkingsmetoden» istedenfor prinsipielle avgjørelser om hele gruppa som ordene hører til, som nemnda har brukt ved ord med *y/ø* (*fyrst/først*) og *kj*, *gj/k*, *g* (*tenk(j)e/bygg(j)e*). Om ordene med enkel/dobbel konsonant sier nemnda (s. 68) at «Det let seg ikkje gjera å laga ein allmenn regel om bruk av enkel eller dobbel konsonant for orda ovanfor». Jo, en allmenn regel kunne vært at begge formene var jamstilt i *alle* ord som har kvantitetsvariasjon i talemålet. Da godkjenner man kanskje en del uvanlige former, men hva så? Teoretisk blir nynorsken mindre «stram» med systematisk valgfrihet, men bør ikke enkelhet prioriteres framfor stramhet? Det største problemet med valgfriheten er nettopp at den ofte er usystematisk og dermed blir uoversiktlig.

En kunne også spørre om fordelinga mellom *-te*, *-de* i pret. av *e*-verb er blitt enkel nok (i *j*-verb er endelsene nå fordelt etter en enkel regel: *-de* etter stemt konsonant og *-te* etter ustemt, f.eks. *tal-de*, men *drus-te*). Dette er et stort problem i norsk, siden den opphavlige fonologiske regelen ikke lenger gjelder fordi *-te* har spredt seg også til en del verb med stemt konsonant, en tendens som er kommet særlig langt i sørøstlandsk og bokmål (i tillegg har nynorsk verb med stammeutlyd på diftong, f.eks. *leie*, *snøye*, som bøyes som *kortverb* i pret. og perf. part.: *lei-dde*, *lei-dd/lei-tt*). Men dessverre med stor geografisk variasjon og ikke særlig systematisk – heller ikke i den nye normalen, jf. f.eks. *høyr-de*, men *lær-te*, og *kjen-de/kjen-te*, men *syn-te*. Nemnda trenger ikke mindre enn 6 regler for å gjøre greie for dette (pkt. 2–4 s. 197, der pkt. 4 har fire underpunkter; nemnda sjøl mener at dette er «få» regler). Er det f.eks. nødvendig å skille mellom verb på *-n*, f.eks. *syne*, som får *-te*, og verb på *-enn*, f.eks. *kjenne*, som får begge endelsene?

Heller ikke fordelinga av *-d* og *-t* i intetkjønn av perf. part. er grei, i verb med stemt stammekonsonant (ved ustemt konsonant er det selvsagt bare *-t*, f.eks. *kjøp-t*). De fleste har *-t* sjøl om pret. har *-de*, obligatorisk eller valgfritt, f.eks. *høyr-t*, *ring-t*, *skrem-t*, *kjen-t*, mens de på *-d*, *-g*, *-v* har begge endelsene, f.eks. *byg-d/byg-t*, *lev-d/lev-t*. Er dette unntaket absolutt nødvendig? Det er kanskje ikke lett å lage et enkelt system uten å avvike alt for mye fra faktisk språkbruk både skriftlig og munt-

lig, men en kunne ha gjort nynorsken enklere på disse punktene òg. Slik det er nå, blir det mange svært detaljerte regler, som er vanskelige å forstå, for ikke å snakke om å huske.

4.2.4.2 En strammere og tydeligere nynorsk?

At normalen ifølge styret i Språkrådet (se først i foreg. punkt) er blitt tydeligere uten å bli så mye strammere, forstår jeg ikke helt. Så vidt jeg kan skjønne, må dette være mer eller mindre samme ting, ev. at den ene (tydelighet) er en følge av den andre. Og dersom «innstramming» vil si færre valgfrie former, så er normalen blitt vesentlig strammere eller trangere, siden en rekke former, både tradisjonelle og nyere, er tatt bort. Mange av forenklingene er samtidig innstramminger. At alle *i*-målsformene ble tatt bort, er både ei forenkling og ei innstramming – det gjør nynorsken både enklere og mer enhetlig, og dermed «tydeligere». Jeg mener m.a.o. at nemnda har gjort alle de tingene den skulle gjøre, forenkla, stramme inn på valgfriheten og dermed gjøre normalen tydeligere.

En kan likevel spørre både om de stramma inn *for mye* og om de stramma inn *nok*, på ulike punkter. Som eksempel på for mye innstramming kunne man nevne at formene *hoss(en)* og *koss* gikk ut til fordel for *korleis*. Her trengtes det rett nok ei innstramming – fire former er i meste laget – og det er ikke noe å si på at de østlandske formene *hoss(en)* gikk ut. Men forma *koss* (eller *korsen* o.l.) er utbredt både i det nynorske «kjerneområdet» og utafor, og kunne vært beholdt som ei muntlig form vsa. det mer litterære *korleis*, parallelt med at bokmålet beholdt det østlandske åssen som en muntlig variant til *hvordan*.

Ei anna diskutabel innstramming er at nemnda tok vekk formene på *-a* i sammensetninger av adverb (*ut-*, *ned-*, *heim-*, *bort-* o.l.) + en prep. (*utafor*, *utapå* o.l.). Rett nok viser nemnda at formene på *-an* er de vanligste i skrift, men også at de på *-a* er vanligst i tale. Her fjerna altså nynorsken seg fra talemålet. Nemnda argumenterer med at den gamle fordelinga av *-a/an* var heller komplisert, og det er riktig nok. Men da kunne man jo ha forenkla den, enten ved å jamstille variantene i alle ord, eller ved å godkjenne bare *-an* foran en vokal, altså *uta(n)på*, men *utanom*.

Ei tredje er at *-a* i ub. ent. av svake hunkjønnsord (*ei visa*) gikk ut, mens *-a* i infinitiv ble beholdt. Disse to formene henger sammen i dialektene, gjerne omtalt under ett som *a*-mål. Faktisk er *-a* mer utbredt i dialektene i svakt hunkjønn enn i inf., i og med at svakt hunkjønn kan ha *-a* sjøl om inf. har *-e* («*e/a*-mål»), men aldri omvendt. Så det er litt merkelig at *a*-målet ble beholdt i inf., men ikke i svakt hunkjønn. Rett nok ser det ut til at *a*-målet i skrift står svakere i hunkjønnsord enn i inf.; det er iallfall nemndas hovedbegrunnelse (s. 108). Men det kan jo skyldes statusen i normalen før, nemlig at *-a* var jamstilt i inf., men bare klammeform i svakt hunkjønn.

På andre punkter kunne man etterlyse *mer* innstramming. Et problematisk punkt er en del vanlige verb som kan ha enten en tradisjonell «langform» med en rotkonsonant, som oftest *d*, + inf.-endelsen, eller en nyere «kortform» med utlyd på

rotvokalen, f.eks. *be(de)*, *by(de)*, *ri(de)*, *ska(de)* – *dra(ge)*, *gje(ve)*, *ha(ve)*, *la(te)*, *ta(ke)*. De fleste av disse verbene er sterke, og da medfører valget også ulik bøyning i pres., slik at den lange får sterk bøyning, uten ending og ev. med omlyd, mens den korte får svak, med *-r* (som i svake kortverb, typen *nå*), altså *bed*, *dreg* andsynes *be-r*, *dra-r* (noen av dem kan bøyes som svake kortverb i de andre formene òg). I noen av verbene har lang- og kortforma fått ulik betydning og bør vel regnes som ulike verb, f.eks. *føde (barn)* – *fø* (gi føde til), *late* (fullverb, f.eks. *Lat som du er heime*) – *la* (hjelpeverb med inf., f.eks. *La(t) dei gå*). Også *flyge* og *fly* (rømme) må regnes som ulike verb, med ulik betydning og bøyning.

Nemnda bestemte at begge formene skal beholdes, med et par unntak, enda de viser at langformene er lite brukt i både tale og skrift. De begrunner det bl.a. med at rotkonsonanten ofte dukker opp i bøyning og orddanning, f.eks. *bad*, *bed-e*, *bed-ande* og *drog*, *dreg-e*, *drag-ande* (bl.a. brukes langformene ofte i sammensetninger, f.eks. *bedehus*, *bydesetning*, *glidemiddel*, *rideskole*, *tredemølle*, *vadefugl* o.l.). Men det spørres om det er tilstrekkelig grunn til å beholde dem i former der de nesten ikke brukes. Bokmålet har for lengst kvitta seg med *drage*, *give*, *have*, *tage* og *lade* som hjelpeverb, og nynorsk burde slå følge iallfall i disse sentrale verbene. Det er vel opplagt at det er de korte og i pres. de svake formene som har framtida for seg (unntatt *føde*, *late* o.l.) og som en burde satse på, kanskje med enkelte foreløpige unntak. Her kunne nemnda stramma inn atskillig uten særlig kostnad.

En kan også spørre om det er nødvendig å beholde den opphavlige *d*-en i svake perf. part. av verb med opphavlig *d* i stamma som har fått kortformer, altså *be-dt*, *by-dt* osv. vsa. *be-dd*, *by-dd*. Disse verba slutter seg jo til de svake kortverba (*nå*-klassen) i partisippet (og inf./pres., stundom også pret.), som har partisipper på *-dd* eller *-tt* (*nådd/nått*), og slik har nemnda normert verba *tre* og *trå*, som også hadde *d* i stamma før. Vi får altså *tre-tt*, men *be-dt* (vsa. *tre-dd*, *be-dd*), og likeså *sy-tt*, *snø-tt*, men *by-dt*, *blø-dt*. Dette blir ugreit. Som nemnda sjøl påpeker (s. 202), må man vite om et kortverb har en alternativ langform eller ikke for å vite åssen partisippet skal skrives. Her kunne man skåret gjennom og bestemt at *alle* partisipper av kortverbtypen (med rotutlyd på vokal) skal ha *-tt* vsa. *-dd*, altså *bett*, *bytt*. Nå har mange kortverb-partisipper av sterke verb *bare* former på *-tt*, f.eks. *blitt*, *fått*, *gått*, *stått* (+ det svake *ha*). Men en kunne kanskje godkjent former med *-dd* også her, slik en gjorde med *dra* – altså også *blidd*, *fådd* osv., former som fins i nordnorsk. Da hadde en fått samme regel i alle kortverb-partisipper.

Ikke minst er det grunn til å stille spørsmålstegen ved at nemnda valgte å beholde *kløyvd inf.* vsa. *a-* og *e-inf.* Som sagt i samband med bokmålsreforma, som tok bort *kløyvd inf.*, egner denne *inf.-endelsen* seg dårlig som fellesform, i og med at det er den mest kompliserte og samtidig er på rask retur i bymåla. Valgfrihet mellom *a-* og *e-infinitiv* var vel ikke til å komme utenom, men *kløyvd inf.* fins i talemålet i bare en liten del av kjerneområdet, nemlig fjellbygdene på Østlandet, og er neppe så mye brukt i skriftlig nynorsk at den måtte med av den grunn (nemnda viser til at den var brukt i ca. 17 % av tilfellene i en samling tekster fra rundt 1980). At språkbrukerne

ikke står fritt til å bruke kløyvd inf. etter språkøret, men må bruke *-a* i bestemte verb som er lista opp, gjør kløyvd inf. vanskelig til og med for de som bruker det i tale, om en skal ta normalen på alvor. På den måten blir det iallfall ikke «lettare å vera nynorskbrukar», uansett talemål. Hovdenak 2011 sier da også (s. 20) at det har vært mye diskusjon om dette. For min del syns jeg det er vanskelig å forstå hvorfor komitéen lot dette høvet til innstramming gå fra seg (ellers viser jeg til Lars Vikør i denne årboka, som også drøfter dette).

4.2.4.3 En «midtlinjennorsk»?

Når det gjelder spørsmålet om reforma gikk i reformistisk eller tradisjonalistisk retning, så er det ikke så lett å svare. Forenklinga og innstramminga har gått nokså likelig ut over nyere og tradisjonelle former, slik at resultatet er blitt en «midtlinjennorsk» som er midt på treet. Og ei slik norm var det vel også en tydelig tendens til i skriftlig språkbruk på forhånd. En kan derfor si at også i nynorsk kom normalen i bedre samsvar med faktisk språkbruk. På mange punkter kom nynorsk også i samsvar med bokmål, men det var nok hensynet til den faktiske språkbruken og utviklinga i talemålet som var begrunnelsen, ikke bokmålet. Når utviklinga i talemålet, og vel også i nynorsk skriftspråk, på mange punkter går i retning av det vi finner i bokmål, så må ei tilnærming til både nyere talemål og faktisk språkbruk innebære ei viss tilnærming til bokmål. Bokmålet dominerer i både skrift og tale, og påvirker dialektene i alle landsdeler. Dermed vil det også påvirke nynorsk, både direkte og indirekte, gjennom dialektene. Og nynorsken må tilpasse seg vanlig språkbruk i både skrift og tale, ellers vil den bli enda mer marginalisert. Alternativet er en nynorsk for spesielt interesserte, først og fremst norskfilologer. Og det var vel ikke dét han Ivar hadde tenkt seg.

Stort sett syns jeg nemnda har balansert godt mellom tradisjon og fornying. Likevel kunne det kanskje vært litt mer fornying på enkelte punkter. Ett er om ikke analogiske flt.former burde vært innført valgfritt i det minste i svake intetkjønnsord, altså *epler, eplene* vsa. *eple, epla*, for her gjøres det ofte feil med grunnlag i dialektene (i tillegg til bokmålet), som er på rask vei mot analogisk bøyning av intetkjønnsord, især de flerstava. Men det ville jo ikke gjort nynorsken «strammere», akkurat.

Et anna er om ikke nemnda burde valgt den regelmessige genitiven *dokkers* til den nye forma *dokker*, istedenfor den avvikende genitiven *dokkar*, og likeså beholdt *hennes* vsa. *hennar*. Nemnda har drøfta dette, men landa altså på *dokkar*, bl.a. pga. analogien med *hennar*. Men det spørs om ikke nemnda satsa på feil hest her. De gamle genitivene på *-ar* virker litterære og har neppe noen framtid i talemålet. Nemnda refererer sjøl (s. 168) en talemålsundersøkelse der ca. 60 % av informantene oppga at de brukte forma *hennes/hinnas*, og siterer en uttalelse om at possessivet *dykkar* «...finst knapt i eitt einaste talemål». Det er nok de sekundære, men regelrette, genitivformene med den produktive possessivendelsen *-s* som har framtida for seg og som en bør satse på, iallfall når en innfører ei ny form. Her har

nemnda lagt for mye vekt på skrifttradisjonen og for lite på det talemålet nynorsk skal være normal for. En bør ikke tviholde på former som er på vei ut av talemålet, uansett hvor lang tradisjon de har.

5 Trengs det flere reformer nå?

Om vi jamfører de to reformene, ser vi at de på mange punkter har gått i samme retning: Begge normalene har blitt enklere, strammere og har tilnærma seg den faktiske språkbruken ved at de formene som gikk ut, stort sett var lite brukt. Men når det gjelder dimensjonen tradisjonell/nyere, skiller reformene lag. I nynorsk kan en nå si at denne motsetninga nesten er oppheva, bortsett fra i noen ordstammer, som *brygg(j)e*, *tenk(j)e* og *fyrst/først*. I bøyningformene har de nyere formene slått gjennom, også i normalen. I bokmål er motsetninga fortsatt i høy grad til stede, i og med at vi har beholdt både tradisjonelle og nyere bøyningsformer i både substantiv og verb. Ikke desto mindre har bokmålsnormalen blitt entydig mer tradisjonell, dels ved at noen tradisjonelle former er gjeninnført, men især ved at nyere former er tatt ut. Dermed har det normerte bokmålet (men neppe det brukte) fjerna seg fra nynorsken. I nynorsken ble ingen tradisjonelle former gjeninnført, og både tradisjonelle og nyere former ble tatt ut eller forfremma til jamstilte former. Det var m.a.o. også noen endringer i reformistisk retning, en kategori som mangla helt i bokmålsreforma.

Trenger vi så noen flere reformer etter disse? Vi trenger neppe noen større reformer, og det er nok heller ikke aktuell politikk. Men etter min mening trenger vi fortsatt en god del justeringer av de begge normalene, særlig flere *forenklinger*. Ovafor har jeg påpekt en del eksempler på manglende regelmessighet og systematikk i begge normalene, der en ved språktrekk med varianter (valgfrie former) lager regler som er nesten umulige å lære fordi de ikke er sjenerelle, men omfatter en mengde unntak. De færreste orker å lære slike regler eller å slå opp hvert ord; i stedet stoler man på språket. Og hva skal vi da med reglene? Da kan en heller la regelen gjelde for hele den aktuelle ordgruppa og la språkbrukerne rå i det enkelte tilfellet – som de fleste i alle fall gjør. Enkelte unntak kommer man kanskje ikke utenom, men sjøl om variantene sjelden er like vanlige i alle ordene i ei gruppe, bør en ikke unngå sjenerelle regler bare fordi de innebærer ei godkjenning av enkelte uvanlige former. De vil jo ikke bli brukt, og gjør ingen skade.

Her kan jamstillinga av *-a* og *-en(e)* i b.ent. f og b. flt. n i bokmål tjene som et føredøme: Den godkjenner former som *bikkjen*, *kvinna* og *barnene*, former som få vil bruke – men hva så? Enten mange, få eller ingen bruker dem, så er det ikke noe problem. Poenget er at det er umulig å gjøre feil her, og en trenger aldri lure på hvilken endelse et bestemt ord skal ha i b. ent., så sant en veit at det er et mulig hunkjønnsord, dvs. at det kan ha *-a*. Slik språksituasjonen er nå, må vi regne med å ha en god del valgfrihet i overskuelig framtid – for min del gjerne for all framtid. Det er ikke noe praktisk problem så lenge den er *systematisk*.

Når det gjelder bokmål spesielt, har jeg også påpekt et par punkter der gjeninnføringa av tradisjonelle former har gått i lengste laget, lenger enn nødvendig på grunnlag av faktisk språkbruk. Jeg tenker særlig på verbformer av typen *levet* vsa. *levde*, *levd* og subst.-former som *vintrre*, *setre* vsa. *vintrrer*, *setrer* eller *vintrere*, *setere*. Ifølge brevet fra departemanget (s. 9) er hensikten med de sistnevnte endringene å «gi bedre samsvar mellom normering og faktisk språkbruk». Men det er i tilfellet etter en heller snever definisjon av «faktisk språkbruk», nemlig skriftlig språkbruk i sin mest tradisjonelle og privatnormerte form, f.eks. slik det framtrer i Aftenposten og mange andre aviser (og dermed også i mange tekstsamlinger), der former som *levet* og *vintrre* muligens er vanlige. Sjøl om man godtar utgangspunktene at hver målform skal normeres på et selvstendig grunnlag og at faktisk skriftlig språkbruk bør spille en viktig rolle for normeringa av dem, så bør en fortsatt også ta hensyn brukernes *talemål*. Og til at bokmål er skriftspråk ikke bare for folk som snakker bokmål, men også for folk som snakker *dialekt*, i alle landsdeler. Om en ikke lenger tar hensyn til nynorsk, så bør en fortsatt ta hensyn til dialektene. En bør altså også legge vekt på om formene er utbredt i talemålet, især i muntlig bokmål, men også i dialektene. Og i talemålet er former som *levet* og *vintrre* neppe særlig utbredte. Om former som *levde* og *vintrrer* samsvarer (bedre) med nynorskformene, så kan det vel ikke være en ulempe, men snarere en ekstra bonus? At samnorskpolitikken er avlyst, betyr ikke nødvendigvis at en «samnorsk» utvikling skal *motarbeides* – hva skulle nå poenget være med dét?

Jeg håper derfor at det fortsatt skal være mulig å føre en liberal, opplyst og demokratisk språkpolitikk også i normeringa av bokmål, så man unngår at det blir for det første et elitistisk skriftspråk og for det andre et fullstendig fastlåst og uforanderlig skriftspråk. At vi er ferdige med den styrte reformeringa og er kommet inn i en konsolideringsfase, betyr forhåpentlig ikke at skriftspråket stivner helt. Her bør de store europeiske «kulturspråkene» *ikke* tjene som et føredøme, for vi har en normeringstradisjon som vi ikke trenger å skamme oss over, sjøl om samnorskpolitikken slo feil. Oppgjøret med samnorskpolitikken bør ikke gå så langt at vi ikke ser de gode sidene ved språkpolitikken på 1900-tallet.

Den har rett nok ført til at vi har blitt et språklig annerledesland, men det er ikke farlig å skille seg ut, om det er i en positiv retning. Ved å si nei takk til EU har vi markert oss politisk som et annerledesland, og det ser ikke ut til å bli noen normalisering på det punktet med det første. Jeg ser ingen grunn til å normalisere språksituasjonen heller. La oss fortsette med både variasjon og litt vennskapelig språkstrid, og gjerne med et riksspråk eller to som endres i takt med talemålet og som også tar hensyn til dialektene, som fortsatt er levende her. Det er særlig viktig når det gjelder det skriftspråket de fleste bruker, bokmål. Bl.a. har språkpolitikken på 1900-tallet ført til en større toleranse for språklig variasjon, som den engelske sosiolingvisten Trudgill 2009 (s. 9) berømmer oss for, og til en større ferdighet i å forstå folk som snakker litt annerledes enn oss sjøl, f.eks. dansker og svensker – jf. at vi regnes som skandinavisk mester i mellomskandinavisk språkforståelse. Det er

fordeler vi ikke bør skusle bort. Så får det heller våge seg om det gjør et anarkistisk inntrykk på utenforstående.

Litteratur:

Guttu, Tor 2005: Rettskrivningsendringene i 2005. *Språknytt* nr. 3, s. 1–4 + 40.

Hovdenak, Marit 2011: Nynorsknorma – slik blir ho. *Språknytt* nr. 3, s. 18–21.

Lundeby, Einar 1978 [1975]: Om prioritering i norsk språknormering. I: Eric Papazian og Vigdis Ystad (red.): *Språk og tekst. Synspunkter på språk, litteratur og samfunn* (Oslo: Universitetsforlaget), s. 172–181.

Trudgill, Peter 2009: Samnorskprosjektet – suksess eller fiasko? *Språklig samling* 4, 5–10.

MAGNE LINDHOLM:

Språknormering i samnorsklandet

I NRK sitter to tusen mennesker hver dag og strever med manusene sine. De må løse følgende oppgave: Hvordan skal de skrive ned det de har tenkt å si, sånn at det går an å si det på en måte som faller godt i munnen, og er lett å oppfatte?

Alle diskusjoner om språknormering i NRK bør ta utgangspunkt i denne situasjonen. Norske normeringsdiskusjoner dreier seg som regel om noe annet, nemlig om formverk og bøyingsmønstre. Det er slett ikke det viktigste for den som ønsker å skrive godt språk. Det viktigste er syntaksen, altså setningsbygningen, sammen med ordvalget.

Kansellispråkinvasjonen

I praksis er det likevel en nær sammenheng mellom de bøyingsformene du bruker, og syntaksen i setningen. Dette skjer fordi formverket er en stilmarkør. Velger du bøyingsformer som ligger langt fra ditt eget naturlige talespråk, fører det til at språket sporer av. Du slutter å bruke talespråket som produktiv norm. Talespråket er alltid det rikeste og mest nyanserte. Jo mer du fjerner deg fra talespråket, jo større er faren for at du ender med et stivnet språk, normert etter en norm du ikke behersker fullt og helt. Dette problemet er størst i bokmålet. Årsaken er at det norske byråkratiet bruker bokmål. Jo mer formelt bokmålet blir, jo lettere blir det invadert av kansellispråket som herjer i offentlige sakspapirer. Dette språket ser ut til å være konstruert for å hindre kommunikasjon. Kommunikasjonshindring er en viktig språkfunksjon. I dette tilfellet er det praktisk for den byråkratiske språkbrukeren, for kansellispråket hindrer innsyn fra andre enn de som er fortrolige med koden. Det er neppe tilfeldig at det er juristene som dyrker det mest ugjennomtrengelige språket.

Kansellispråket har en del særtrekk det kan være interessant å filosofere over. Det er fullt av substantivering og agensskjuling. Det tegner et bilde av en frosset verden. Denne verdenen består av tilstander. Der finnes ingen bevegelse, for det er uten handlinger. Det er også uten ansvar, fordi de fleste setningene er uten aktører. Dette bør interessere både språkforskere og maktforskere. Men for den som vil ha kontakt med vanlige mennesker gjennom massemediene, er det nok å vite at en av kansellispråkets viktigste effekter er at det setter enn effektiv stopper for kommunikasjon med utenforstående. Og det er de utenforstående man snakker til.

Jeg underviser journaliststudenter, og kan forsikre om at språkinvasjon fra byråkratiske kilder er et av de største problemene de har. De som aller lettest lar seg invadere, er dialektbrukere med nynorskbakgrunn, som har gått over til å bokmål. De overkompenserer, fordi de ikke tør å støtte seg til talespråket sitt når de skriver. Det ligger jo nærmest nynorsk, men nynorskinger vil de ikke være. De legger seg på

en konservativ bokmålsnorm for å bevise at de har passert språkgrensa, og resultatet er at tekstene deres blir fulle av administrativ langhalm.

Å lese høyt

Veien til et klart og greit mediespråk går ikke gjennom streng normering av skriften. Den går gjennom talesenteret i hjernen. Mitt viktigste skriveråd skaper derfor ganske mye bråk. Det er sånn:

Alle skal lese høyt hver eneste setning før de skriver den ned.

Det gjelder også de som sitter i kontorlandskapet i NRKs nyhetsavdeling. Formålet med høytlesinga er at de skal kontrollere setningsbygningen i det de gjerne vil skrive ned, med sitt eget talespråk som norm. Når en setning blir tung å uttale, må den skrives om. Dette skriverådet er eldgammelt. Det fortelles at H.C. Andersen skrev i dagboka si: Jeg er sår på tungen. Jeg har skrevet i hele dag.

Språket i radio og fjernsyn er en interessant blandingssjanger. Store deler av etermedienes språk er talt skriftspråk, eller talespråk med et mer eller mindre løst skriftforelegg. Det utformes i mer eller mindre rigid form på dataskjermen. Men møtet med publikum skjer alltid gjennom talen.

Enhver som kan litt om språk, vet at det er stor forskjell på talespråk og skriftspråk. Talespråket er fullt av gjentakelser og reparasjoner som ser merkelige ut på papiret. Likevel er det talespråket som er best å høre på. Den viktigste grunnen til dette er at tale er en mye bredere kommunikasjonskanal enn skrift. Når jeg åpner munnen, hører du med en gang kjønn, alder, hvor jeg kommer fra, min sosiale bakgrunn, om jeg er redd eller pågående, og om jeg trives med situasjonen. Alt dette forstår du lenge før du oppfatter et eneste ord som kan skrives ned på papir. Hvis jeg ikke sier noe veldig interessant, er inntrykket av taleren det eneste du husker: «Han var en påståelig type fra Oslo. Men jeg husker ikke et ord av det han sa.»

Nyheter er ikke informasjon

NRKs mangeårige språkkonsulent Finn-Erik Vinje har alltid hevdet at nyhetsspråket skal være en friksjonsløs formidlingskanal for saklig informasjon. Dette standpunktet bygger på en stor misforståelse, nemlig at nyheter dreier seg om informasjonsformidling. Det er gjennomført massevis av forskning, der man har undersøkt hva publikum husker av nyhetene i radio og fjernsyn. Samtlige undersøkelser viser at publikum nesten ikke husker noe som helst av det som blir sagt. Unntaket er når det skjer noe svært dramatisk eller svært personlig: Det blir meldt at det er brutt ut krig, eller at huset de bor i skal rives. Funnene er så klare og så nedslående at ingen lenger forsker på dette. Det er ingen som gidder å betale for det. Konklusjonen er entydig: Nyhetsspråket er ingen effektiv informasjonskanal.

Da kan vi spørre hvorfor folk slår på nyhetene hver dag. Ingen vet det sikkert. Det er lansert flere teorier. En av dem er at nyhetene fungerer som en daglig sjekk av at alt er i orden. Å lytte til nyheter er som å krysse av på en sjekklister. Hvis det ikke er noe alvorlig galt, glemmer vi raskt hva vi krysset av på lista. En annen teori

er at nyheter er eksempelhistorier som likner på skillingsviser. De drøfter moral. Det er en sterk teori, som kan forklare store deler av veksten i tabloidenes «du»- og «jöss»-journalistikk. Men samfunnets moraliseringsmekanismer er ikke tema denne gangen.

Det vi kan ta med oss fra disse undersøkelsene, er at språket i radio og fjernsyn *ikke* er et transportmiddel som skal spre informasjon med så lite friksjon som mulig. I mange sammenhenger er det kanskje friksjonen som er viktigst. Slik er det for eksempel når språket er fullt av tydelige stilmarkører i pop- og kulturprogrammer. Nyhetsspråket inneholder også en del tydelige stilmarkører. Det er et symbol i seg selv og på seg selv. Det aller viktigste det skal fortelle, er at nå fortelles det nyheter. Her kan vi låne et poeng fra Wittgenstein: Nyhetene en innsatsfaktor i et språkspill, som blant annet handler om identitet og fellesskap.

Hva er da nyhetsredaksjonen? Jo, det er den avdelinga i mediet som følger med i verden mens vi kopleter av fra verden, og legger et teppe av underholdning mellom oss og klodens elendighet. Nyhetsredaksjonen bryter av og avgir rapport om ulykene og normbruddene hver time. Dette mønsteret er aller tydeligst på fjernsyn. Der er det til og med bilder av redaksjonen bak nyhetsoppleseren, slik at vi alle skal skjønne at de følger med hele tida. For å gjøre det ekstra tydelig at det dreier seg om nyheter og ikke annen opplest tekst, har nyhetsjournalistene lagt seg til et eget tonefall, den såkalte «nyhetskadensen,» som kommer mot slutten av setningene. I tillegg legger de trykk på altfor mange ord, for å fortelle at det de sier er viktig.

De kommersielle kanalene har skjönt at informasjon ikke er særlig sentralt i nyhetene. De har fjernet det meste av informasjonen, og satser i stedet på vakre mennesker som er hyggelige på en passe tiltrekkende måte. Det var ikke spesielt overraskende da TV 2 innførte unge værdamer. Det spesielle var at de unge damene snakket dialekt. Gjennom dialekten skapte de fortrolighet med seerne.

Tyholtnormen

Enhver diskusjon om normering i NRK må ta utgangspunkt i at det bare er skriftspråket som er normert i Norge. Det eksisterer ingen politisk hjemmel for å normere talespråk her i landet. Bortsett fra ett eneste lite unntak. Dette unntaket finner vi i NRKs språkregler. Her står det at man skal følge offisiell rettskriving i nyhetene. Men det står ingen ting om hvordan det rettskrevne skal uttales, bortsett fra at det skal være tydelig, forståelig og konsekvent.

Da jeg begynte som kultureddaktør i P2 i NRK i 1988, var reglene strengere enn i dag. Nyheter skulle skrives på bokmål eller nynorsk, uten unntak. Men på Tyholt, som ligger på Snaustrinda, som er en forblåst slette ovenfor Trondheim sentrum, var ikke det så enkelt. På distriktskontoret brøt man språkreglene helt bevisst. Lytterne i Trøndelag ville nemlig ha nyheter på dialekt. Det ble regnet som et konkurransefortrinn å bryte NRKs språkregler, og siden kringkastingsmonopolet var opphevet, var det ingen som ville gi fra seg et konkurransefortrinn. På Snaustrinda var vi heller ikke omgitt av språkpolitiet fra Oslo vestkant, slik de er på Marienlyst.

Men det fantes ingen effektiv språknorm for manus på trøndersk. Derfor oppsto det en ny, uformell språknorm helt spontant nede i første etasje, der lokalsendinga holdt til. Det var en slags trøndersk stenografi, et eget Tyholtspråk for radiomanus. Denne normalen vandret snart opp i trappa til annen etasje på Tyholt, gjennom kantina og ut i P2s fløy. Derfra begynte den å bre seg på riksnettet.

I dag er reglene myket opp, og det er ikke tilfeldig at initiativet kom fra distriktsdivisjonen. Nå er det åpent for dialekter, og redaktørene har stor frihet til å tillate variasjon. Det går stort sett nokså bra. Det er to grunner til dette.

Den ene grunnen er at både bokmål og nynorsk har mange valgfrie former.

Den andre grunnen har jeg allerede nevnt: det eksisterer ikke noen offisiell uttalenorm, verken for bokmål eller nynorsk. Det går utmerket an å lese opp et nynorskmanus med palatalisering (kainn), og hvis man aksepterer apokope (gutan i stedet for gutane) er alle dialekter mellom Røros og Lyngseidet kav nynorske. Nynorsk er bare et vestlandsfenomen hvis man hevder at man må følge en vestlandsbasert uttalenorm. Men det er det ingen grunn til, og en slik norm har definitivt ingen lovhjemmel.

Bokmålet har en rekke former som kalles «radikale». De burde heller kalles konservative, fordi de har røtter i gammalnorsk. Bokmål har tre kjønn, også i artikkelen, altså ei jente, jenta, ei kjerring, kjerringa. (Noe som også fører til ei regjering, regjeringa. Konsekvent skal man være.) Bokmål har a-verb som kasta og mista osv. Vel etablerte østnorske uttalleregler som tjukk l og trykk på første stavelse er både tydelige og lette å forstå. Her minner jeg om at trøndersk også er østnorsk, språklig sett.

Sosiolekt som norm

Av en eller annen grunn hører man ikke veldig mye sånn uttale i NRK. De som har innbudt meg til å snakke på dette møtet for språkkontakter, har fortalt meg at den utmerkete nyhetsoppleseren Kari Bækken Larsen stadig opplever et press for å fjerne disse uttaltetrekkene, som brukes i halve Norge. Jeg håper det er løse rykter. Kari Bækken Larsen holder seg godt innafor bokmålsnormen, og uttalen er konsekvent og tydelig. Hun er forbilledlig lojal mot alle NRKs språkregler.

Likevel er det mange som mener at hennes radiospråk er et normbrudd. Det kommer av at det finnes en annen type språknormering her i landet. Denne normeringa har et enkelt grunnprinsipp: Den stempler dialektformer som mindreverdige. P. A Munch slo an tonen da han beskrev a-endelsene i språket til vanlige nordmenn, som han kalte «*den laveste pøbel i de mer fordervede egne.*» Dialekthetsen har fulgt det samme mønsteret siden, og det sosiale grunnlaget for normeringa er lett å identifisere: Den stammer fra byborgerskapet.

Dermed har vi beveget oss over til *sosiolektene*, språkvarianter som er sosialt og ikke geografisk bestemt. Det er lett å finne opphavet til denne typen privat språknormering. Den ligger i et ønske om å markere sosial avstand. Det urbane overklassespråket er et symbol på den dominerende økonomiske og kulturelle posisjonen

til byborgerskapet. Det markerer sosial status ved å nedvurdere språket til bønder, arbeidere og tjenerskap. Men i dag er det ikke lenger så mange som tør å si at de rikestes språk også er det peneste. Argumentet må omskrives for å virke akseptabelt. Derfor framstiller man det som om de velståendes sosiolekt er en mer effektiv kommunikasjonsform, fordi den liksom skal være nøytral.

Denne typen talespråknormering har ikke noen som helst demokratisk hjemmel, verken i lovverket, stortingsvedtak eller i fagorganet Språkrådet. Den er et privat påfunn, og derfor bør den heller ikke ha noen plass i NRK. Problemet er at den definitivt er på plass i det norske samfunn. Derfor er den også sterkt til stede i NRK.

Samnorsklandet

Hva har så dette med samnorsklandet Norge å gjøre?

Stortinget har vedtatt en ny språkpolitikk, presentert i Stortingsmelding nr 35, 2007–2008. Den heter *Mål og Mening*. Meldinga sementerer et prinsippvedtak som ble gjort i 2002, da man brøt med den såkalte tilnærmingslinja i språkpolitikken. Tilnærmingslinja gikk ut på å smelte sammen nynorsk og bokmål over tid. Målet for tilnærmingslinja var samnorsk. Det er ikke lenger målet for norsk språkpolitikk.

Den språkpolitikken som nylig er vedtatt, går ut på å konservere de skriftlige normalene ved å innskrenke valgfriheten. Det er et meget merkelig vedtak, for det betyr at statens språkpolitikk går imot hovedtendensen i norsk språkutvikling. Vi lever i en periode med dramatiske språklige endringer, og det er i talespråket de viktigste endringene skjer. Dialektene urbaniseres, standardiseres og regionaliseres i høyt tempo. De tar opp i seg ord som har vært bannlyst i nynorsk, på det mest skamløse vis. Selv ihuga nynorskinger bruker såkalte anbeholdelser, som *anbefale* og *begynne*. Nordmenn er rett og slett i ferd med å følge samnorsk.

Denne samnorsken må ikke forveksles med den skriftbaserte samnorsken fra etterkrigstida, som var et skrivebordsprodukt. Den nye norske samnorsken er et levende språk, en retning i talemålet.

Et godt eksempel på dette er Ingerid Stenvold i Dagsrevyen. Hva slags språk snakker hun? Det er en dialekt, som ligger nær nynorsk i utgangspunktet. Denne dialekten blander hun med en masse bokmålsord, som hun har fått fra skriftlige kilder. Dette er den typen moderne blandingsnorsk som setter preg på all offentlig kommunikasjon i dag.

Dagens dialektvennlige språkregler i NRK er en tilpasning til denne utviklinga. Språkreglene sier at offisiell rettskriving skal brukes, men at de ikke trenger å brukes. Ansvaret blir overlatt til den enkelte redaktør, som skal gjøre en skjønnsmessig vurdering.

Skjønn består av to deler. Den som utøver skjønn, vurderer først en situasjon. På grunnlag av vurderinga bruker skjønnsutøveren en regel som skal passe til situasjonen. Situasjoner har redaktørene erfaring i å bedømme. Men hvilke regler skal de følge?

En vanlig nyhetsredaktør har ingen språkfaglig bakgrunn. Det er grunn til å frykte at redaktørene vil gripe mer eller mindre ubevisst til den eneste normen de har hørt om, i ren uvitenhet. I valgfrihetens forvirring vil svært mange redaktører normere språket etter «dannet dagligtale», det vil si byborgerskapets sosiolekt. Dette er en dårlig løsning, både fordi den ikke har noen demokratisk legitimitet, og fordi den åpner for at språket blir invadert av stive konstruksjoner fra kansellispråket.

Bokmålets tabusoner

Den gode løsningen kan heller ikke gå ut på at hver enkelt medarbeider skal finne opp et sett av uformelle norske rettskrivninger på ny, slik de gjorde på Tyholt på 1980-tallet. Det er både upraktisk og unødvendig. Det er mest effektivt å støtte seg til en skriftnormal man har pugget på forhånd. Men når man skal velge normal, er det viktig at man velger en variant som ligger nær talemålet til den som skriver.

La oss gå tilbake til eksempelet med Ingerid Stenvold. Hun utløste en svær diskusjon da hun fikk lov til å bruke dialekt i Dagsrevyen. Var det noen som fortalte henne at språket hennes nesten er nynorsk? Jeg regner med at hun ikke syntes målseldialekten høres ut som nynorsk. Men hvis hun har tenkt sånn, har hun antakelig tenkt på den snevre normen som hersket på Det Norske Teatret i mange år. Men denne nynorske teaternormen er også en privat norm, helt uten demokratisk fundament. Slik er det også med den nynorske uttalenormen som dominerer i NRK. Den er utpreget vestlandsk, og diskriminerer både trøndere, nordlendinger og østlendinger.

Mye ville blitt bedre hvis flere dialektbrukere tok utgangspunkt i nynorsk. Det fine med nynorsk er at nynorsken har verbalsyntaks. Innholdet i setningen hviler på verbet, og lastes ikke over i tunge, abstrakte substantiv eller foranstilte adverbialer. Nynorsken favoriserer en muntlig setningsbygning, fordi den bruker vanlige talemålsformer. Hvis man ba de dialektbrukerne som strever med manusene sine i NRK om å gå til nynorsk-konsulentene, ville de aller fleste få et bedre språk og et lettere liv. Men da må de som jobber med språk i NRK tillate at nynorsken uttales med tydelig dialektpreg fra alle landsdeler, de må gi blaffen i samsvarsbøyning, og alle må få lov til å si kjærlighet i stedet for kjærleik. Resultatet blir selvfølgelig en ny nynorsk. Det burde ikke være noe stort problem for nynorsken om den virker ny. Men nynorsken har alltid slitt med konservative målfolk, som ønsker at den nye norsken skal høres så gammel ut som overhodet mulig.

De bevisste nynorskbrukerne har som regel få problemer. De vet hva de gjør, for de har vært nødt til å forsvare språket sitt hele livet. De som har det verst, er dialektbrukere som forsøker å skrive på bokmål. De kommer til å være i flertall i overskuelig framtid. Skal vi være realistiske, kan vi derfor konkludere med at nesten alle språkproblemer i NRK ligger i bokmålet.

Det store problemet i bokmålet er at halvparten av det språket som er tillatt i bokmålsnormen er nesten forbudt i praksis. Når vi snakker, bruker nesten alle

nordmenn de gode, gamle bøyingsmønstrene som kalles «radikale former» i bokmål. Men de færreste tør å skrive dem, selv om det er fullt tillatt.

Det er et kjempestort gap mellom bokmålet som språklig norm og bokmålet som sosial praksis. Bokmålsnormen inneholder kjempestore tabuiserte soner, på grunn av at den vide normen utfordrer den konservative, borgerlige språknormens rolle som sosial markør. De store forbudte sonene i bokmålet fører til at det de aller fleste taster inn på skjermen, ligger langt, langt fra det språket de produserer i talesenteret inni hodet. På denne måten mister bokmålsbrukerne kontakten med den viktigste språkkontrollen de har. Språket sporer av, og fylles opp med passivkonstruksjoner, agensskjuling og substantivering. Resultatet er at publikum sovner. Hvis de da ikke skifter til en annen kanal, der man prater i vei med et fritt forhold til manus. TV 2 satser på dialekt, som kjent. Der i huset vil de framstå som nære, for de skal jo tjene penger.

Sannhetens øyeblikk

For en medarbeider i radio og fjernsyn kommer sannhetens øyeblikk når hun skal framføre det hun eller en kollega har skrevet. Da trer hun ut av skriftspråkets normerte rom, og inn i det talte språkets skapende kaos. Når du først har åpnet munnen nytter det ikke å bløffe. Du blir avslørt med en gang. Da gjelder det å være forberedt. Denne forberedelsen går lettest hvis man normerer skriftspråket etter talemålet.

Denne normeringa har to nivåer. Det nivået de fleste er oppmerksom på, er valg av bøyingsformer. Formverket er ikke særlig viktig for kommunikasjonen, men det inneholder noen av språkets sterkeste sosiale markører. Det er en slags pens, som leder språkbrukeren inn på nivå nummer to, hvor vi finner stil og syntaks. Hvis man legger formverket langt fra talemålet, er faren stor for at man ender med en tung, kansellipreget syntaks. Siden så mange mediefolk jobber med å formidle stoff som er produsert i byråkratiet, ligger døra åpen for at byråkratene tar makta også over mediespråket. Dermed stopper kommunikasjonen opp. Og det var jo det som var meningen med byråkratspråket.

For de aller fleste ligger nøkkelen til et bedre mediespråk i å bruke de talemålsformene som ligger i tabusonene i bokmålet. Men for å bruke dem må man gjøre et mentalt sprang, og våge ta i bruk det moderne norske talemålet. Som altså beveger seg motsatt vei av vår nylig vedtatte statlige språkpolitikk. Det går i retning samnorsk.

Denne artikkelen er en lett utvidet variant av et innlegg holdt på Språkdagen i NRK 17.11.2010. Språkdagen er en samling for språkkontakter i NRK. Både Kari Bækken Larsen og Ingerid Stenvold var til stede. Stenvold opplyste i debatten etterpå at hun hadde vurdert å bruke nynorsk, men forkastet det.

Magne Lindholm (1951) er høskolelektor i journalistikk ved Høgskolen i Oslo og Akershus, og er for tida stipendiat ved Senter for Profesjonsstudier samme sted. Han har skrevet flere artikler om mediespråk, som ligger på <http://home.hio.no/~magneli/>

GUNVALD IMS:

En oversetters betraktninger om radikalt bokmål og stilvalg i moderne norsk

Det er snart ti år siden jeg først begynte å arbeide som oversetter. Tre romaner er det blitt som jeg har oversatt fra tyrkisk til norsk. Når det gjaldt den første romanen, Aslı Erdoğan's *Byen med den røde kappa*, falt valget fort på et bokmål med mye a-ender og diftonger, altså en stil som ofte blir kalt radikalt bokmål, og dette valgte jeg å gjennomføre også for den neste oversettelsen av samme forfatter, *Den mirakuløse mandarinene*. Den tredje romanen jeg har oversatt, *Lykken i livet*, er av en annen forfatter, nemlig Ömer Zülfü Livaneli, og i den oversettelsen valgte jeg t-ender for a-verb, men også der mye a-ender på substantiv og en hel del diftonger. Denne artikkelen er en samling av refleksjoner som gjelder oversettelse, og særlig da stilistiske valg som gjelder målspråket norsk.

For det første argumenterer jeg for at valget mellom moderat bokmål og radikalt bokmål i dag ikke handler om et valg mellom ulike språknormer, men om ulike stilretninger innenfor moderne bokmål. For det andre skriver jeg om egne erfaringer med radikalt bokmål. For det tredje tar jeg opp noen formmessige forskjeller mellom moderne radikalt bokmål og eldre radikalt bokmål og samnorsk. I de to siste delene blir det gitt eksempler som er henta fra oversettelsene mine.

Hvor radikalt er nå egentlig «radikalt bokmål»?

Først en påstand: Radikalt bokmål er ikke en egen språkform eller norm. Til å være det er det for det første en altfor vid betegnelse, og for det andre deler det mange kjennetegn med «utfordrer», moderat bokmål. Som en erfaren oversetter nylig sa: «Jeg reagerer på det begrepet radikalt bokmål. Det er jo *ei smæle!*» Men sjøl om norsk ofte framstår som *ei smæle*, oppstår det behov for samlebetegnelser som «radikalt bokmål», «moderat bokmål», «konservativt bokmål» eller «riksmål» innenfor mangfoldet. Da *Byen med den røde kappa* kom ut, var det til og med en anmelder som skrøyt og sa at romanen var oversatt til «upåklagelig samnorsk.» Både fordi alle disse variantene finner sin plass innenfor normert bokmål, og fordi overgangene mellom dem kan være glidende, er det ikke så godt å bestemme hva disse betegnelsene står for. Hva er «radikalt bokmål», om ikke en språkform eller norm?

For å nærme meg et svar, vil jeg gripe an saken fra en annen vinkel. A-ender og diftonger er de fremste kjennemerkene på radikalt bokmål. Det er fordi det er disse kjennetegna folk er mest bevisste på når det gjelder den stilen. Det finnes a-ender og diftonger i konservativt bokmål også, men det er mengden det kommer an på. Som oversetter er jeg veldig klar over at det utover a-ene og diftongene er flere andre ting som må sitte i et «upåklagelig samnorsk», og a-endingene og

diftongene er faktisk noe av det letteste å få på plass. Enkelte ord, som *sjøl* og *fram* kommer også av seg sjøl. De store utfordringene i oversettelsesarbeidet ligger ikke her. Snarere består hovedutfordringene av sånne ting som å oversette tyrkiske genitiver, passivkonstruksjoner, partisipper og konverb, for ikke snakke om å skape riktig rytme og flyt i språket. Det at kjennetegna på radikalt bokmål kjennes som så ubetydelige i oversetterjobben, kan være en grunn til at det føles feil å flagge oversettelsene som «radikale». De er jo først og fremst oversettelser fra tyrkisk til norsk. Uansett hvilken form for norsk en velger å oversette til, vil alltid hovedutfordringen ligge i det å omskape god tyrkisk til god norsk.

Men for leserne er det sjølsagt den ferdige formen som er synlig, og betegnelsene «radikal», «moderat» og «konservativ» finnes, sjøl om forskjellene mellom radikalt bokmål og moderat eller konservativt bokmål i dag er mindre enn hva de en gang var. Likevel er det mange som opplever at disse betegnelsene er veldig politiske, og det på en politisk lite treffende måte. Det mest radikale i dagens bokmål er kanskje valgfriheten, og den kommer en ikke unna samme hvilke former en måtte velge. Istedenfor å ape etter politikerne som slår fast at samnorskpolitikken er død, og at norsk heretter alltid skal være ett språk med to målformer, kjennes det riktig å påpeke at denne språkpolitikken er en samnorskpolitikk i den forstand at norsk dermed blir å oppfatte som en samlebetegnelse for «hele smæla» av valgfrie former som til sammen utgjør norsk.

Et resultat av valgfriheten er jo også at folk velger a-ender og diftonger i varierende grad. Det er aldri snakk om enten–eller. Et eksempel er den nye bibeloversettelsen. Når det i bokmålsbibelen i 2011 heter *jenta* og *greiner*, betyr ikke det at oversettelsen er radikal, men at dette er ord som i dag passer inn i konservativ språkføring. I 1978-oversettelsen het det tilsvarende *piken* og *grener*.

Et liknende eksempel er framgangen for etterstilte possessiver, som her i 2011-oversettelsen av Ester 1, 3: «i det tredje regjeringsåret sitt, holdt han en fest for alle stormennene og tjenerne sine.» I 1978-oversettelsen het det samme verset: «holdt han i sitt tredje regjeringsår et gjestebud for alle sine stormenn og embetsmenn.» En oversettelse med for mange etterstilte possessiver ville sikkert virke radikal for tretti år siden. Men i dag er ikke etterstilt possessiv en markør for radikalt bokmål. Dette er et eksempel på åssen forskjellene har minsket mellom hva som blir oppfatta som radikalt og moderat. Valget mellom eiendomsuttrykk med henholdsvis genitiv-s og preposisjonsuttrykk er heller ikke et markert valg som entydig fører til at en tekst blir oppfatta som «radikal» eller «konservativ». Det samme gjelder valget mellom passiv-s eller passivuttrykk med former av verbet *bli*. Det er mulig at moderat bokmål har mer av s-ene, både mer s-passiv og s-genitiv enn radikalt bokmål. Det vil si: Det kan hende at om en velger mye a-ender og diftonger, bør en være litt forsiktig med disse s-formene. Det er i alle fall noe jeg tenker på i mine egne oversettelser, og dette kommer jeg tilbake til. Men hovedregelen er uansett at både s-passiv og bli-passiv, og både s-genitiv og preposisjongs-genitiv lever side om side i alle varianter av dagens bokmål. Forskjellen mellom radikalt bokmål og

moderat bokmål framstår dermed som et spørsmål om mengden av diftonger og a-ender, altså om reint fonologiske og morfologiske detaljer.

Men ikke bare er den reint formelle forskjellen mellom radikalt bokmål og moderat bokmål redusert til morfologi og fonologi. Av og til kan det også virke som at markørene for radikalt bokmål, altså a-ender og diftongene, er litt tilfeldig valgt. For valga mellom, si, *kasta* og *kastet* eller *skreiv* og *skrev*, utgjør bare en liten del av alle de valga jeg som oversetter må gjøre innenfor det norske formverket. Et eksempel: Fra og med 2005 er det fritt fram om *bever* i flertall skal hete *bevere*, *bevrer* eller *bevre*. Den siste forma er den nyeste i ordboka, men hvilken av formene er den mest radikale? Mens Bibelen i 1978-oversettelsen hadde *store seirer*, står det i 2011-oversettelsen *store seire* (2. Samuelsbok 22, 51 og Salme 18, 51), men er det ene mer «radikalt» enn det andre? *Seire* er i alle fall den nyeste formen. Enklere er det kanskje å velge den mest radikale og den mest konservative formen blant *handa*, *hånda*, *handen* og *hånden*, som vel og merke alle er gode, jamstilte former ifølge Bokmålsordboka. Men også dette ordet viser at grensene ikke er absolutte. *Hånden* passer for eksempel både i radikalt bokmål og moderat bokmål. (*Handen* er svensk.)

Det handler om stil

Men likevel, alle forbehold tatt i betraktning, begrepet «radikalt bokmål» er fortsatt i bruk, og graden av a-ender og diftonger ser ut til å holde seg som en markør som gjør det meningsfullt å opprettholde en distinksjon, en skjelning mellom radikalt bokmål og moderat bokmål, om ikke et skille. Men hva er radikalt bokmål, dersom det ikke er en egen norm? Hva uttrykker forskjellen mellom radikalt bokmål og moderat bokmål? Mitt forslag er at det dreier seg om forskjellige stiler, eller stilretninger, siden stilvalga fortsatt er mange innenfor moderat bokmål og radikalt bokmål hver for seg. Når vi regner med nynorsk, kommer vi til at det på norsk finnes tre distinkte stilretninger, og disse er knytta til noen av de samme kjennetegna som før ble knytta til språkformer som hadde klarere grenser seg imellom. Disse stilretningene kan angis som:

1. Radikalt bokmål, med kjennetegn som mye a-ender og diftonger.
2. Moderat bokmål, med kjennetegn som moderat bruk av a-ender og diftonger.
3. Nynorsk, med særlige kjennetegn som trekjønssystemet og kortpresensformer.

Sjøl om jeg her, i mangel av noe bedre, har valgt å bruke samme navn som før ble brukt om ulike språknormer, er det viktig å understreke at det her dreier seg om stilretninger innenfor moderne norsk. Denne overbygningen, moderne norsk, kan for øvrig også kalles en stilretning i og for seg, og nedenfor kommer jeg til å gå nær-

mere inn på hvordan moderne radikalt bokmål skiller seg fra eldre radikalt bokmål og samnorsk.

Stiler og stilretninger har visse formelle kjennetegn, som det gjelder å beherske når en tar dem i bruk, men like viktig er det at de uttrykker ulike betydninger som folk kan oppfatte uten nødvendigvis å beherske de ulike stilene sjøl. Når det gjelder hva disse tre stilretningene uttrykker, er det viktig å understreke at de ikke uttrykker ulike «stilnivå», for valget mellom radikalt bokmål og moderat bokmål dreier seg ikke om et valg mellom «høgspråk» og «lavspråk». Snarere dreier det seg om et valg av kontekstualisering. Siden moderat bokmål blir assosiert med talemålet på Oslos vestkant og tilgrensende områder vest for Oslo, innebærer det å oversette til moderat bokmål at en plasserer det oversatte verket innenfor en kontekst som likner Oslo Vest. Radikalt bokmål blir tilsvarende gjenkjent som en «standard østlandsk», eller en variant av bokmål som gjenspeiler talemålet over store deler av Østlandet, inkludert Oslo-gryta utenom Oslo Vest. Videre blir nynorsk oppfatta som en gjenpeiling av norske dialekter. Målspråket norsk stiller altså med tre distinktive stiler, som legger til rette for bevisste oversettervalg når det gjelder kontekstualisering av det oversatte verket. Vi er vant til å se de språklige valga til norske forfattere i en tidsmessig, geografisk og sosial kontekst. Norske oversettere kan derfor spørre seg hvem forfatteren likner i en norsk kontekst, og ut ifra det plassere oversettelsen i det norske språklandskapet.

Siden veldig mye av valgfriheten til norske oversettere er spesiell for den norske språksituasjonen, kan det virke meningsløst å spørre originalen om den blir formidla best på nynorsk, moderat bokmål eller radikalt bokmål. Språket i originalen sier sjelden noe om det fordi de fleste andre standardspråk gir mindre av den typen valgfrihet som finnes i norsk. Norsk, derimot, har tre stiler innenfor ei småle, eller – med andre ord – tre stilretninger som alle representerer norsk. Det er vi, oversetterne, som må velge hvilken stilretning som passer best for hvert enkelt verk. Sjøl om alle de tre stilretningene er allmenngyldige representasjoner av norsk, og altså ikke representerer ulike stilnivå, betyr ikke det at de er nøytrale. Men hva skal oversetteren se etter i originalen for å velge riktig stilretning? Ulike faktorer som kan spille inn i valget av stilretning, er forfatterens sosiale bakgrunn, tidspunktet for forstutgivelsen, utgivelsesstedet og sjølve innholdet i boka.

Egne erfaringer med radikalt bokmål

Da jeg høsten 2002 ble spurt om å oversette Asli Erdoğan's *Byen med den røde kappa* til norsk, valgte jeg først å oversette til nynorsk. Den viktigste grunnen til det var erfaringene jeg hadde med språksensuren i norske aviser, som særlig rammer bokmål med mye a-endinger og diftonger. Så lenge nynorsk er tillatt, tilsa erfaringene mine den gangen at dette er et større og friere språkrom å virke i. Jeg var enda ikke klar over den utstrakte friheten som alle norske oversettere arbeider under.

Jeg hadde allerede opplevd at a-endingene som jeg er vant til, ble bytta ut med andre endelser i de konservative avisene Tønsbergs Blad og Aftenposten. Dette kan

virke harmløst, og jeg er ikke den som tviholder på a-endingene mine; kan ikke huske sist jeg skreiv *væra* og *øra*. Problemet var dels at de aldri spurte, dels at de aldri klarte å få det rett. De bare flikka på tekstene mine, som dermed endte opp i former som for meg framsto som kaudervelsk.

Under praksis som journaliststudent i Vårt Land hadde jeg også en spesiell opplevelse. Dette er ei avis om har vedtatt en langt friere språkpolitikk enn de nevnte riksmålsavisene. Like fullt ble to ukers praksis avslutta med at jeg ble innkalt til en av redaktørene, som for anledningen hadde lagt beina oppå arbeidsbordet mellom oss, og i en belærende tone kunne fortelle meg at det ikke lenger var gjengs politikk at bokmål og nynorsk skulle «likne hverandre mest mulig».

I tillegg til disse aviserfaringene hadde jeg et grunnløst inntrykk av at norske oversettelser helst skulle være på moderat bokmål, en stil jeg var lite vant til å bruke. Kanskje ville Gyldendal behandle en bokmåloversettelse på en måte som tilsvarte det jeg hadde opplevd i avisene? Nei, tenkte jeg, om jeg skulle finne et språkrom som var stort og fritt nok til å kunne gjøre mine egne stilistiske valg basert på originalen, måtte det sikreste være å velge nynorsk. Dessuten føltet nynorsk som et like naturlig valg som bokmål, etter grundig opplæring i begge målformene på Greveskogen videregående skole i Tønsberg. Derfor sendte jeg inn første prøveoversettelse på nynorsk, sjøl om noen av vennene mine mente at det kanskje ikke var det forlaget forventa.

Oversetterens frihet

I forlaget var reaksjonen på nynorskoversettelsen en helt annen enn den jeg kunne forvente etter aviserfaringene mine. Det første jeg fikk beskjed om, var, kort gjenfortalt: «Vi er overraska (for det er ikke nynorsk vi pleier å få inn), og du står fritt til å velge språkform og stil.» Det er viktig å understreke ordet fritt.

Friheten for norske oversettere handler for det første selvfølgelig om den iboende friheten i språket – og det er ingenting særnorsk ved det. På alle språk finnes det flere måter å uttrykke samme sak på. Men friheten for norske oversettere handler for det andre om forlag som har stor respekt for oversetternes kunstneriske frihet. For det tredje handler friheten om den språkpolitiske situasjonen som gir oss et hav av valgfrie former å velge mellom. Valgfriheten som finnes i norsk, er spesiell, og gir norske oversettere et unikt utgangspunkt når det gjelder å velge uttrykk på mål-språket. Det spesielle er ikke friheten som gjelder ordvalg og setningsbygning. Skal det hete *port* eller *dør*? Skal det være aktiv-setning som i «da trommelyder vekka henne», eller passiv som i «da hun ble vekka av trommelyder»? Dette er to typer av valg som oversettere alltid må gjøre, og gjør hele tida, uansett hvilke språk de oversetter til. Ordvalg vil si valg som gjelder semantikken i språket, mens valg som har med ordstilling eller setningsoppbygning å gjøre, gjelder syntaksen. Semantisk og syntaktisk valgfrihet er en forutsetning for kreativ språkbruk, på alle språk.

Sjøl om jeg nå stikker hodet fram for hogg, kan det kanskje være interessant om jeg prøver å forklare hvorfor jeg, som de aller fleste norske oversettere, har valgt å

oversette til bokmål. Det viktigste når det gjelder mitt valg av språkform, er at jeg mangler den personlige tilknytningen som gjør at jeg skulle kunne betegne nynorsk eller bokmål som mitt «hjertespråk». Dette personlige emosjonelle forholdet til målformene blir jo ofte tatt for gitt innenfor den diskursen som kalles norsk språkdebatt. Nest viktigst er at de jeg møtte i forlaget, la fram tre argumenter som gjorde meg overbevist om at bokmål kunne fungere godt:

1. Bokmål, hvilken som helst form for bokmål, når flere lesere enn nynorsk (som en del lesere faktisk reagerer negativt på).
2. Det er bokmål vi er mest vant til og har best mulighet til å hjelpe deg med.
3. Vi er veldig interessert i å se et større spekter av bokmålet i oversettelser.

En liten innskyttelse: De to først argumentene her kan jo være interessante å se nærmere på også for dem som ønsker å forandre situasjonen sånn at vi får flere oversettelser til nynorsk, for dersom de stemmer, dreier det seg om omfattende strukturproblem.

Valget jeg sto overfor den gangen, var enkelt, og særlig det første argumentet gjorde meg overbevist om at det beste var å oversette til bokmål – jeg ville nå flest mulig lesere med tyrkisk litteratur. Når forlaget i tillegg syntes det var spennende med bokmåloversettelser som torde å bevege seg utenfor den smale normen for moderat bokmål, var saken avgjort. I nært samarbeid med forlaget skulle jeg få utvikle oversetterspråket mitt i form av et bokmål som jeg opplevde som allmenngyldig og naturlig, det vil si et bokmål spekka med a-ender og diftonger. Dette ville kle boka godt, og prosjektet virka spennende! Og et nybrottsarbeid ble det, på særlig to måter som jeg straks skal gå nærmere inn på. For det første var det nytt for meg, som ny oversetter, å utvikle «et eget oversetterspråk» – og denne erfaringen deler jeg med alle førstegangsoversettere. For det andre opplevde jeg at jeg var med på noe nytt i forlaget da vi sammen utvikla et gangbart og moderne radikalt bokmål for oversettelse.

Oversetterens normativitet

Å finne et egna oversetterspråk, en egen stemme, en stil og et toneleie som passer originalen og når leserne – dette er kjente utfordringer for alle oversettere, og på en måte skaper oversetteren et nytt språk for hver oversettelse. Men jeg tror de fleste oversettere vil være enige i at det er noe spesielt med den første oversettelsen. For meg innebar det å endelig gi slipp på det innlærte prinsippet om å dyrke et personlig språk og å omfavne tanken om at språket er felles.

Forskjellen på oversetterspråk og skolespråk dreier seg altså i første rekke om en forskjell i prinsipper om språket, men disse prinsippforskjellene har store konsekvenser for språket. I skolestilene mine hadde jeg utvikla skrivinga mi etter lærernes prinsipp: «skriv som du snakker» og «bruk ordboka». Det er ikke vanskelig å se at jeg fulgte et typisk radikalt språkpolitisk prinsipp om talemålnærhet. For

meg innebar det å skrive *væra, fram og trur*. For andre kan det samme prinsippet bety å skrive *være, fram og tror*. Det radikale prinsippet fører med andre ord ikke nødvendigvis til radikalt bokmål, men nettopp til det mangfoldet som kjennetegner norsk som «ei smæle».

Vi er mange som vet å sette pris på denne smæla, men samtidig er det viktig å påpeke at prinsippet som fører til smæla, ikke duger som prinsipp for oversetting. Å oversette til norsk innebærer en egen måte å tenke norsk på, som er veldig forskjellig fra den språkpolitiske måten å tenke norsk på. For oversetteren er språket i grunnen ikke noe personlig, sånn som det er i språkpolitikken, men noe felles. Det blir ofte sagt at den beste oversetteren er den som ikke synes. Den oversatte teksten skal være på et allmenngyldig språk. Det vil si at teksten som helhet, og ord i teksten, ikke skal stikke seg nevneverdig ut for leserne. Det tvinger oversetterne til å bli mer normative enn det norsk språkpolitikk legger opp til at vi som «språkbrukere» skal være. I motsetning til forfattere, som helst skal stikke seg fram med personlige særegenheter i språket, skal oversettere tone ned alle særegenheter om ikke de har belegg i originalen. For å gjøre det helt klart: Stilretningene som jeg nevnte ovenfor, har ingenting med denne typen særegenheter å gjøre. Det jeg snakker om, er for eksempel å velge et alderdommelig ord som *portemoné* for *lommebok*, slang som *wolla* og *errugæern* eller typiske dialektord som *sålan* for *sålen*.

Sjøl om stilretningene egentlig ikke har med dette å gjøre, er det ingen klar grense mellom hva som befinner seg trygt innenfor stilretningene moderat bokmål, radikalt bokmål og nynorsk, og hva som skiller seg ut som mer spesielt. En god dose a-ender og diftonger er som sagt de fremste kjennetegna på radikalt bokmål. Et godt radikalt bokmål må derfor ha en dose av a-ender og diftonger som er bemerkelsesverdig større enn i moderat bokmål. Men også i oversatt radikalt bokmål kan det bli for mye av det gode! Og på den andre sida: En moderat bokmåloversettelse som er totalt ribba for a-ender og diftonger, vil også stikke seg ut. Når det heter *greiner* og *jenta* i den nye bokmåloversettelsen av Bibelen, må det bety at dette er former som i dag hører med i moderat bokmål, og formene *grener* og *jenten* stikker seg kanskje også i denne stilretningen ut som mer personlig markerte former? Kanskje *jenten* stikker seg kraftigere ut enn *grener*? Det er ikke alltid like lett å sette grensa mellom nøytralt og markert språk, og folk har ulike oppfatninger om hva som er nøytralt og markert.

Altså blir oversetteren tvunget til å være mer normativ enn språkpolitikken, og det virker strengt å si at det kan bli for mye eller for lite a-ender. Det er lett å tenke: Det må jo folk få velge sjøl! Dette synspunktet virker både raust og radikalt korrekt. Men som oversetter må en ta inn over seg konsekvensene av de språkvalga en gjør. Det er mange farer som ligger på lur. Meningsinnholdet som stilen i seg sjøl målbærer, er minst like viktig som det estetiske ved formene hver for seg, og like mye som moderat bokmål kan bli oppfatta som pertentlig, fise fint, gammeldags og snevert, kan radikalt bokmål bli oppfatta som hARRY, bondsk, revyaktig, kriminelt og uintelligent. Disse merkelappene bygger på fordommer, og bør selvfølgelig ikke

styre hvilke ord som er med i ordboka og ikke. Men som oversetter må en forholde seg til dem som en realitet – og utnytte dem for alt de er verdt. Noen ganger kan en ha behov for å benytte seg av en «harry» stil, andre ganger skal stilen være «gammeldags». Det gjelder å forholde seg bevisst til stilene, og det gjelder å finne en «nøytral» stemme å variere stilen ut ifra.

Jeg unnlot å nevne nynorsk her. For jeg trur situasjonen for nynorsk er annerledes enn for bokmål. Den største faren for nynorsk er vel rett og slett at den kan virke for uvant og dermed utilgjengelig siden bokmål er så dominerende? Det kan virke som at nynorsklesere har mindre fastlåste oppfatninger om hvilke former som er nøytrale, og hvilke som er markerte.

Kjøreregler for radikalt bokmål

Det hefter altså ulike farer ved de forskjellige stilretningene. Men åssen finner en «den nøytrale stemmen»? Gyldendals forslag var at jeg skulle spørre Arne Torp, og det gjorde jeg. Nordiskprofessoren hadde to prinsipper: Hold deg til ordboka, og hold deg til Oslo-språket. Et tredje prinsipp, som jeg har lagt til fordi unge norske forfattere er opptatt av det, er: Språket skal ikke være gammeldags, og om forfatteren virker kul, skal språket også være det. Et fjerde prinsipp er: Radikalt bokmål og moderat bokmål er begge uttrykk for samme moderne bokmål.

Forklaringene bak de to første prinsippa er at Oslo-folk i dag opplever at de kan skrive som de snakker. Det gjelder enten de sier *hytta* og *solen* eller *hytta* og *sola*. Men det finnes fortsatt en del ord i ordboka som ikke er vanlig blant dem som vokser opp i Oslo. Et par eksempel på det er *raud* og *kvit*. Du må et stykke opp i landet før disse orda blir vanlige, og de stikker seg ut i skrift. Videre: Om du oversetter ny prosa, er det selvfølgelig ingen grunn til å skape en gammeldags oversettelse. Både Oslo-prinsippet og moderne-prinsippet slår over i «samnorsk»-prinsippet: Altså at radikalt bokmål og moderat bokmål er varianter av samme språk, det vil si to retninger innenfor samme stilretning. Forventningen om at språket skal være Oslo-basert og moderne, står nemlig like sterkt i både radikalt bokmål og moderat bokmål. Arne Torp nevnte også at «moderne bokmål» har vært lansert som et alternativt begrep til «radikalt bokmål», men det har ikke slått an i allmenn bruk. Et par eksempel på åssen moderne-prinsippet viser seg i praksis, kan være når en heller velger «hun gikk på bussen» enn «hun steig på bussen», og «han tok imot pengene» heller enn «han mottok pengene».

Flere konsekvenser av kjørereglene

Det er særlig Oslo-prinsippet som gjør at stilretningen jeg oversetter til, blir så annerledes enn hva jeg skreiv i mine egne skolestiler. Oslo-prinsippet gjør også at radikalt bokmål skiller seg fra tradisjonell samnorsk. På nøytralt radikalt bokmål heter det *melet* og *melka*, ikke *mjølet* og *mjølka*. Det er også god grunn til å skrive «svinga seg opp i treet» heller enn «svingte seg opp i treet». Særlig når det gjelder verb har jeg i forbindelse med språkvask av og til blitt råda til å ha flere a-ender

enn jeg har brukt i utgangspunktet, også flere enn ordboka skulle tilsi. Verbformen *råda*, som jeg nettopp brukte, finnes for eksempel ikke i Bokmålsordboka. Der heter det *rådd* eller *rådet*, men ikke *råda*. Men *råda* passer likevel bedre i radikalt bokmål fordi *rådd*, i alle fall ut ifra et Oslo-perspektiv, virker gammeldags.

Ellers er substantiva et mer spennende og uoversiktlig område når det gjelder distribusjonen av a-ender. Og her har jeg ofte blitt råda til å bruke mindre a-ender enn jeg har brukt i utgangspunktet. Ut ifra min egen dialekt skulle jeg gjerne skrevet *jenta*, *krafta*, *beina* og *øra*. Det er enkelt å forklare ut ifra det tradisjonelle trekjønnsystemet. Men i oversettelsene mine har det blitt *jenta*, *kraften*, *beina* og *ørene*. Det virker rotete ut ifra et trekjønnspektiv. Og et spørsmål jeg har stilt meg, er: Hvor mange a-ender kan jeg fjerne før det virker inkonsekvent? Et eksempel fra *Byen med den røde kappa* viser forhåpentligvis at det fungerer å løsrive seg fra trekjønnsystemet: «I gjela, Rios ulvereder, gjorde favelaene opprør mot tyngdekraften, der de klamra seg fast til store klipper som til og med plantene måtte slippe taket i.» Oslo-prinsippet kan anvendes for å vise at distribusjonen av a-ender her er konsekvent. Hva som styrer distribusjonen av a-ender på substantiv etter hvert som trekjønnsystemet faller, er ikke så godt å vite på forhånd. En må rett og slett kjenne Oslo-språket for å vite åssen det skal være. Valget av «tyngdekraften» her kan underbygges med et tips jeg har fått om at konkrete ting som tradisjonelt har a-ende beholder a-ende, mens abstrakte ting i større grad får -en-ende. Ellers finnes det jo en sterk tendens i Oslo-området til at substantiv som slutter på -e, som *såle* får a-ende: *såla*. Dette er utradisjonelt, finnes ikke i ordboka og heller ikke i oversettelsene mine.

Jeg har også forholdt meg konservativ til -ning-ord. Sjøl om de ifølge ordboka siden 2005 kan få både a-ender og en-ender, har jeg valgt -en, som her, igjen fra *Byen med den røde kappa*: «Innredningen i studioleilighetene var nok ei konkretisering av den forfina personligheten hans.» Videre kan det være gode grunner til å skrive *innenfor* og *utenfor*, ikke *innafor* og *utafor*. Det kan som sagt bli for mye av det gode! Dette henger sammen med prinsipp fire: Radikalt bokmål og moderat bokmål er samme språk. En viktig forutsetning for et nøytralt bokmål virker fortsatt å bygge på prinsippet om en viss moderasjon når det gjelder både a-ender og diftonger. Så den dagen en forlagsredaktør kunne fortelle at mange lesere oppfatter *blei* som «en rød klut», ble også den siste dagen jeg skreiv *blei*. Og siden jeg skriver *ble*, skriver jeg *vet*. Forklar det den som kan.

En ting jeg får ulike råd om, er a-ender eller ikke på intetkjønnsord. Etter gode råd har jeg bytta ut *øra* med *ørene*. Et eksempel på det i *Byen med den røde kappa*: «Özgür hadde ikke hull i ørene, hun dro på smilebåndet av astrologi og hata sko som slapp tærne ut i det fri.» En forklaring på at det bør hete *ørene* er at de sitter så nær *øynene*, og det kan virke rart å ha a-ending på det ene om en har valgt det bort for det andre. *Øya* som flertallsform er valgt bort ikke så mye for at det likner på *øya* som i *Kalvøya*, men fordi det stikker seg ut og lett genererer fordommer av den typen jeg nevnte ovenfor.

Jeg har også fått tips om at a-ender er helt greit på enstavelsesord, som *toga* og *beina*, men kanskje ikke på flerstavelsesord som *prinsippa*. Dette prinsippet ble lansert i en spørrende tone, og jeg forholder meg ikke slavisk til det. Jeg har spurt flere om hva de tenker om *prinsippene* versus *prinsippa* og liknende ord, men så langt jeg kan forstå, er ikke dette et område folk har sterke meninger om. Det kan virke som om valgfriheten her er like umarkert som valget av *bevere*, *bevrer* eller *bevve*. I *Byen med den røde kappa* har jeg brukt formene *prinsipper* og *prinsippa*: Først «Hver gang såkalt veloppdragne mennesker tråkka på hennes mest grunnleggende prinsipper ...» og i en annen sammenheng «Prinsippa hun hadde utvikla». Det finnes en grense for hvor mye disse valga lar seg forklare. Det gjelder å ha tentaklene ute, og være lydhør for alle råd og vink en får underveis særlig gjennom språkvask og korrektur, samtidig som en passer på å bevare et radikalt bokmål som leserne opplever som konsekvent.

Hittil har jeg konsentrert meg mest om a-ender i forhold til andre endelser på substantiv og verb. Dette er reint morfologiske valg. En annen type valgfrihet er som nevnt den morfosyntaktiske, og da tenker jeg spesielt på s-ene. Som endelse uttrykker -s genitiv, altså eierforhold, når det settes på et substantiv, og passiv når det settes til et verb. Men dette er ikke de eneste måtene å uttrykke genitiv og passiv på i norsk. Genitiven i «på den fysiske kroppens kamparena», som er tatt fra *Byen med den røde kappa*, kunne kanskje også vært uttrykt med preposisjonsuttrykk: «på kamparenaen til/for den fysiske kroppen», eller med *garpegenitiv*: «på den fysiske kroppen sin kamparena». Sjøl bruker jeg ikke *garpegenitiv*, men forholder meg til det som er vanlig på bokmål, en variasjon mellom genitivs-s og preposisjonsuttrykk. Dette byr ofte på utfordringer, for det kan ofte virke fristende å bruke masse s-genitiver, siden disse gir samme ordstilling som på tyrkisk når det gjelder «eieren» og «det eide», men det kan fort bli for mye for stilretningen. Dette trur jeg ville vært ganske likt om jeg oversatte til moderat bokmål. Det henger nemlig også sammen med at genitiv på tyrkisk (i en bestemt form) har et mye videre bruksområde enn på norsk. I tillegg til eierforhold, uttrykker tyrkiske genitiver også ofte subjektet i underordna leddsetninger. Andre ganger støter en på en type genitivuttrykk som best blir oversatt med norske adjektivuttrykk. For eksempel kan «Kedinin güzelliğine bak!» bli oversatt til «Se den fine katten!» eller «Se, så fin katt!» mens «Se på kattens skjønnet!» ikke ville være god norsk.

Et annet valg er valget mellom passiv-s eller passivuttrykk med former av *å bli*. «Som kalles 'livsglede'» kan også hete «som blir kalt 'livsglede'». Grunnen til at dette valget ofte byr på utfordringer, henger nok igjen sammen med at tyrkisk bruker passiv-former i mye større grad enn norsk. Ofte må en omskrive med aktivkonstruksjoner på norsk. Men det går ikke alltid, og når en da skal uttrykke passiv, har en valget mellom s-formene og bli-uttrykkene. Jeg holder nok litt igjen på s-ene her også, mest fordi jeg føler at radikalt bokmål krever det, ikke fordi jeg har fått noen reaksjoner på at jeg bruker enten for mye eller for lite passiv-s, og til tross for at jeg gjerne bruker s-formene i mitt eget talemål. Kanskje dreier dette seg om

et valg som er mer umarkert enn jeg opplever det, sjøl om konstruksjonene formmessig er så ulike.

Gunvald Ims er født i 1979, fra Våle i Vestfold. For tida er han doktorand i tyrkiske språk ved Uppsala universitet, der han skriver avhandlingen sin om ironi i tyrkisk modernisme. Han har oversatt flere bøker fra tyrkisk til norsk

GEIRR WIGGEN:

Lundeby-minne

Einar Johannes Lundeby døde 7. mars og blei bisatt fra Asker kirke 18. mars 2011. Han var født 3. oktober 1914 og blei altså nittiseks og et halvt år gammel. Han var og blei samnorskmann i hele sitt voksne liv. Ett felles skriftspråk i Norge var nok i første rekke ei målrasjonell fornuftssak for han, men samtidig var det verdig og rett i hans øyne at denne samnorsken skulle reflektere og gi aksept til utbredte former i jamne folks språkbruk. Slik var samnorskposisjonen hans prega av en utbredt mentalitet i norsk mellomkrigs- og tidlig etterkrigstid som la større vekt på normert stringens i sjølve det skriftspråklige uttrykket, for Lundeby gjerne også i det talespråklige, enn den samnorskposisjonen som kom til å bli min etterkrigsgenerasjons dominerende fra 1970-tallet av, og som har vært mer opptatt av talemålsrepresentativitet og dermed har tolerert større formell variasjon i skriftformverket. Det hindra ikke Lundeby i å interessere seg sterkt for samtidig språksosiologisk variasjon: Det var han som i 1970 tok initiativet til den store *Talemålsundersøkelsen i Oslo* (1971–76) som blei min feltlingvistiske forskerskole, og som på avgjørende vis kom til å gi retning for vitenskapsvegen min.

Karriere

Gjennom sju tiår kom han til å øve sterkere innflytelse enn de fleste på norskfaget i skolen og ved høyskoler og universitet. Erfaringene hans fra tida som lektor ved *Ringerike høgre skole* 1941–45 og ved *Nordstrand høgre skole* i Oslo 1950–52 gjorde han livslangt interessert i skolens viktige formidling av norsk- og nordiskspråklige kunnskaper, holdninger og ferdigheter. Den seinere innflytelsen hans som språknormer var prega ikke minst av slike omsyn, både da han som sekretær i *Norsk språknemnd* 1952–58 fikk innflytelse på bokmålsnormeringa der, enten det var i tråd med eller i opposisjon til Didrik Arup Seips vilje i enkeltspørsmål, og da han seinere nådde mange som forfatter av skole- og allmennordbøker og av lærebøker i språkhistorie for skoleverket. Undervisning og allmenn opplysning om både norskspråklig kultur og nordiskspråklig samband var også viktig i virket hans som reiselektor i norsk for *Föreningen Norden i Sverige* 1945–47, deretter som universitetslektor i norsk ved *Lunds universitet* 1947–50. Ved *Universitetet i Oslo* kom hans undervisningsinnsats som universitetslærer – først som vikar for D. A. Seip 1951–54 og lærer i praktisk språkbruk 1956–60, deretter som fast tilsatt universitetslektor 1961–67 (etter å ha vært forskningsstipendiat (NAVF) 1958–61), så som dosent fram til 1971 og deretter professor i nordisk språkvitenskap – til å gjelde framfor alt disiplinene grammatikk og nyere språkhistorie. Gjennom veiledning av mange, mange hovedfagsstudenter i deres avhandlingsarbeid og gjennom velstrukturerte forelesninger og stimulerende seminarer for studenter på alle studienivå kom nettopp hans fagforståelse og -fokus til å bli tradert videre helt til våre dager av

utallige norsklærere i den høgre/videregående skolen, liksom i lærerutdanningsavdelingene ved høyskoler og universitet.

Einar Lundeby var ved full kraft da han måtte gå av for aldersgrensa i 1984. Da hadde han attåt undervisninga si utført egen forskning, inkludert doktorgradsarbeidet om overbestemt substantiv i norsk (1965/1966), og han hadde båret de administrative verv han blei valgt til, inkludert dekanvervet ved Det historisk-filosofiske fakultetet (1976–78). Han likte ikke å måtte pensjoneres. Han både måtte og ville arbeide videre. Og det gjorde han, ikke bare i språkvitenskapelige og -politiske sammenhenger som redaktør av tidsskriftet *Maal og Minne* (1968–95) og Oslo-universitetets representant i *Norsk språkråd* (1980–87), men også i videre kretser. I høg alder engasjerte han seg sterkt i arbeid med sine barndomstrakters lokalkultur, ikke minst i Hobøl historielag, som gav ut lokalhistorisk interessante tekster han sjøl hadde omsatt fra norrønt og latin og supplert med aktuelle kommentarer. For Østfold Mållag skreiv han ei bok om østfoldmål (1995) som er opplysende for både lek og lærd. Den siste internasjonale publikasjonen hans kom etter at han hadde passert 90 år (2005). Da kom også den siste bokutgivelsen hans (om middelalderbrev fra Hobøl, sammen med Asbjørn Hjorthaug). Ei lagshistorie han gav ut om *Bymålslaget* i 2002, kom ut på nytt før jul 2010. Einar Lundeby's vitenskapelige og populærvitenskapelige publikasjonshistorie strakte seg fra 1946 til det siste leveåret hans.

Lundeby engasjerte seg ikke bare i fag, saker og institusjonsvirksomhet, men også i og for enkeltpersoner. For eksempel tok han seg av en ung ghaneser som kom til Norge før innvandring blei et offentlig tema, og han engasjerte seg for resten av livet for denne unge afrikanerens beste, både hans utdanning, arbeid og familieliv. Det kom en varm hilsen fra Ghana til Asker ved Lundeby's bisettelse. Einar Lundeby var en sterkt sosialt anlagt mann som både henta og gav glede ved samvær med andre. Han var glad i å fortelle og å lytte til gode historier, han nøt å dele god mat og drikke med andre, han var en oppmerksom kavalier og dansepartner for kvinner i alle aldre. Han tok mellommenneskelig livsglede like mye på alvor som arbeidet.

Men arbeidet hadde en særlig viktig plass i livet hans, og hans offentlige livs curriculum vitae, som jeg bare kort har skissert noen hovedlinjer i ovafor, er alt kjent av mange. Det har vært framført ved flere høve, også av meg sjøl – i det festskriftet han fikk til 80-årsdagen i 1994 (han fikk også et da han gikk av i 1984), og ved et fagseminar som Universitetet i Oslo arrangerte til heder for han ved 90-årsmerket høsten 2004. Professor Kjell Ivar Vannebo, Lundeby's nære kollega ved Universitetet i Oslo, foredrog det på nytt under minnesamværet i Asker etter bisettelsen 18. mars 2011, og han har publisert minneord som gjør greie for det i *Maal og Minne* nr. 2 – 2011. Professor Ernst Håkon Jahr, Universitetet i Agder, holdt minnetale om Lundeby 17. november 2011 i *Det Norske Videnskaps-Akademi*, der Lundeby blei innvalgt i 1972, og der han var et aktivt medlem like til januarmøtet 2011. I mange år representerte han akademiet i styret for *Nansenfondet*, som fordeler forskings-

midler for mange formål. Jahrs minnetale kommer på prent i akademiets årbok for 2011.

Fordi den faglige og institusjonelle karrieren til Einar Lundeby foreligger så godt belyst, er det noen andre og dels lite reflekterte, dels mindre allment synlige sider ved mennesket Einar Lundeby jeg synes det kunne være grunn til å nevne her. Det er noen minnebilder av Lundeby slik jeg sjøl har erfart han, og som nyanserer eller utfyller andres personkarakteristikker på måter som med fordel kan inngå i grunnlaget for eventuelle faghistorikere eller biografer på et seinere tidspunkt.

Einar Lundeby var kjent for meg alt i barneåra mine, ikke personlig, men som en signatur: Som Lundeby sjøl hadde faren min vært bondestudent ved Universitetet i Oslo i mellomkrigstida. De var ikke samtidige. Faren min var åtte år eldre enn Lundeby, men hadde en noe mer kronglete og lengre veg fram til den samme lektoreksamenen med morsmål m/gammelnorsk som hovedfag, som eksamenen og faget het da. Far var ferdig i 1935, Lundeby i 1940. Men på et eller annet vis – det kan ha vært møtepunkt i lektorlaget, felles interesse for musisk livsutfoldelse, språkpolitiske fellesinteresser (far var trøndsk nynorskmann med forståelse for det samnorske) – fikk og opprettholdt de kontakt. Jeg kan ikke sjøl huske å ha sett Lundeby i lag med far, heime eller annetsteds. Men Lundeby sendte alltid far ord- og lærebøkene han lagde. Det var lesestoff også for meg, som la merke til dedikasjons-signaturen i bøkene.

Temperament

Kanskje var det Lundebys kjennskap til far som gjorde at han såg meg da jeg kom til nordisk-faget som mellomfagsstudent i 1970. Mange har imidlertid vitna om hvor allment studentoppmerksom og -engasjert Lundeby var, også på 1970-tallet da det årlig var over 1000 nordiskstudenter og +/- 100 nye hvert år som trengte lærernes avhandlingsveiledning til hovedfag. Lundeby sjøl måtte i tillegg ha vært opptatt av sin egen søknadsprosess for det ledige professoratet etter Bjarne Berulfsen, som han fikk i 1971. Det kan også ha vært det at jeg var et nokså aktivt medlem av instituttets studentutvalg, som gjorde at han såg meg. Men jeg var lågeregrads-student, en av de tusen, og ikke mer «hans» enn andre læreres. Så det kom brått på, da jeg etter et av de tidlig publiserte skriveforsøka mine blei likefram beordra inn på Lundebys kontor for en alvorlig oppstrammer: Lundeby hadde lest det jeg hadde skrevet, og han gikk ingen diplomatiske eller pedagogisk motiverte omveger, men sa beint fram at det var noe tull, det jeg hadde skrevet. Det røpte kunnskapsmangel og var altfor svart-hvitt i si framstilling av forholdet mellom dialektbruk og samfunnsforhold. Jeg fikk se til å holde meg for god til den slags blamasjer frametter! Han hadde naturligvis rett i den faglige kritikken. Men det var Lundebys sinnsstemning som gjorde mest inntrykk. Den lar seg vanskelig omskrive: Han var sint. Jeg var ikke vant til å stå overfor sinte voksne, så jeg opplevde situasjonen som ganske skremmende.

Seinere, da vi begge var medlemmer av Norsk språkråd, såg jeg han like oppøst ved flere høve. Det gjorde stadig sterkt inntrykk å se en lærd mann bli så harm. Mange år etter, da Lundeby fylte 80 år, spanderte han en stor fest på familiemedlemmer og venner i Det Norske Videnskaps-Akademis storslåtte saler – med dans, og med jubilanten som den mest utholdende på dansegolvet; det må ha vært en av de siste gangene dans blei tillatt i akademiets andreetasje, slik svikt som det var blitt i golvet der. Da fikk jeg slikt å høre som gav meg den rette forståelsen av denne sida av temperamentet hans. I en tale minte en bror av jubilanten han på hva mor deres hadde ropt etter han da han i ungdommen forlot heimegarden Lippestad i Hobøl for å utdanne seg istedenfor å overta garden etter den odelsretten han hadde: «Gud bevare deg for sinnet ditt, Einar!» Det må ha vært et personlighetstrekk, og jeg forstod at det uttrykte et sterktfølt engasjement i konkrete situasjoner, ikke minst en rettlinja rettferdighetssans som han ikke greidde å legge band på, og trulig heller ikke ønska å tukte. Det gjorde han uredd for konfrontasjoner. Allerede som språknemnd-sekretær hadde han måttet tåle Didrik Arup Seips eksplosjoner: Seip hadde en gang kasta den boktunge veska si etter nynorsksekretæren, Alf Hellevik; og han kunne klaske neven i Lundebys skrivebord når han mente Lundeby hadde skrevet noe annet i sakspapira enn det Seip sjøl mente. Da var ikke sekretæren svar skyldig! For Lundeby dreidde det seg alltid om å hevde og gjøre det han mente var rett, i smått som i stort, enten det var ubehagelig eller ikke. Meningene hans var vel å merke ikke upåvirkelige og uforanderlige, men så lenge han mente det han mente, hevda han dem med arg konfrontasjon om han fant det påkrevd.

Under krigsåra 1940–45 kunne den ryggmargsrefleksen være farlig, men også mobiliserende. Lundeby har sjøl fortalt meg at han befant seg i Stockholm 9. april 1940, og at hans første reaksjon var lettelse over å ha sluppet redslene i Oslo ved tyskernes inntog der. Men så hadde han sett unge svenske menn stille seg i kø framfor den norske legasjonens lokaler på Strandvägen for å melde seg til motstandskamp i Norge, og så hadde han blitt sint på seg sjøl for sin spontane lettelsesreaksjon og sporenstreks tatt toget så langt han kunne mot riksgrensa, passert den inn i Østfold og sneket seg fram til prestegarden i Hobøl (mer om den nedafor). I Norge var holdninga hans dristig klar. En universitetsnazist som dukka opp i Aulakjelleren i hirduniform, grep han resolutt i uniformen og bar ut! Seinere, i 1942, måtte han følge den barske deportasjonen av ca. 800 lærere til straffarbeidsleir i Kirkenes. Jeg har sjøl sett Lundeby i uredd konfrontasjon med østtyske grensesoldater som han mente hadde opptrådt uhøvelig da vi reiste til og fra en internasjonal lingvistikkongress i Øst-Berlin i 1987, dessuten like bastant i rette med hippieaktige, regelallergiske nederlandske kolleger da de sneik i en av de mange køene vi stod i der. Han stilte vel å merke de samme strenge krava til seg sjøl som til barna sine og andre i så måte, og ikke bare ved store korsveger i livet som den i Stockholm 9. april 1940. Kjell Ivar Vannebo har fortalt om en episode som belyser nettopp det: Da Vannebo var universitetslektor i norsk i Stockholm 1967–70, kom Lundeby en gang på besøk som gjesteforeleser. Da han fikk honoraret for det arbeidet, såg han

at det ikke var trukket skatt. Det gjorde han like uglad som annen urett han stod overfor. Derfor krevde han at Vannebo øyeblikkelig skulle ta han med til det lokale likningskontoret, der han brukte flere timer på å få etterkommet kravet sitt om å betale skatt av honoraret han hadde fått. Det var opplagt en uvanlig opplevelse for skattefunksjonæren.

Allerede under oppstrekkeren Lundeby gav meg som lågeregrads-student tidlig på 1970-tallet, skjønnte jeg at det låg *omsorg* bak initiativet og energiutfoldelsen hans: Han ville ikke at jeg skulle skjemme meg ut på noe vis som kunne være meg til meins seinere. Dette var dessuten på den tida da den norske ml-rørsla var i vekst, ikke minst i studentkretsene. Ml-aktivistene, kunne sønnen Ingard fortelle under minnestunda i Asker 18. mars i år, var allerede utskjemte i Lundeby's øyne. Dem kasta han prompte på dør når de trengte seg på. Lundeby hadde ikke bare klare meninger og et rettlinja sinn, men også fysisk styrke. Det hadde han vist under krigen, og han hadde ikke noe til overs for ureglementerte handlinger til fremme av totalitære holdninger og verdier.

Men situasjonen trengte ikke være *så* tilspissa for å framkalle harmen. Det kunne være nok med alminnelige meningsmotsetninger: Etter et ekstraordinært møte i Norsk språkråd høsten 1985, der talemålsnormering stod på dagsordenen, og der Lundeby var kommet i et riktig ampert ordskifte med den like rettlinja og velmenende østerdalslyrikeren og rektoren Ola Jonsmoen, blei Lundeby innlagt på sjukehus med en hjernebetennelse og fikk ordre om å ligge helt stille i tre uker. Lenge var flere enn jeg redd for at opphisselsen under debatten i språkrådet – som ironisk nok hadde funnet sted på et senter for akademisk meditasjon (!) i Asker (d.e. Skaugumåsen kurssenter, som Acem kjøpte i 1982) – hadde vært utløsende årsak til hospitaliseringa. I dag er jeg ikke like sikker på det. Men der og da kjentes det dramatisk. Fra Ernst Håkon Jahr har jeg ellers fått vite at Lundeby som gammel, og ikke lenger så fysisk sterk, fortsatte å utøve sin rettferdige harme, blant annet overfor utagerende ungdom på et forstadstog nattestid i Oslo som hadde slengt de skitne støvlene sine på togsetet overfor. Det var jo omsynsløst overfor passasjerer som seinere skulle sitte der, og det kunne ikke Lundeby la gå upåtalt hen. Ikke alle hadde våga det en mørk nattetime. Gamle fru Lundeby visste nok hva sønnen Einar kunne råke ut for med det aldri så rettferdige sinnet sitt.

Arbeidskrav

Jeg har også fått oppleve ei annen side ved omsorgsevna til Einar Lundeby. Den forteller ei mer nyansert historie om Lundeby's absolutte sans for grundig, utholdende arbeid. Sønnen Ingard fortalte under minnesamværet etter bisettelsen av faren 18. mars 2011 at han som ung en gang hadde talt faren imot når det gjaldt det han hadde opplevd som altfor mye mas om arbeidets nødvendighet og velsignelse: «Du trur visst livet handler bare om arbeid, du», hadde han sagt til far sin, og fått til svar: «Ja, har du noe bedre forslag?» Lundeby's skjellsord for dem som sluntra unna, var

«slabbedask», og dét ville han ikke at barna hans skulle være eller te seg som. Det har de da heller ikke vært eller gjort.

Fullt så bastant som han hadde svart sønnen sin, har han nok likevel ikke ment det. For da jeg i begynnelsen av sekstiåra mine begynte å bli alvorlig sliten og få problem med helsa, tok den gamle bryet med å ringe meg, flere ganger, og formane meg til å arbeide *mindre*! Lundeby visste at jeg ikke var av dem som hadde ligget på latsida (og visselig av andre grunner enn hans tidlige alvorsord til meg om å gjøre ordentlig studiearbeid før jeg publiserte noe). Men det fikk være måte på pauseløst arbeid, mente han, og han gjorde seg umake med å utlegge hvor alvorlig arbeidsuttømmelse kunne te seg. Jeg hadde gjort nok. Nå måtte jeg tillate meg hvile, ikke minst fordi new management-ideologien med sin konkurranse- og revisormentalitet, som da hadde gjort sitt inntog i universitetshverdagen, ustanselig krevde det motsatte og gikk på arbeidsglede løs.

Da var Lundeby og jeg hinsides tidligere års lærer–student- eller kollega-relasjon. Vi var for lengst blitt venner og på fornavn. Meningsforskjeller og argumentasjonsstrid om ulike språkpolitiske saker i Norsk språkråd, framfor alt om talemålsnormering, hindra verken han eller meg i den utviklinga. Vi hadde vært hos hverandre og delt bordets og ordets gleder som antyda overfor, og kona mi og jeg var inkludert i den vennekretsen han tok med seg ved sitt livs store åremål. Slik personlig nærhet har trulig vært nødvendig for det innsynet han på et tidspunkt gav meg i sitt livs eksistensielle overlegninger.

Eksistensielle overlegninger

Einar Lundeby hadde, som nevnt, vokst opp på garden Lippestad i indreøstfoldske Hobøl. Det var en heim som var djupt prega av streng pietisme. Den hadde han med seg da han først drog til Halden for å ta middelskolen og seinere til Sarpsborg for å gå på gymnaset. Sønnen Ingard har fortalt hvor stolt han hadde vært da han en gang hadde greidd å skaffe Ole Hallesby som taler til gymnassamfunnet der. Men seinere blei det i arbeiderrørsla og Arbeiderpartiet han fant si forankring. Det historiske sambandet mellom norsk lekmannskristendom, som var pietistisk dominert, og den tidlige arbeiderrørsla er vel kjent, også slik at de samme personene ikke sjelden var de lokalt aktive begge steder. Det sambandet er representert i Einar Lundeby's personalhistorie, om enn ikke med samtidighet. Den sterke betoninga hans av arbeidets sentrale plass i menneskelivet, som jeg har tematisert ovafor, har si forankring i både barndomsheimens kristendomsforståelse og i arbeiderrørslas etos.

Som universitetslærer har han likevel, så vidt jeg har hørt eller erfart, ikke gitt uttrykk for noen som helst affinitet til kristendom eller annen religiøsitet. Det store og levende engasjementet hans for sosial rettferd og moralsk etterrettelig atferd på individ- som institusjonsnivå var forankra i arbeiderrørslas fellesskapsorienterte ansvarsetikk, slik jeg og mange andre oppfatta det. Stor var derfor overraskelsen hos en av hans tidligere nære studenter da han i sitt siste møte med Lundeby få

måneder før han døde, fikk høre av den gamle at han rekna seg om agnostiker (telefonisk opplysning 23. mars 2011). Denne tidligere studenten og seinere fagfellen hadde trudd de begge var ateister. Men da vedkommende hadde erklært seg som «protestantisk ateist» som svar på Lundeby's erklæring om agnostisisme for sin del, fikk han engasjert motbør: Åssen kunne han vite at det ikke fantes en Gud?

For min del fikk jeg i ulike møter og samtaler inntrykk av at tanken på Gud og et liv etter dette vokste i Lundeby etter som han blei eldre. Hvor langt borte slike tanker hadde vært tidligere etter at han blei voksen og fant sitt politiske ståsted, aner jeg ikke. Slikt lever ofte et usynlig liv i landet vårt. Etter det jeg kan huske, delte Lundeby slike tanker med meg første gang etter at jeg sjøl hadde meldt overgang til den katolske kirka i Norge sommeren 1991. Av en eller annen grunn kom tre av medlemmene i det studentutvalget jeg var med i først på 1970-tallet, til å gjøre det på ulike tidspunkt. En av dem har fortalt meg (i samtale 13. mars 2011) at Lundeby hadde harselert med henne om det for hennes del. Jeg lurar på om det kan være misforstått. Han harselerte ikke med meg. Han tok det på alvor og mente det måtte reflektere det trekket ved meg at det som skulle gjøres, måtte gjøres fullt og helt, ikke stykkevis og delt – helt andre toner, altså, enn det jeg hadde fått høre som ung student først på 1970-tallet. Og å gjøre ting fullt og helt hadde han sans for. Det betyr ikke nødvendigvis at han for sin del hadde noen videre sans for den katolske kirka. Men for tru og kirkeliv hadde han betydelig sans, lell. Det skulle jeg seinere få nye bekreftelser på.

Kort etter at jeg i 2000 hadde fått utgitt en studie av dødsmentalitet i Norge gjennom 1900-tallet (i jamføring med ei rekke andre land og samfunn), der trusforhold var tematisert ganske tydelig, tok han kontakt igjen for å snakke med meg om slikt. Det var bare positiv interesse å høre. Og så ville han ta meg med på en dannelsesreise til sitt barndomsrike med vekt på det kirkelige. Jeg skulle være sjåfør, han passasjer og reisefører. Fra tidlig en morgen til seint på kveld tok han meg med til middelalderkirka i Hobøl, der han fortalte meg om konfirmasjonsforberedelsene sine, viste meg hvor han hadde stått under overhøringa, gjentok hva presten hadde spurt han om, og hva han hadde svart. Det omfatta også element av katolsk kristendomsforståelse (i kontrast til protestantisk) på ulike punkt. Han inviterte både meg og seg sjøl på besøk der og da til et ganske nyinnflytta prestepar i Hobøl prestegard. De var ikke engang kommet helt i orden, husker jeg, for golvet var ennå under nylegging. Men vi blei bespist og hadde en fin samtale, nå med fokus på hva prestegarden i Hobøl hadde betydd for både Lundeby sjøl og for motstandsbevegelsen lokalt under verdenskrigen. Det var ingen prestehån eller kirkefiendtlighet å merke i det! Det var det heller ikke i det han fortalte om barndom og oppvekst i den pietistiske heimen på Lippestad, da han tok meg med dit etter prestegardsbesøket. Våningshuset stod tomt da, og Lundeby gav meg ei grundig omvisning og fylte romma med beretninger fra unge år. Ikke et vondt ord om kristen tru heller.

Etter 95-årsdagsfeiringa si (2009) ringte Lundeby meg med ei beretning om at han hadde skullet leite opp adresse og telefonnummer til et menneske det hadde

vært viktig for han å komme i kontakt med, og at den slags var blitt bortimot umulig for han med det dårlige synet han hadde fått å streve med da, men at han ved dette høvet nærmest hadde fått det aktuelle navnet kasta i øynene idet han slo tilfeldig opp på ei av de ellers uleselige sidene i telefonkatalogen. Så gjorde han et poeng av at han ikke kunne annet enn å ta det som et tegn på at det måtte finnes ei styrende makt, også for han, og at han var glad for det! Han var ikke ironisk, men helt alvorlig om dette. Ei slik beretning kan likevel lett forstås på mange vis, og det er lett å latterliggjøre den. Mitt poeng er at den gamle Lundeby gikk med tanker om Gud og ei virkelighet utafør menneskers fatteevne. Han var så visst ingen ateist.

I lag med Leif Mæhle – professor i nordisk, særlig nynorsk språk og litteratur ved Universitetet i Oslo, Lundeby's mangeårige venn fra tidlige etterkrigsår og, som han, tidligere universitetslektor i Lund – besøkte jeg Lundeby på sjukeheimen han var kommet til i Røyken etter ei hjerneblødning i februar i 2011. Han likte seg ikke så godt der. Han ville heim. Få år tidligere hadde han havna på samme sjukeheim etter et lårbeinsbrott og greidd å trene seg tilbake til sjølstendig hverdagsliv. Livsviljen var intakt. Men vi skjønnte nok alle hvor det bar. Lundeby var tydelig glad over å få besøk der han låg så kraftlaus, som alltid ellers. Ennå hadde han mye på hjertet, og under det nærpå to timer lange besøket gikk leppene hans jamt. Det var knapt hørbart, bare et og annet ordet som kunne gi Mæhle og meg noe å henge responser på. Det var minne fra tidligere samvær med Mæhle og ei fortelling fra krigens dager som han ville bære fram, enda en gang. Også slik kunne Lundeby på sitt siste bidra til å gjøre den nesten lydlause samtalen til et godt samvær for gjestene sine. Handtrykket da vi gikk, var ennå fast, smilet fredelig.

En hedersmann

Jeg har så mange andre opplevelser med Lundeby òg, fra de mange møtene våre i Norsk språkråd og i Det Norske Videnskaps-Akademi. Men da er vi over på den mer offisielle personen Einar Lundeby, som både har fått og vil få stor oppmerksomhet fra andre. Her har jeg villet nevne noe om mer personlige og mindre synlige sider ved han som jeg har fått innblikk i, og om den harmen som flere har fått oppleve og stussa over, men som jeg mener det må være rett å forstå som uttrykk for rettlinjethet, rettferdighetssans og omsorg for enkeltpersoner og samfunnsverdier langt utover det personlig nære. Einar Lundeby var et helt menneske med mange og ulike personlige rom og dimensjoner, som vi alle har, noen mindre synlige enn andre, og noen lette å misforstå om en ikke kjente mannen godt nok. Einar Lundeby var en livsglad mann med sterk pliktjensle – en hedersmann. ■

